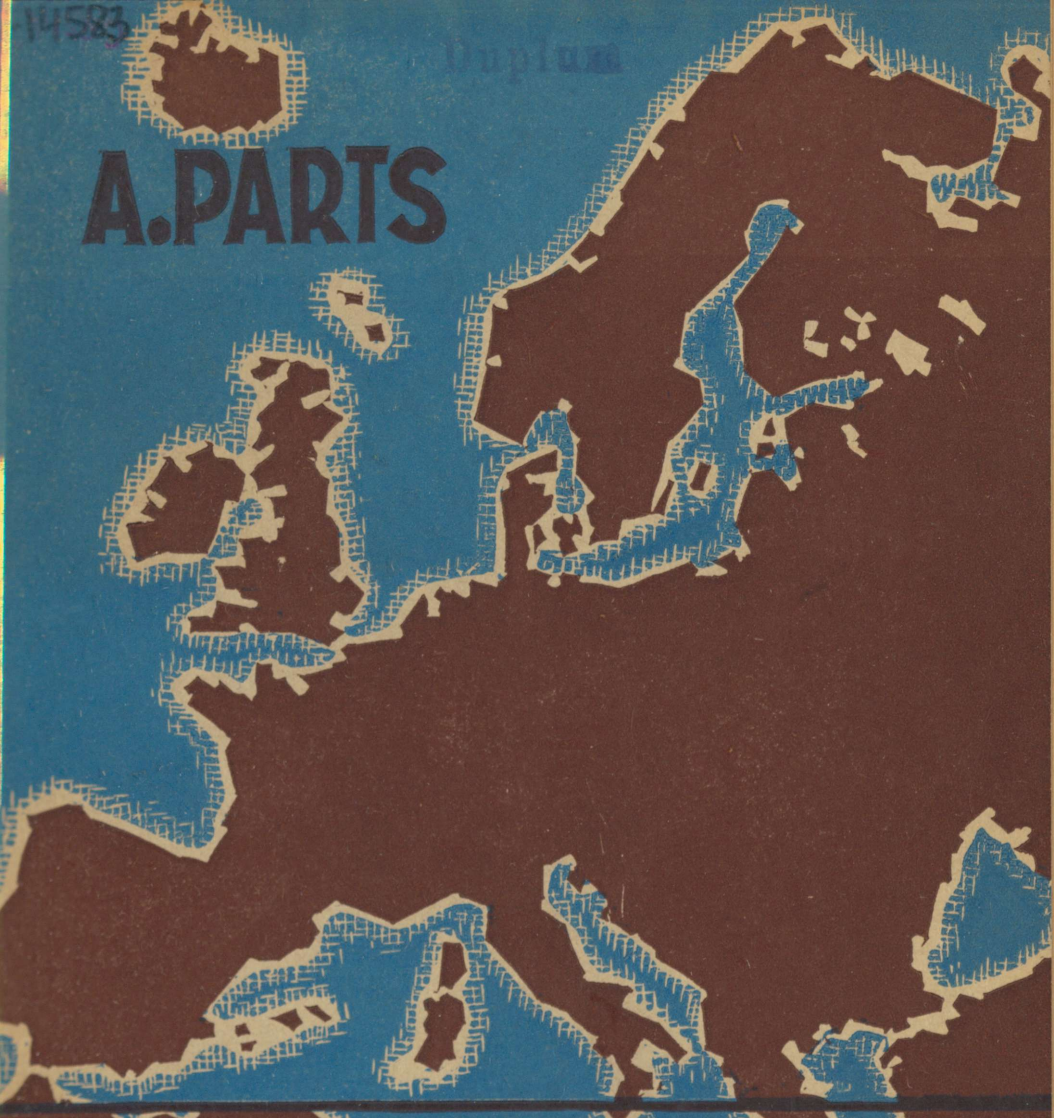

14583

Europa

A.PARTS

EUROOPA

TARTU EESTI KIRJASTUS

A-14583

161407

A. PARTS

NOOR-EESTI TRÜKIKOJA
TARTUS, KASTANI 30

EUROOPA

(SUUR-SAKSAMAA JA EESTITA)

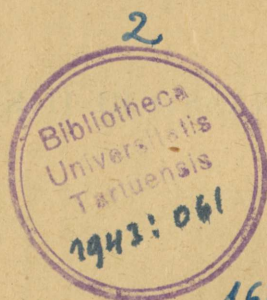
ÕPIK GÜMNAASIUMI II KLASSILE

33914

TARTU EESTI KIRJASTUS

Peatoimetaja P. Lannus.

Kaastöölised: A. Pendre (Kesk-Euroopa, osa Kagu-Euroopa maist) ja
E. Varep (suurem jagu Lääne-Euroopast).

161407

A-14583

Korrektor A. Tigane.

„Noor-Eesti“ trükikoda, Tartu, 1943.

A. Euroopa looduslikud olud.

Asend. Maakera poolitamisel mandriliseks ja ookeaniliseks poolkeraks langeb Euroopa mandrilise poolkera keskele, teiste maailmajagude vahele. Viimastega võrreldes paistab ta kaardi-pildis väikese poolsaarena tohutu Euraasia¹ mandri lääneserval (vt. joon. 1). Ent hoolimata tema väikestest mõõtmetest käsitlesid juba vanaaja kultuurrahvad Euroopat iseseisva maailma-jaona. Tema nimetus on tuletatud muistsest semiidikeelsest sõnast *ereb*, millega foiniiklased märkinud ilmakaart, kus päike loojub, s. o. läänt. Foiniiklastelt omandasid Euroopa nimetuse vanad kreeklased. Nende suus muutus see sõna *europe*'ks, mis tähendas neile sellal tuntud maid lääne pool Egeuse merd. Kreekas kehtima pääsenud Euroopa mõiste pärandus aja jooksul edasi teistele kultuurrahvastele ja on säilitanud oma tähenduse meie ajani.

Piirid. Euroopa idapiir vastu Aasiat on mõtteline, kokkuleppepiir. Ta kulgeb mööda Uurali mäestiku idanõlva, mööda Uurali jõe ja Kaspia mere looderannikut Kuma jõe suudmeni. Siit pöördub Euroopa piir Kuma—Manõtši nõgu mööda Aasovi ja Mustale merele. Must ja Vahemeri on Euroopa looduslikuks lõunapiiriks, kuna läänest piirab teda Atlandi ookean ning põhjast Põhja-Jäämeri.

Suuruselt seisab Euroopa maailmajagude hulgas eelviimasel kohal. Ühes saartega ulatub ta pindala ümmarguselt 10 milj. km², mis arv moodustab üldisest maismaapinnast $\frac{1}{15}$ ja kogu Maakera pindalast $\frac{1}{50}$ osa.

Poolsaared ja saared. Euroopa on kõige enam liigestatud maailmajagu. Ta randjoon on äärmiselt kääruline ning mered ja lahed tungivad sügavale maismaasse. Tugeva liigestuse tõttu

¹ Euraasiaks nimetas esmakordselt Euroopat ja Aasiat koos suur loodusteadlane A. von Humboldt. Sest ajast jäi see nimetus tarvitusele.

Joon. 1. Euroopa asend mandri-
lisel poolkeral.

moodustub Euroopa rannikul rohkesti poolsaari ja sügavaid lahti sadamate rajamiseks. Poolsaartest on tähtsamad Kanini, Koola, Skandinaavia, Jüüti, Normandia, Bretagne'i, Pürenee, Apenniini, Balkani ja Krimmi poolsaar.

Euroopat ümbritsevad mered on ka saarterikkad. Põhja-Jäämeres kuuluvad Euroopa külge Novaja Zemlja, Vaigatš, Franz Josephi maa, Svalbard, Karusaar jt. Tekkeliselt on

need saared mannersaared — nad asetsevad Euroopat servaval veealusel astangul, s. o. madalmeres. Atlandis loetakse Euroopa külge kuuluvaiks Lofoodid, Island, Fär-saared, Shetland, Orkney, Hebrüidid, Suurbritannia, Iirimaa, Friisi saared jt. Vahemere saartest kuuluvad Euroopasse Baleaarid, Korsika, Sardiinia, Sitsiilia, Malta, Kreeta, Küklaadid ja Sporaadid.

Näidake kaardil nimetatud poolsaared ja saared!

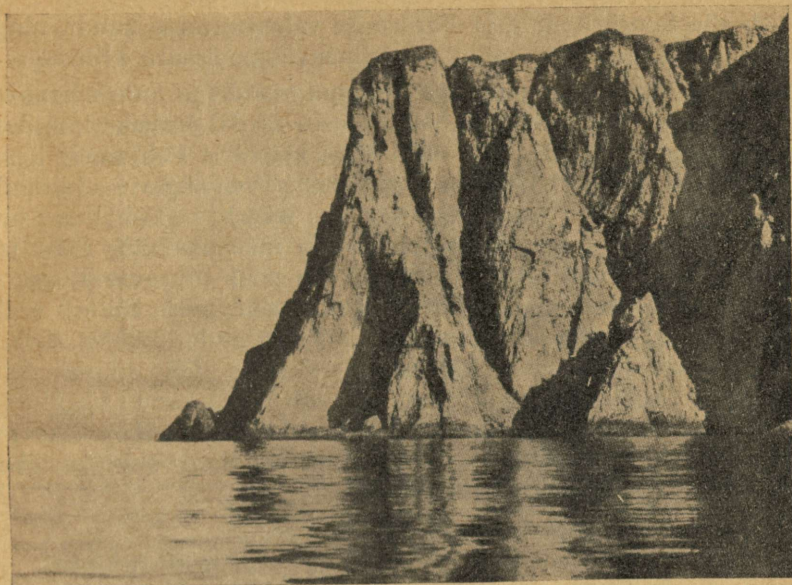
Mered. 1. Leidke kaardil Euroopat ümbritsevad mered, lahed ja väinad!

2. Arvutage kaardile märgitud andmeil nende merede sügavusi!

3. Tutvuge gloobusel Atlandi ookeani läbiva Golfi ja temast haruneva Nordkapi hoovusega!

Euroopat ümbritsevaist meredest tuleb mainida Põhja-Jäämerd ühes Barentsi ja Valge merega.

Barentsi mereks kutsutakse seda osa Põhja-Jäämerest, mis levib Svalbardi, Franz Josephi maa ja Novaja Zemlja vahel. See meri kujutab endast madalat äärismerd, kuid sellest hoolimata avaldab ta oma mõju Põhja-Euroopa ilmastule ja omab tähtsust mereliiklemises. Atlandi ookeanist ulatub siia Golfi hoovuse soe haru, mis Barentsi merre siirdumisel saab nimeks Nordkapi

Joon. 2. Nordkap, Euroopa põhjapoolseim tipp.

hoovus. See soe hoovus kaitseb Skandinaavia ja Koola poolsaare rannikumerd põhja poolt triiviva ajujää vastu, hoiab talvel meres veetemperatuuri üle nullkraadi ning võimaldab mereliiklemist ümber Loode-Euroopa serva läbi aasta.

Valge meri tungib sügavalt mandrisse ja on Barentsi merega ühenduses madala väina, nn. Valge mere kaela kaudu. Nordkapi merehoovus Valgesse merre ei ulatu, seepärast seisab see meri 6—7 kuud aastas jääkattes, kuna ülejäänud 5—6 kuu jooksul võimaldub siin laevasõit.

Läänest uhab Euroopa rannikut Atlanti ookean oma osadega. Tähtsamad neist on Norra meri, Põhjameri, Läänemeri ja Biskaia laht.

Kõige põhjapoolsem neist meredest on Norra meri. Ta laiub Norra läänerannikul umbes 64° ja 68° põhjalaiuse vahel. Norra meri on ranniku lähedal võrdlemisi madal, siin kerkib veest arvutul hulgal skääre ja merepõhi on täis karisid. Mõnisada km rannikust eemal muutub aga meri üsna sügavaks (1000—2000 m). Norra merd läbib soe Golfi hoovus, mis

tuleb siia Suurbritannia ja Fär-saarte vahelise mere kaudu ning avaldab pehmendavat mõju Skandinaavia poolsaare kliimale.

Põhja mere moodustub Euroopa mandri ja Suurbritannia saarte vahel. See meri on kogu ulatuses madal äärismeri, milles leidub palju kehvreid. Üks suuremaid kehvreid Põhjamerel kannab Doggerbanki nimetust. Vee sügavus ei küüni siin üle 25—35 m. Väike meresügavus näitab, et Põhjameri on tekkeliselt väga noor. Kunagi levis siin maismaa ning Elbe ja Rein voolasid tollal Atlandi ookeani ida pool praegust Doggerbanki. Pärastisel maavajumisel tekkis siia meri, millest veel praegu mõni endine kõrgem tipp välja ulatub, näiteks väike Helgoland'i saar. Põhjamerel jätkuks ida suunas on Skagerrak ja Kattegat, mis Sundi ja Belti väina kaudu on ühenduses Läänemerega. Lõunast ühendavad Põhjamerd ookeaniga kitsas Kanal ja La Manche'i väin, mis on nagu suureks läbikäiguvärvaks Euroopa rannavetes.

1. Näidake kaardil Läänemere lahti ja saari!
2. Leidke kaardimärkide järgi Läänemere sügavus eri kohtades!

Läänemeri on suur sisemeri, mille kolm suuremat lahte tungivad sügavale mandrissse. Need on Põhjalaht, Soome ja Liivi laht. Ka Läänemeri on võrdlemisi madal meri, mille keskmine sügavus kõigub 60—70 m ümber. Tekkeliselt on ta veel noorem kui Põhjameri. Praegust Läänemere nõgu täitis jääajal paks mannerjää. Pärast jää sulamist on Läänemere piirid mitmel korral muutunud. Läänemeri on rikas saartest, skääridest ja karidest. Jõed kannavad temasse palju magedat vett, mispärast ta vee soolsus pole kuigi suur, keskmiselt vaid 1‰ ümber. Sooljad hoovused Läänemerre ei ulatu, seepärast seisab suurem osa Läänemerest talvel mitu kuud jääkattes. Siis on laevaliiklemine võimalik ainult jäälõhkujate abil.

Vahemeri ületab oma suuruselt ja tähtsuselt kaugelt teised mered. Ta pikkus läänest itta on 3750 km ja pindala ligi 3 milj. km². Teistest meredest erineb ta oma suure sügavusega, mis ulatub üle 4000 m. Vahemeri on Sitsiilia ja Aafrika vahelise kitsa väinaga jagatud kaheks basseiniks: lääne- ja idapoolseks. Neist on viimane eriti suur ja sügav. Saarte ja poolsaartega liigestub Vahemeri reaks omaette meredeks. Need on Tüüreeni, Aadria, Joonia ja Egeuse meri.

Väinade kaudu on Vahemeri ühenduses Musta merega, mis kujutab endast Vahemere osa, nagu Läänemeri on Põhja-

mere jätkuiks, kuna Musta mere lahena esinev Aasovi meri on võrreldav Soome lahega. Must meri on madal ainult loodeosas, mujal küünib ta sügavus üle 2000 m. Must meri püsib ka talvel jäävaba, kuna Aasovi meri kattub novembrist märtsini jääga.

1. Leidke, kaardil väinad, millede kaudu Vahe-meri seisab ühenduses teiste meredega!

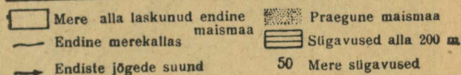
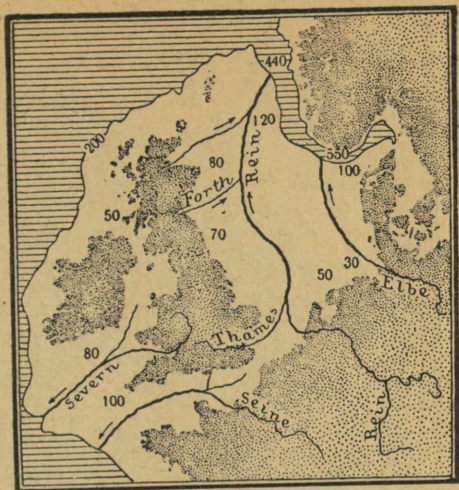
2. Näidake meretee, mida mööda pääseb Aasovi merest Atlandi ookeanile!

3. Leidke kaardil Elbe, Rein, Seine, Thames jt. Loode-Euroopa jõed! Võrrelge nende nüüdset voolusuunda endisega 3. joon. järgil!

Pinnaehitus. Euroopas on väga laialdaselt levinud madalmikud, seepärast on ta absoluutse kõrguse suhtes üldiselt võrdlemisi madal maailmajagu. Kuid sellest hoolimata on tema üksikosad siiski hoopis erineva pinnaehitusega. Idas valitseb suure ulatuses tüüpiline lauskmaa, mandri keskel ja lääneosas on aga pinnaehitus väga mitmekesine: tasandikud vahelduvad mägismaadega, nõod lausk- ja kiltmaadega.

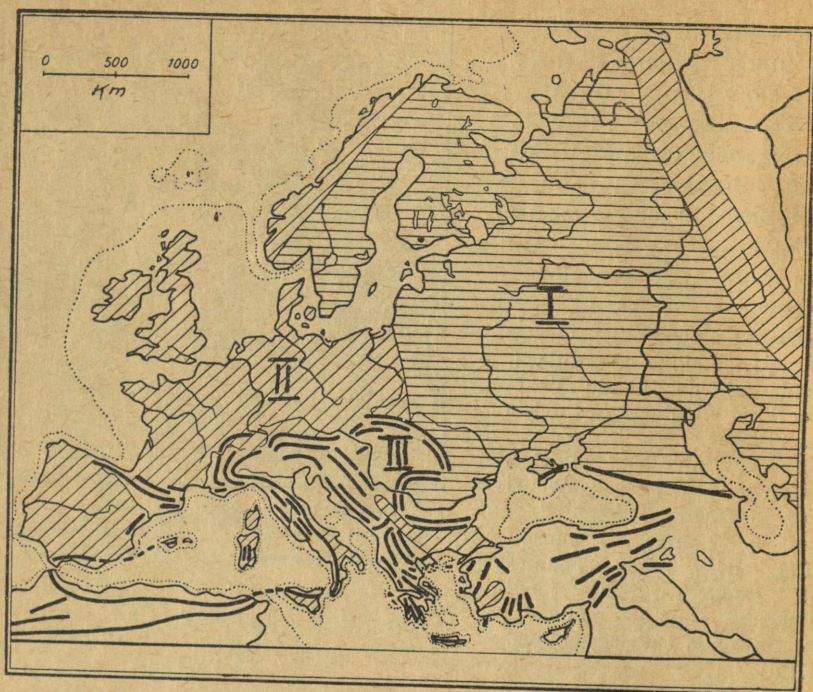
Lähtudes Euroopa pinnaosade tekkeloost võib kogu Euroopat jagada kolmeks erinevaks alaks: 1) Ida-Euroopa lauskmaaks, 2) Loode-Euroopa pangasmäestike alaks ja 3) Lõuna-Euroopa kurdmäestikeks.

1) **Ida-Euroopa lauskmaa** ühes Soome ja Rootsiga on geoloogiliselt kõige vanem Euroopa osa. Selle lauskmaa tek-

Joon. 3. Jõgedevõrk Loode-Euroopas enne Põhjameri tekkimist.

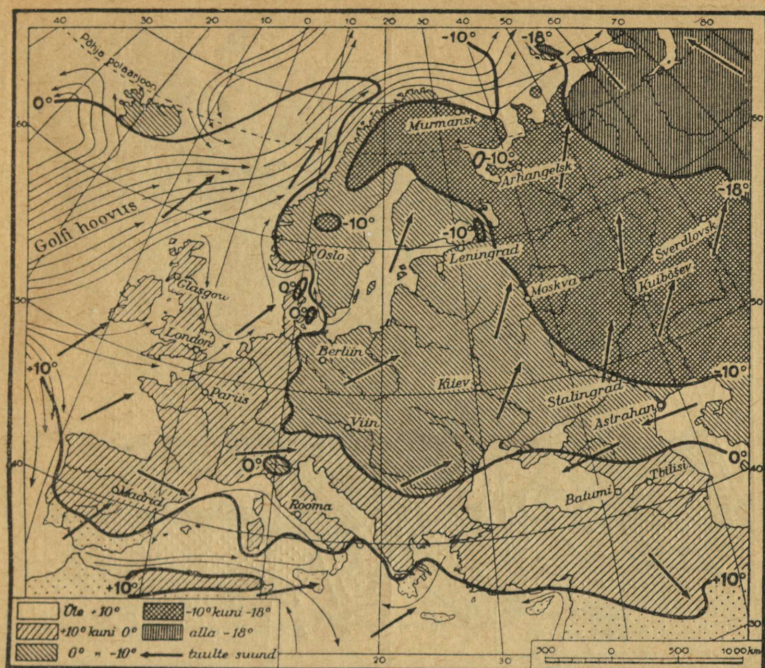
Pärastjääagse maavajumise tulemuseks oli Kanali ja Põhjameri tekkimine. Viimased on võrdlemisi madalad. Põhjameri veesügavus on keskmiselt 80 m, kuid merenõo põhjas annavad end hästi tunda endiste jõgede (Rein, Elbe) ja nende lisajõgede (Thames) sügavamad orusüvendid.

Joon. 4. Euroopa pinnaehituse skeem. I — Ida-Euroopa lausksmaa; II — Loode- ja Lääne-Euroopa pangasmäestikud; III — Lõuna-Euroopa kurdmäestikud.

kimine kuulub Maa kõige vanemasse aegkonda. Lausksmaa aluspõhja moodustavad vanad kristalsed kivimid ning võrdlemisi tasase ilme on tema välispind säilitanud seetõttu, et ta jäikade aluspõhjakihtide esialgset rõhtsat asendit pole suutnud rikkuda ükski pärastine kurrutus ega muu häire. Mõningaid ebatasasusi on tema pinnale tekitanud maapinna pikaajalised liikumised, jää, vee ja tuule tegevus.

2) Hoopis vaheldusrikkam on Kesk- ja Loode-Euroopa pangasmäestike ala. Seda ala katsid kunagi ammu võimsad kurdmäestikud. Viimaste hulgas võib eristada tekkeliselt vanemaid ja nooremaid. Vanemaks tuleb lugeda suurt kurdmäestiku-vöödet, mille jäägina esinevad meie ajal Iiri, Šoti ja Skandinaavia mäestikud. Nooremate kurdmäestike jäänuseid esindavad Böömi mets, Schwarzwald, Vogeesid, Prantsuse Kesk-

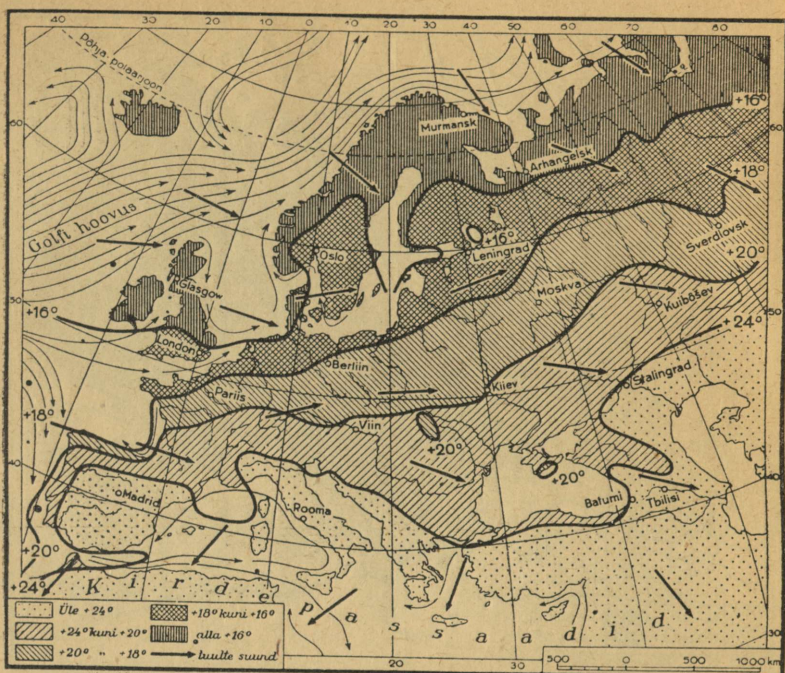

Joon. 5. Jaanuari isothermide ja valitsevate tuulte suunad Euroopas.

Leidke 0° isoterm ja jälgige tema kulgemist!

kõrgustik, Ardennid, Walesi mäestik jt. Praegu on kõikjal nende mäestike kurrud purunenud, tublisti madaldunud või hoopiski tasandunud. Mäestike purunemine pangasteks ja rünkadeks toimus pärastistel maakoore osade kerkimistel ja vajumistel.

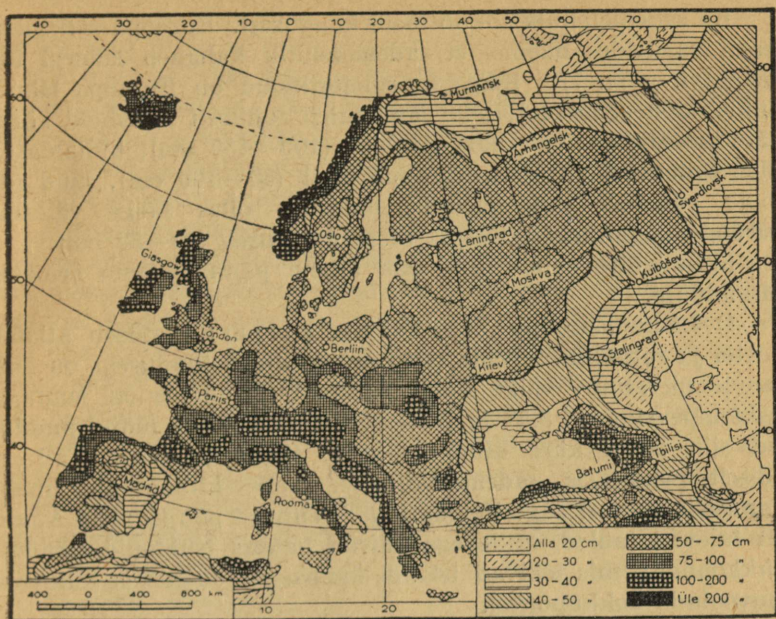
3) Lõuna-Euroopa on noorte kurdmäestike levimisala. Nende mäestike hulka kuuluvad Pürenee mäestik, Alpid, Apenniinid, Karpaadid, Balkani mäestik, Dinaari Alpid jt. Kaardil näeme, et selle kurrutusvöötme sõlmpunktiks on Alpi mäestik, seepärast kutsutakse seda kurrutatust üldiselt alpiinseks kurrutuseks. Noortes kurdmägedes pole murenemise ja kulumise toime nii kestev olnud kui vanemates mäestikes, seetõttu on nad metsikud. Nende harjad on hambulised, tipud teravad ja nõlvad järsud. Seepärast on noortes kurdmäestikes liiklemine raskendatud.

Joon. 6. Juuli isotermide ja suviste tuulte suunad. Jälgige kaardil 20° isotermi käiku ning seletage, millega on põhjendatud selline kulg.

Kliima. Peaaegu terve Euroopa asetseb paraskliimavöötmes, kuid sellest hoolimata ei valitse siin kliima suhtes kõikjal ühesugune olukord. Kliimalised erinevused Euroopa üksikosade vahel olenevad kõigepealt nende osade asendist ja kaugusest Atlandi ookeani suhtes. Selle ookeani mõju kliimale suurendab eriti see asjaolu, et teda läbib maailma kõige tugevam soe merehoovus, mis saab alguse lääne-poolkeral, Mehhiko lahes. Hoovus kannab **Golfi hoovuse** nimetust.

Selle hoovuse mõjul on Euroopa kliima märksa soojem kui samal laiusel Ameerikas ja Aasias. Heaks näiteks selle kohta on Labradori poolsaar, mille keskmine laius on samuti 55° põhjalaiust nagu Suurbritannia saarel. Sellal kui Suurbritannias valmib nisu, kasvavad pöögisalud ja haljendavad talvel väljas mürdid, laiub Labradoril suuremalt jaolt taimedekehv tundra.

Joon. 7. Euroopa sademetekaart.
Leidke kaardil Euroopa sademeterikkamad alad!

Golfi hoovuse kohal soojenenud ja veeauruga küllastunud lääne- ning edelatuuled kannavad soojust ja niiskust kaugele Euroopa sisemaale, ühtlustavad temperatuuri ja pehmedavad talve karmust. Kõige tugevam on hoovuse mõju loomulikult Lääne-Euroopas, -saartel ja -rannikul, kus pehme ja niiske talve tõttu ka jaanuari keskmine temperatuur püsib üle 0° ja isegi kõige põhjapoolsemad Norra sadamad ei külmu kinni.

Atlandi ookeani rannikult sügavamale Euroopa sisemaale hakkab Golfi hoovuse mõju järjest kahanema ja kasvama Euroopa idaserval asetseva Aasia mandri mõju. Temperatuuri kõikumuse tähelepanndav suurenemine kõige soojema suvekuu ja külmima talvekuu vahel algab osalt juba Kesk-Euroopas ja suureneb tunduvalt ida suunas. Vastu Aasiat asetsev idapoolne osa Nõukogude Liidust avaldab selgeid mandrikliima tunnuseid. Iiri- maaga samal laiuskraadil asetsevas Saraatovis on jaanuari kesk- temperatuur -8° ja juuli keskt $^{\circ}$ $+22^{\circ}$, kuna Iirimaal on vast- tavad arvud $+6^{\circ}$ ja $+16^{\circ}$.

Ka sademetehulk sõltub mere kaugusest. Euroopa sademete-kaarti vaadeldes näeme, et sademetehulk kahaneb läänest ida poole (vt. joon. 7). Kõige sademeterikkam on Euroopa lääne-rannik (200—250 cm), selle järel tuleb rohkesti sademeid kõrg-mäestike läänenõlvul, näit. Alpides (100—150 cm), küllaldaselt tuleb sademeid ka Kesk-Euroopa mail (50—100 cm), kuid ida poole väheneb sademetehulk pidevalt, olles kõige väiksem Euroopa kagunurgas, Kaspia mere ümbruses (20—30 cm).

Kokkuvõttes võib Euroopas tähele panna kolme erinevat kliimatüüpi.

1) Lääne-Euroopa mereline kliima valitseb Atlandi saartel ja rannikul. Tema iseloomulikumaks tunnuseks on aastase temperatuuri väike kõikumus, näit. Londonis on jaanuari kesktemperatuur $+3,5^{\circ}$ ja juuli keskt $^{\circ}$ 17° . Mere mõjul puuduvad siin talvel käre külm ja suvel liigne palavus. Tali on üldiselt pehme ja sademeteküllane. Selle kliimatüübi üheks tunnuseks on veel sage ilmamuutus. Viimast põhjustavad Atlan-dilt tulevad tuuled, milledega käivad kaasas tsüklonid (madal-rõhkkonnad), mis tekivad Islandi ümbruses soojade ja külmade õhuvoolude kokkupõrkel.

2) Ida-Euroopa kliimat võib iseloomustada kui mandri-list kliimat. Tema tunnusteks on käre talv ja palav suvi, seega on temperatuuri kõikumused aasta vältel väga suured, näit. Kaasanis on jaanuari kesktemperatuur -12° ja juuli keskt $^{\circ}$ $+20^{\circ}$. Talviste külmade tekitajaiks on harilikult Aasiast tulevad antitsüklonid (kõrgrõhkkonnad), mis tihti ulatuvad ka Kesk-Euroopasse. Mandrilise kliima piirkonnas langeb sademete maksimum suvele, kusjuures vihma tuleb äkiliste valingutena, saadetud äikesest.

3) Vahemere ümbruses asetsevail mail on valitsemas eriline kliimatüüp, mida võib nimetada vahemere-kliimaks. Selle kliima tunnusteks on pehme ja sademeterikas talv ning palav ja põuane suvi. Suvel ei tule vihma vahel mitme kuu jooksul, kusjuures taevast on selge ja sügavsinine. Mõnikord tuleb talvel ka lund, kuid see sulab kohe; üldiselt pole talve- ja suve-temperatuuri vahel siiski suurt kõikumust.

Siseveed. 1. Leidke seinakaardil, kus on Lääne-Euroopa suur veelahe!

2. Leidke Ida-Euroopa suurim veelahe!

3. Mitmeks suuremaks vesikonnaks võib eraldada Euroopa jõgesid?

4. Näidake iga vesikonna suuremaid jõgesid!

Euroopa on võrdlemisi väike maailmajagu, seepärast ei leidu siin ka väga pikki ja suuri jõgesid. Pikim jõgi Lääne-Euroopas on Doona, 2900 km, ja Ida-Euroopas Volga, 3700 km. Teised Lääne-Euroopa jõed on Doonaust üle poole lühemad, kuid siiski sügavad ja veerikkad. Suurem osa neist saab alguse Alpidega ligistikku asetsevaist mäestikest. Siit voolavad nad laiaili kõikide ilmakaarte suunas.

Lääne-Euroopa jõgede kasutamisevõimalused on väga suured. Suurem osa jõgesid voolab tasastel aladel ja omab küllaldaselt vett; seepärast on nad kogu ulatuses laevatavad. Paljud jõestikud ulatuvad üksteisele niivõrra lähedale, et on saanud võimalikuks neid ühendada kanalitega, näit. Loire ja Seine, Seine ja Rein jne. Kõik suured jõed omavad suudmealal hästivarjatud sadamaid, näit. Garonne (Bordeaux), Elbe (Hamburg), Väina (Riia) jt.

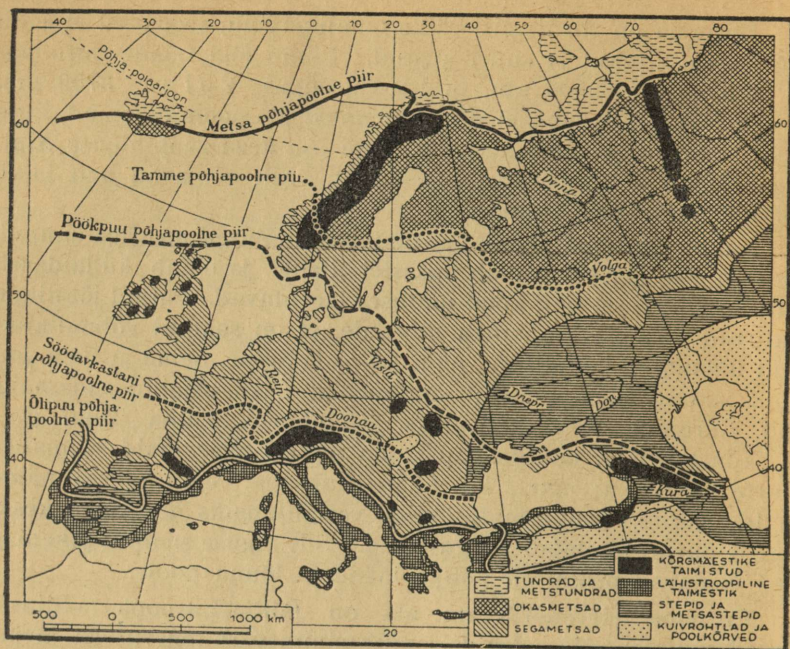
Ida-Euroopa laialine lauskmaa pakub avaramaid võimalusi suurte jõestike arenguks kui Lääne-Euroopa. Nagu kaardil näha, on Ida-Euroopa suuremate jõgede veelahkmeiks lauskmaa keskosas leiduvad madalad kõrgustikud. Siit alguse saanud pikemad jõed voolavad peamiselt põhja, lääne ja lõuna poole.

Euroopa järvederikkam ala on Põhja-Euroopa. Siinset järvederohkust võib seletada endise mannerjää tegevusega ja jää sulamisel tekkinud vetega. Suuremad järved on Laadoga, Äänisjärv ja Saima järvestik. Keskmise suurusega on Peipsi, Väner, Vätter ja Mälär. Väikeste järvede hulka võime lugeda Genfi ja Bodeni järve, millistest esimene on 310 m sügav, olles seega sügavaimaks Euroopa järveks.

Taimkate. Põhjast lõunasse jaguneb Euroopa kuude suu-remasse taimestikuvöötmesse, millel igäühel on tublisti omapäraseid jooni (vt. joon. 8).

1) Tundra vööde. Külmas polaarvöötmes, kus talv kestab üle seitsme kuu, levib Põhja-Jäämere rannikualal umbes põhja-pöörijooneni tundravööde. Tavaline tundra on metsata sammal soo, mille aluspinnas on alaliselt külmunud. Suured puud ja põõsad ei saa siin võrsuda. Tundras leidub ainult puude kääbusvorme, eriti pajusid ja vaevakaski, kuna põõsastest kasvavad siin mustikas, sinikas, murakas, pohl ja mõned teised. Kuivtundra taimkate on veel kehvem kui soise tundra oma. Siin esinevad ainult sammal ja samblikud.

2) Tundrast lõuna poole laiub võimas okasmetsade vööde. See vööde ulatub läänes kuni 60° põhjalaiuseni, idas

Joon. 8. Euroopa taimkattekaart.

aga märksa enam lõuna poole (54° p.-l.). Okasmetsad kasvavad kõrvuti kuused ja männid, paiguti seltsivad nendega ka lehised ja nulud. Lehtpuudest lisanduvad eelmistele kõige sagedamini kask, haab ja pihlakas. Põhjamaised okasmetsad moodustavad rahvamajanduslikult suure väärtusega loodusvara, mille kasutamine on väga mitmekesine (kütteks, ehitusmaterjaliks, tööstusele tooraineks jne.).

3) Segametsade võõde ulatub Lääne-Euroopas Pürenee mäestikuni ja Alpideni, kuna Ida-Euroopas moodustab ta kitsa viilu mööda 55. laiuskraadi. Neis metsades kasvavad koos okaspuudega laialehelised lehtpuud, nagu pärn, tamm, vaher, jalakas jt. Läänes kaovad okaspuud lõpuks hoopis ära või kasvavad ainult kõrgemate mäestike tippudel, lehtpuudest aga tulevad juurde mitmed liigid pöoke, kastaneid jne. Laialeheline pöök moodustab siin kohati suuri pöögimetsi.

4) Neljanda erineva võõde moodustavad Lõuna-Euroopa igihaljad taimestud. See võõde levib vahemere-kliima

valdkonnas. Vastavalt kuivale kliimale kasvavad siin igihaljaste paksude ja nahkjate lehtedega puud, mis on kaitstud liigse aurumise vastu pikaks põuaajaks. Sääraste puude hulka kuuluvad loorber, õlipuu, oleander ja korgitamm. Peale nende esineb siin paar omapärast okaspuud: püramiidikujuline küpress ja piinia. Suvehaljaste puudena levivad hajusalt teiste hulgas kastan ja plataan.

5) Euroopa kaguosas, samuti ka Kesk-Doonau madalmikul, kus on valitsemas mandrikliima, levivad laialised rohtlad (metsastepid, stepid). Väike sademetehulk, põud ja pinnases leiduvad soolad ei lase siin edeneda metsadel mujal kui jõgede orgudes ja lohkudes. Rohttaimed, mis stepis hästi edenevad, on mõned kõrrelised (stiipa, aruheinad), sibultaimed (tulp) ja kaunviljalised (lutsern). Öieküllane stepp pakub kevadel ja varasüvel kaunist pilti, kuid suve teisel poolel hakkab taimestik põua tõttu närbuma. Kogu elu stepis jääb soiku ja sellal on stepi üldpilt morn. Uus elu algab stepis alles vihmade tulekul.

6) Euroopa äärmises kagusopis, Kaspia looderannikul, on kuivus juba seevõrra suur, et rohtla siirdub üle poolkõrveks, mis on peaaegu taimedeta.

Loomastik. Metsade hävimise ja kultuurmaistute pideva kasvu tõttu uuemal ajal on Euroopa loomastik järjest kahanenud ja jäänud kaunis liigikehvaks. Välja surnud või välja rännanud on kõik loomaliigid, kes siin elutsesid enne viimast jääaega. Jääajal rändasid Euroopasse uued loomaliigid — põhjapõder, karu, mammut, karvane ninasarvik, metshärg, metssiga, kaljukass, määr, jänes jt. Kuid inimese ilmumisega Euroopasse algab vahetpidamatu võitlus metsloomadega ja valitud loomade kodustamine. Osa viimati sisserännanud metsloomist hävib, osa tõrjutakse eemale mäestike- ja metsade-alale, kus neist mõni liik on säilinud tänini.

Vaadeldes loomastikku taimkatte-vöötmete taustal näeme, et tundra loomastik on kehavõitu. Siin elutsevad põhjapõder, lemming, kaljukass ja jäärebane. Palju rikkalikumalt on esindatud linnuriik rannikukaljudel. Siin on kajakaid, aule, hahku, alke, kaure ja mitmesuguseid muid veelinde.

Kõige liigirikkam on metsavöötme loomastik. Suurtes okas- metsades leiame veel karusid, hunte, metssigu, ilveseid, nugiseid, oravaid, nirke, lendoravaid. Mõned omapärased loomad on säi-

linud kõrgmäestik, nagu Alpides ja Karpaatides. Siit võib nimetada kaljukitse, mägilammast, kotkast jne.

Steppides elab rohkesti närijaid: põldhiired, ümiseja, hamster, hüpikhiir ja siisel.

Euroopa liigestus. Eelmistest ülevaadetest selgus, et hoolimata oma väikesest ulatusest ei moodusta Euroopa ühtlast looduslikku tervikut. Tema osade vahel, näit. läänes ja idas või põhjas ja lõunas, annavad end tunda lahkumineku pinnareljeefid, kliimas, taimestik, loomastik jne. Ebaühtlased looduslikud olud mõjustavad erinevalt rahvastiku majanduslikku tegevust ja kultuuriarengut Euroopa eri osades.

Mainitud asjaolusid arvestades võime Euroopa jagada kuueks suuremaks looduslikuks ühikuks. Need on: Põhja-, Lääne-, Kesk-, Lõuna-, Kagu- ja Ida-Euroopa. Üksikmaade käsitlusel peame silmas vastavat suuremat ühikut, kuhu kuulub antud maa.

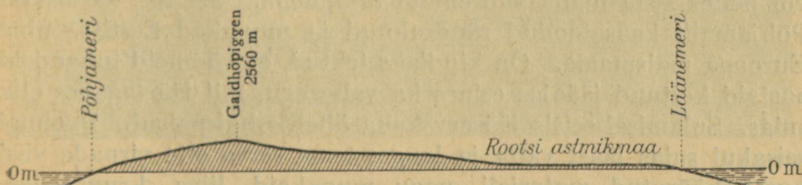
Leidke kaardil eelnimetatud looduslikud ühikud!

B. Põhja-Euroopa.

Skandinaavia poolsaar.

Skandinaavia poolsaar võtab enda alla Euroopa maismaa loodeosa. Oma pindalalt — 825 000 km² — on ta Euroopa suurim poolsaar. Ta pikkus Nordkyni neemest Lõuna-Rootsi tipuni on ligi 1900 km ja suurim laius umbes 800 km. Poolsaar on pea-aegu igast küljest piiratud meredega ning lõunas jagab sügavale sissetungiv Skagerrak ta kaheks väiksemaks poolsaare-taoliseks osaks. Looduslik erinevus nende osade vahel paistab juba kaardilgi silma.

Kaardil näeme ka, et piki poolsaart kulgeb võimas mäestik, mille suund on kirdest edelasse. Selle mäestiku üldnimetuseks on Skandinaavia mäestik. Skandinaavia mäestiku läänenõlv langeb Atlandi ookeani järsu seinana, idanõlv aga Läänemere poole pikkamisi ja astmeti. Nõlvade erinev ehitus näitab, et mäestiku läänenõlv on aegade jooksul sukeldunud ja jätkub merepõhjas veetaluse astanguna (vt. joon. 9). See mäestik omab veel teisi omapäraseid jooni. Ta ei moodusta ehituselt pidevat ahelat, vaid koosneb üksikuist eraldatud kiltmaadest, mis on tuntud tundrute ehk fjeldide nime all. Jaheda ja niiske kliima tõttu on lainjad tundrud kaetud jää ja sõmera lumega. Suured jääliustikud liiguvad siit mööda mäenõlva alla,

Joon. 9. Skandinaavia poolsaare läbilõik Sognefjordist Läänemereni.

kuid Atlandi merepinnani ei jõua neist ükski. Üle tundrute tõusevad ainult mõned üksikud kõrgemad tipud, nagu Galdhøpiggen ja Glittertind (mõlemad ligi 2,5 km kõrged).

Tekkeliselt kuulub Skandinaavia mäestik vanemate mäestikkude hulka. Maa ajaloos on ta tuntud osana suurest Kaledoonia mäestikust, mis ulatus siia Iiri- ja Šotimaalt. Sellest endisest kurdmäestikust pole praegu säilinud muud kui tuumosa, kõik ülejäänud on maapinda teisendavad jõud purustanud ja ära kandnud.

Jääaeg Põhja-Euroopas. Skandinaavia mäestiku ümberkujundamisel etendas kõige suuremat osa mannerjääd, mis viimasel jääajal 12 000—15 000 aastat tagasi kattis kogu põhjapoolset Euroopat 6,5 miljoni km² ulatuses.

Tolleaegsete kliimamuutuste tagajärjel hakkas Skandinaavia mäestikele tohutul hulgal lund kuhjuma, mis oma raskuse mõjul muutus pikkamisi jääks. Jäätumise keskuseks ja jääliustikkude liuglemise lähtekohaks kujunes Skandinaavia mäestiku põhjaosa. Siit hakkasid liustikud aegamööda liikuma laiali iga ilma-kaare suunas. Neist liugles osa Jäämerre, osa Atlandi ookeani, suurem osa aga alla praeguse Läänemere nõkku ning siit edasi üle Põhja-Euroopa 50-nda laiuskraadini. Lakkamatu jääkuhjumise tõttu mattus Põhja-Euroopa tüseda jääkamara alla, nagu see esineb praegu Gröönimaal. Jää paksus ulatus paiguti 1000—2000 meetrini. Säärast jääd, mis siis kattis mitte ainult vett, vaid ka maismaad, nimetatakse *mannerjääd*ks, ajavaheimikku aga jäätumise algusest kuni jää sulamiseni *jääajaks*.

Jääliustikud töötasid Euroopa pinna kallal nagu hiigelsahad. Nad purustasid mägesid ja lõhkusid kõva aluspõhja, andes pinnamoele hoopis uue ilme, kui oli enne jääaega. Skandinaaviast kaasatoodud kaljurahne ja kivirusu kandsid liustikud endiga kaugele lõuna poole, hõõrudes kaljust materjali peeneks prügiks või heites seda maha suuremate tükkidena. Sel teel sattusidki Põhjamailt kaasatoodud rändrahnud ja munakad Eestisse ning Euroopa maismaale. On kindlaks tehtud, et kümneid tuhandeid aastaid kestnud jääajas esines ka vaheaegu, mil jää taganes ehk sulas. Sulamisel seisis jääserv kaua ühel kohal paigal. Pikemal seisakul sulas jääst välja ja langes tema serva ette virnade viisi purukshõõrutud materjali, nagu munakaid, liiva, kruusa jne. Seda ainest nimetatakse üldiselt *moreenaineseks* ja viimasest moodustunud kõrgendikke *moreenkuhjatisteks*.

Joon. 10. Trollfjord Lofoodi saarestikus.

Põhja-Euroopa hiigeljäähmas avaldas oma raskusega maapinnale erakordset rõhumist. Maa tardumiskoor ehk litosfäär, mis, nagu teada, ujub tema all oleval sitkel magmal, vajus selle tagajärjel sügavale magmasse. See põhjustas kogu Skandinaavias laialdase maapinna vajumise ja mereründe. Meri ujutas üle Skandinaavia läänerranniku alangud ja täitis mannerjääst süvendatud ja uuristatud orud. Neist tekkisid Skandinaavia rannikul kitsad, käärulised ja järsuveerulised orglabeled, milleid kutsutakse fjordideks. Fjordidest on hästi tuntud Oslo-, Stavanger-, Hardanger-, Sogne- ja Trondheim-fjord.

Maapinna vajumise tulemuseks on ka rannikumere arvutud kaljusaared ehk skäärid. Neid esineb massiliselt mitte üksnes Norra, vaid ka Rootsi ja Soome ranniku ees.

Norra.

Pindala 323 000 km², elanikke 2,9 milj., keskmine tihedus 9,5 in. km²-l.

1. Leidke kaardil, millised mered ümbritsevad Norrat.
2. Kujutage kaardivisandiga mõnd Norra fjordi, näit. Sognefjordi!
3. Vaadeldes teraselt Norra rahvastikutiheduse kartogrammi (joon. 12). Kus on tihedus suurem, kus väiksem ja mispärast?

Asend. Norrale kuulub läänepoolne osa Skandinaavia poolsaarest. Põhjust, läänest ja lõunast piiravad teda mered, idast aga Rootsi ja Soome. Tema merepiiri pikkus on 3400 km ja maismaapiir 2500 km. Peale mandrilise osa kuulub talle veel 150 000 saart, milledest nimetamisväärset on Svalbard, Karusaar, Jan Mayeni saar ja Lofoodid. Nende saarte pindala moodustab Norra territooriumist 7%.

Kliima. Norra asetseb parasvöötme põhjaosas, kuid tema kliima on pehmem kui mujal samal laiusel. Seda põhjustab soe Golfi hoovus, mis tuleb Norra rannikule Suurbritannia ja Färssaarte vahelt nagu sadade km-te laiune jõgi. Hoovuse mõjul valitseb Norra rannikuosas pehme merekliima ja talvel ei külmu meri kinni ka kaugel põhjas. Jaanuari kesktemperatuur on Atlandi rannikualal +2° kuni -2° C, Oslos -2° kuni -4° C. Pehmele talvele järgneb jahedavõitu suvi — juuli kesktemperatuur ei tõuse üle 10° — 16° C. Sademeid tuleb siin rohkesti ja

Joon. 11. Kalapüügijaam Lofoodides. Värske tursk riputatakse välja kuivama.

ühtlaselt aasta läbi. Sademeterikkaim koht on edelarannik (200—300 cm aastas). Hoopis karmim on kliima kõrgmäestik, kus sügav lumikate püsib hiliskevadeni ja talvel langeb temperatuur vahel kuni -30° C.

Siseveed. Kuigi suured järved ja jõed Norras puuduvad, paistavad siseveed maastikus hästi silma. Norra kiirevoolulised mäestikujõed paisuvad teekonnal järvedeks ja ahenevad siis jälle jõgedeks, tekitades tihti vahutavaid jugasid ja koski. Leidub jugasid, millede kõrgus on mitusada meetrit. Jugade tõttu pole jõed laevatavad, kuid parvetamiseks kasutatakse neid siiski. Pikim jõgi on G l o m m a, mis suubub Oslofjordi.

Taimkate. Valdav enamik Norrast kuulub okasmetsadevöötmesse, kus esikohal on kuused ja männid. Segametsi on vähe ning nende levialaks on maa lõunarannik. Neis metsades kasvab tammi, vahtraid, pärni, sarapuid ja pööke. Üldse on Norra pinnast 23% metsade all. Kaugel põhjas astuvad metsa asemele üsna kidura taimestikuga tundrud. Samuti kaob mets

kõrgmäestikus teatud kõrgusel, kust peale algab alpi aasade rohttaimestik, mis veelgi kõrgemal annab maad tundrule.

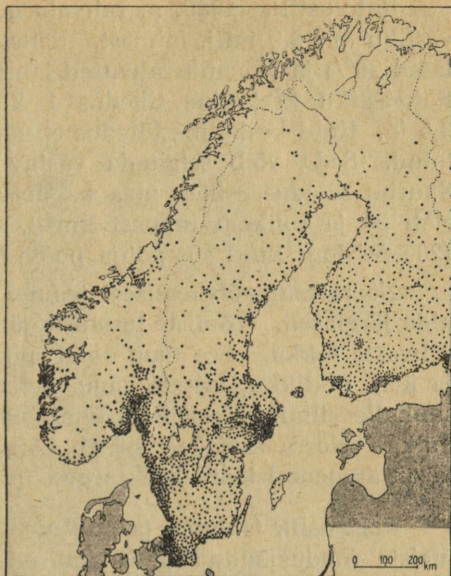
Majandusolud. Norra peamised tulualad on tööstus, metsandus, põllumajandus, meretransport ja kalandus.

Tööstuse kui kõige tähtsama tuluala jõuallikaks on arvukad jõad, nn. „valge süsi“. Jugade kui energiaallikate poolest kuulub Norrale esimene koht Euroopas: veejõudu hinnatakse Norras 12 milj. HP. Praegu leiab sellest kasutamist alles 20% 1500 jõujaamaga, kuid siiski seisab Norra oma elektrienergia toodangu poolest suhteliselt esimesel kohal maailmas. Norras tuleb ühe elaniku kohta 3570, USA-s 960, Suur-Saksamaal 550, Itaalias 271, Eestis 69 kilovatt-tundi. Norra tööstuses kuulub esikoht puumassi, vineeri ja tselluloosi valmistamisele. Nende kaupade toodangus omab Norra viiendat kohta maailmas peale Kanada, USA, Rootsi ja Nõukogude Liidu. Oma toodangust saadab Norra välisturule 75%, võisteldes edukalt suurriikidega. Tema tähtsamad puumassi- ja paberivabrikud leiduvad maakaguosas Oslos, Oslo lahe ümbruses ja Skagerraki rannikul. Teine arenenud tööstusharu on metalli- ja keemiatööstus. Metallidest toodetakse tsinki, alumiiniumi, vaske, hõbedat, niklit, rauda ja molübdeeni. Metalle veetakse välja, kuid kasutatakse ka oma masina- ja laevaehituse tehastes. Keemiatööstus valmistab lõhkeaineid, värve, tuletikke ja lämmastikväetisaineid. Lämmastikväetise valmistamine toimub Norras sünteetilisel (õhulämmastiku sidumise) teel.

Meretransport. Ühegi teise Euroopa mandririigi majandus pole nii tihedalt seotud merega kui Norra oma. Samuti nagu nende kaugetele esivanematele normannidele on norralastele meri teiseks koduks. Põhjamaine kehv loodus ise sunnib neid elatust otsima merelt. Seepärast on Norras merimehe elukutse väga hinnatud ja lugupeetav. Visa edasipüüdmisega on norralased aja jooksul soetanud suure kaubalaevastiku, mis veab kaupu ja reisijaid kõigil maailmameredel. Peale selle on hulk norralasi kõigis maailmajagudes merimeestena teenistuses võrastel laevadel.

Kalandus. Kalapüügi ja mereloomade küttimise poolest seisab võrdlemisi väike Norra teiste maade esirinnas. Mõni suurriik, nagu Jaapan, ületab teda küll kalasaagi koguselt, kuid püü-

tud kala kilogrammide arvult iga elaniku kohta seisab temast ees ainult Island. Nii tuleb Islandis iga elaniku kohta aastas kalu 2000 kg, Norras aga 800 kg (võrdluseks: Eestis 22 kg). Kalandusega tegeleb 120 000 norralast ja nende käsutuses on ligi 80 000 kalalaeva ja -paati. Püüdma käiakse oma ranniku lähisvetes (Lofoodide ümbruses, fjordides), Atlandil ja kaugel nabermeredel. Tähtsamad tulukalad on norralastele tursk, heeringas, kilu jne. Kolmandik aastastest püügist veetakse välja, kuna suurem osa läheb rahvale toiduks või töödeldakse kalarasvaks, rääsiks, kalajahuks jne. Kalastuse kõrval käib Norra kalalaevastik ka polaarmedes loomi küttimas, eriti vaalu ja hülgeid. Lõunanabamere vaalapüügist saadav tulu ületab mõnel aastal isegi kalasaagi väärtuse. Mereloomade küttimisel on norralastel niivõrra suured kogemused, et teistel rahvustel raske on nendega võistelda.

Joon. 12. Skandinaavia ja Soome rahvastikutiheduse kaart.

Iga täpp võrdub 5000 elan. Määrake kaardi abil tihedamini rahvastatud alad!

Põllundus. Ebasoodsate tingimuste tõttu on põllundus Norras vähe arenenud. Ainult 4% maa pindalast on põllumajanduslikul kasutamisel. Kõige paremini edenevad kaer, oder, rukis ja hernes. Oma teraviljasaagist jätkub umbes pooleks aastaks. Kuid põllundusest paremaid eeldusi on karjandusel, sest orgudes ja mägedel leidub rohumaid. Põllumeeste peatähelepanu ongi juhitud piimakarjale — lehmade, kitsede ja lammaste pidamisele. Liha- ja piimasaaduste kogutoodang on küllalt suur, et täiesti rahuldada sisemaa nõudeid.

Rahvastik. 1939. a. rahvaloenduse andmeil oli Norra rahvastiku arv 2,9 milj. inimest. Sellest arvust moodustasid norralased 96% ja vähemusrahvused laplaste ning rootslaste näol 4%. Rahvastiku keskmine tihedus 1 km²-l on siiski väike, ainult 9,5 in. Kuid keskmine tihedus ei näita, kuidas on Norra rahvastatud. Seda võib selgitada vastav kartogramm (vt. joon. 12). Suurim tihedus esineb maa kaguosas, Oslofjordi ümbruses, kus elab 50 ja rohkem inimest km²-l, selle järel tuleb edelarannik (20—50 in.), kuid siit põhja poole langeb tihedus järjest.

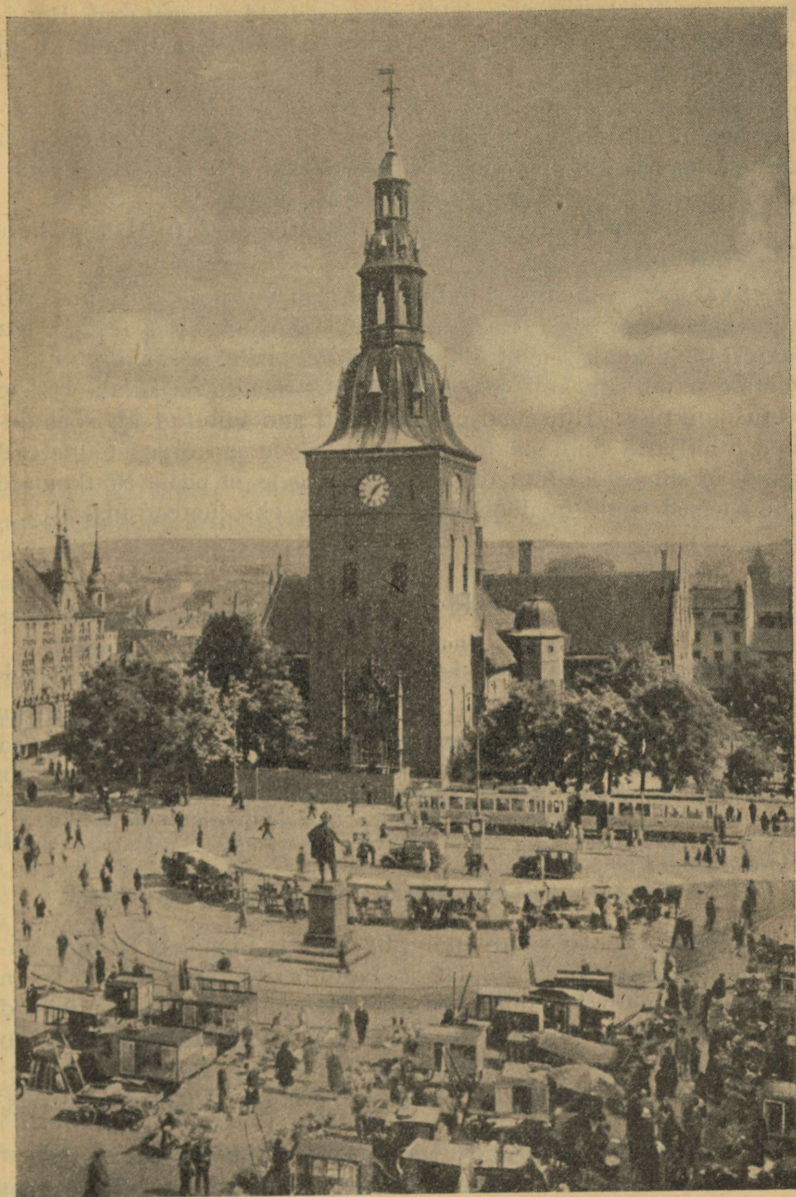
Norralaste põlvnemisest teame, et nad on vanade normannide järglased. Tõuliste tunnuste järgi kuuluvad nad põhjatõugu rahvaste sekka. See tõug omab pikka sihvakat kasvu (172 cm ja üle), piklikku, kitsast nägu, heledaid juukseid ja siniseid või sinihalle silmi. Keeleliselt tuleb norralasi lugeda germaanlaste hulka. Norra kirjakeel seisab kõige lähemal taani keelele, sest ta on arenenud taani keele segunemisest norra murdega.

Rahvuslik iseloom ja kultuur. Karm kliima, võitlus põhjamaiste loodusjõududega ja alalised pingutused oma olemasolu säilitamiseks on norralastes arendanud omapäraseid iseloomujooni. Norralane on julge, ettevõtlik, sitke ja järelejätmatu võetud sihi taotlemisel. Neid iseloomujooni avaldavad eriti kujukalt Norra suurmehed, nabamaade uurijad Nansen, Amundsen ja Sverdrup.

Haridusest peetakse Norras suurt lugu ja rahvahariduse eest hoolitsetakse hästi. Kirjaoskamatust ei esine; hõredamini asustatud aladele saadetakse välja rändõpetajad. Norras on levinud ev. luteri usk ja selle usu kirik avaldab suurt mõju rahva vaimuelule. Norra suured kirjanikud Ibsen, Hamsun, Björnson jt. on oma töödega võitnud tunnustust ja poolehoidu ka teiste rahvaste juures.

Riiklik kord ja linnu. Kuni 1940. a. oli Norra parlamentlik kuningriik. 25. sept. 1940. a. kaotasid endine põhiseadus ja riigikord kehtivuse. Norrat valitsetakse praegu autoritaarselt, toetudes rahvuslikku uuendust taotlevale rahvaesindusele (Nationalsamling), kusjuures järelevalvet teostab Suur-Saksa riigikomissar.

Norra pealinnaks on Oslo, 275 000 el. See on ühtlasi ka suurim sadam Norras ja maa kultuuriliseks, tööstuslikuks ja kaubanduslikuks keskuseks. Siin on ülikool, rahvusteater, palju

Joon. 13. Vaade Oslo linnasüdamikule. Lunastaja kiriku esine.

muuseumi, kirjastused ja juhtivate ajalehtede toimetused. Raudteede-sõlmpunktina seob ta teisi linnu omavahel ja ühendab neid Rootsiiga.

Tähtsamad sadamalinnad Bergen (107 000 el.), Trondheim (55 000 el.) ja Stavanger (47 000 el.) on ühtlasi ka laevaehituse ja kalakaubanduse keskusteks. Narvik on rauamaagi väljaveo tõttu suure tähtsusega sadamalinn.

Norrale kuuluvad Svalbardi saarestik ja Jan Mayeni saar Põhja-Atlandis.

Svalbardi nimetuse all tuntakse saarterühma, mis koosneb Teravmägede saartest, Karusaarest jt. lähematest saartest. Kogu saarestiku pindala on 65 500 km², kuid peale kitsama rannikuvöötme seisab siin kõik jää ja lume all. Saared on kalalaevadele toetuspunktiks. Hilisemal ajal avastati siin tohutud kivisöelademed 5 miljardi tonni ulatuses. Kauge vedu ja kõrged tööpalgad kruvivad siinsed söehinnad siiski nii kõrgele, et peale Nõukogude Liidu teised riigid on loobunud lademete ekspluaateerimisest.

Rootsi.

Pindala 448 900 km², elanikke 6,6 milj., keskmine tihedus 15 in. km²-l.

1. Määrake seinakaardi järgi Rootsi maapinna kõrgus! Kui kõrge on maapind Lääne-Rootsis, Kesk-Rootsis ja Põhjalahe rannikul? Kui kõrge on Lõuna-Rootsi pind?

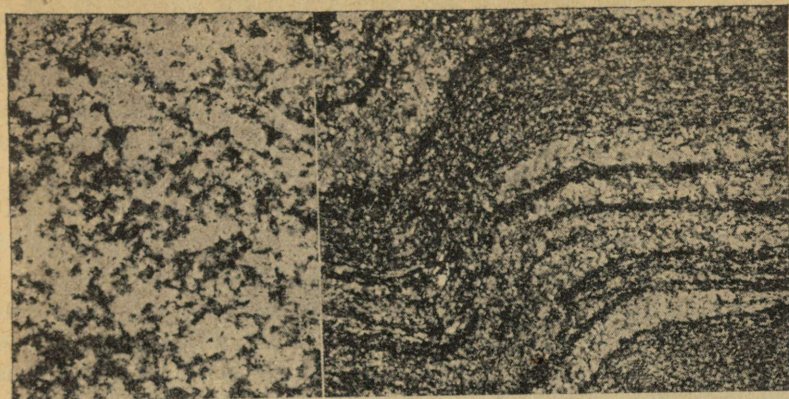
2. Mõelge järele, millises sõltuvuses maapinna kõrgusest on Rootsi jõgedevõrk, taimkatte koosseis ja levimine ning kultuurmaistute rohkus.

3. Leidke kaardil Kiruna ja Gällivare kaevandused! Määrake, milliseid teid kaudu toimub maagi eksport.

4. Sõitke kaardil läbi Lõuna-Rootsi Göteborgist Läänemerele!

Asend. Rootsi võtab enda alla ida- ja lõunaosa Skandinaavia poolsaarest, mille pindalast kuulub Rootsile 56%. Tema piiridest moodustab suurema osa merepiir. Edelast piiravad teda Kattegati ja Sundi väin, idast Läänemeri, milles ta omab kaht suurt saart — G o t l a n d i ja Ö l a n d i. Kuid peale merepiiri on tal ka maismaapiiri Norra ja Soomega 2200 km ulatuses.

Fennoskandia kilp. Pinnaehituselt kujutab Rootsi endast Läänemere suunas pikkamisi madalduvat astmikmaad. Maa lääneserv tõuseb kuni 2000 m üle merepinna, kuid idaserv seisab vaid 100—200 m kõrgusel. Rootsi aluspõhjas paistab silma, et ta

Joon. 14. Graniit ja gneiss. Viimane on ehituselt kihtjas.

koosneb kõvadest kivimeist, mis paiguti ilmuvad maapinnale täiesti katmatuina. Kivimid on kristalse ehitusega ning nendest moodustunud paindumatut aluspõhja nimetatakse kilbiks. Et see kilp ulatub Rootsist ka Soome ja Karjalasse, kutsutakse kogu seda ühtlase aluspõhjaga ala Fennoskandia kilbiks.

Kliima. Skandinaavia mäestik takistab Atlandilt puhuvate pehmete meretuulte mõjulepääsu Rootsist. Põhjast ja idast puhuvad jahedad mandrituuled võivad aga vabalt Rootsi tungida. Nõnda seisab Rootsi rohkem Ida-Euroopa mandri kui mere mõju all ning tema kliima omab mandrikliima tunnuseid. Talved on pikad ja külmad ning suved soojemad kui Norras. Jaanuari keskt^o on Stokholmis -3° ja juulikuu keskt^o 16° C. Ainult Lõuna-Rootsi moodustab erandi, sest see on avatud meretuultele. Sademeid tuleb Rootsist veidi rohkem kui Eestis, nimelt 600—650 mm aastas.

Siseveed. Järvede ja jõgede all on Rootsist suhteliselt rohkem pinda kui Eestis. Järvede pindala moodustab siin 8,6%, Eestis aga ligi 5% üldpindalast. Kesk-Rootsi neli suuremat järve Väner, Vätter, Mälär ja Hjälmar kuuluvad suuremate järvede hulka Euroopas. Jõgedest väärivad nimetamist Muonio-Tornio, Lule, Dal, Klar ja Göta.

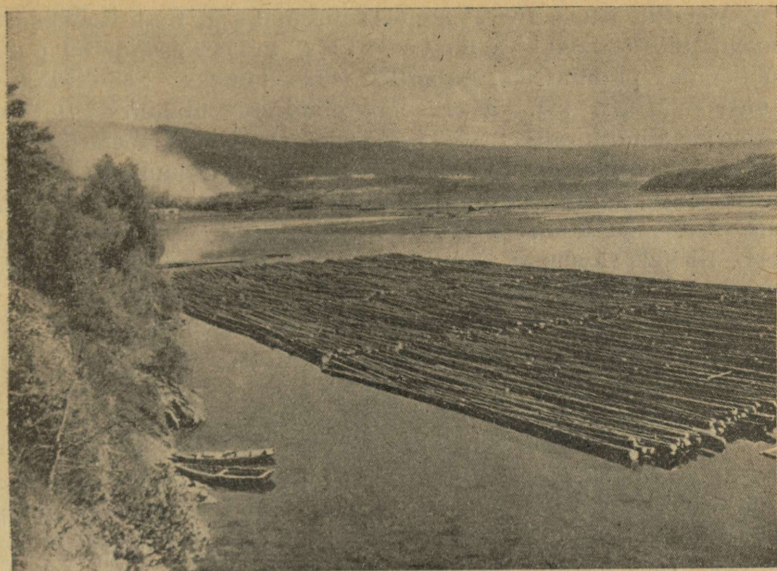
Rootsi liigestus. Loodusliku ja tulundusliku erinevuse poolest võib Rootsit jagada kolmeks suuremaks osaks: Lõuna-, Kesk- ja Põhja-Rootsiks. Osade viisi vaadeldes püüame saada ülevaadet Rootsi loodusest ja majandusest.

Lõuna-Rootsi koosneb Skåne poolsaarest ja Götamaast; peale selle kuuluvad siia ka Gotland (Ojumaa e. Ojamaa) ja Öland. Pinnamoelt on Lõuna-Rootsi kergelt lainjas lauskmaa, mis kunagi seisis mere all. Kliima on siin hoopis pehmem kui mujal Rootsis. Aasta läbi puhuvad enamasti pehmed edelatuuled ja sademeid tuleb mõõdukalt.

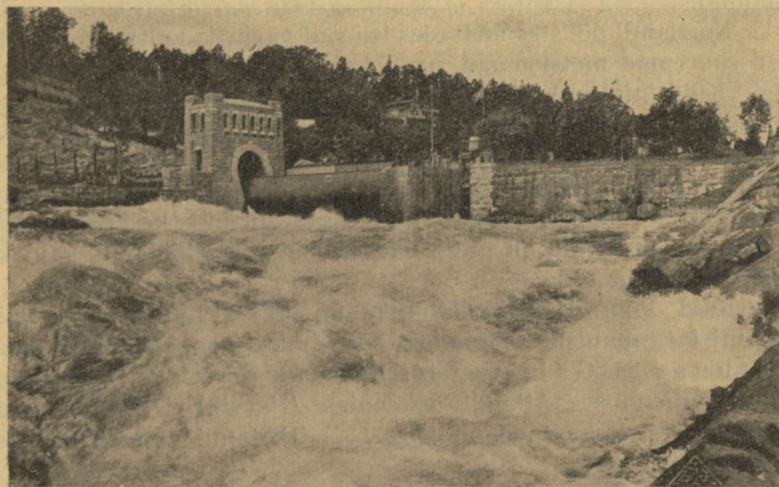
Pehme ilmastu avaldab oma mõju ka maastikule. Siin leidub põlde, lopsaka rohuga aasu, niite, pöögisalusid, punaseks värvitud korralikke talumaju ja uhkeid mõisu.

Lõuna-Rootsi omab põllunduseks ja karjanduseks häid eeldusi, seepärast ongi siia kujunenud Rootsi viljaait, kus ühele km²-le tuleb läbistikku 70 elanikku. Lõuna-Rootsi on paik, kus võib õppida tundma kõrget põllukultuuri ja ühtlasi ka talupoegade ning põllutööliste jõukat elatustaset. Teed on hästi sillutatud, põllud tasandatud ja kuivatatud, suur osa põllumeestest kasutab elektrienergiat nii valgustuseks kui jõuallikaks. Põllutöö ise on suurel määral mehhaniseeritud: igal pool, kus see võimalik, asendavad inimjõudu masinad. Põldu haritakse moodsate põllutööriistadega, masinad külvavad, niidavad ja peksavad, nii et põllutöölise osa piirdub vaid hobuse või masina juhtimisega. Tähtsamad põlluviljad, mida Rootsis kasvatatakse, on rukis, nisu, kaer, suhkrupeet, kartul, oder ja loomasöödajuurviljad. Põllunduse kõrval on edenenud ka karjandus, eriti piimalehmade ja sigade pidamine. Piimasaadusi ja peekonit jätkus enne sõda ka väljaveoks Inglis- ja Saksamaale.

Kesk-Rootsi ulatub suurte järvede piirkonnast kuni Dali jõeni. Tema tuumosaks on Svealand. Ka siin leidub viljakaid põllumaid ja rohurikkaid aasu, kuid tööstus surub põllunduse teisele kohale. Juba XVI sajandil lõi siin õitsele tolle aja kohta väljapaistev mäe- ja metallitööstus. Mäetööstuse tuumosa moodustab Klari—Dali jõe ning Mälari järve vahel asetsev ala, millele rahvas on andnud „M ä e k a e v a n d u s t e“ nimetuse. Maapõuevaradest toodetakse siin raua- ja vasemaaki, seatina, tsinki, hõbedat, kulda ja mangaani. Maakidest sulatatakse väärtuslikke metalle, milledest Rootsi valmistab oma tuntud kaupu — aurturbiine, mootoreid, jalgrattaid, kuullaagreid, separaatoreid ja põllutöömasinaid. Metallivabrikute suuremaiks keskusteks on Eskilstuna, Stockholm ja Jönköping; peale selle leidub metallitööstusi laialipillatult väikelinnades ja maalisis asulais.

Joon. 15. Metsamaterjali parvetamine jõgedel ja järvedel.

Joon. 16. Trollhättani juga ja elektrijaam.

Metallitööstuse kõrval arenes hilisemal ajal Kesk-Rootsis uus hoogus tööstusharu — puutööstus, mille ülesanne on puidu töötlemine puumassiks, paberiks ja tsellaineks. Selle tööstuse kutsus ellu XX saj. kasvav elav nõudmine mainitud saaduste järele maailmaturgudel, sest kunstiidi ja ajalehepaberi tarvidus kasvab päev-päevalt. Põhja-Euroopa metsarikkad maad ongi puusaaduste suuremaid tootjaid. Ka Rootsi osa on selles toodangus võrdlemisi suur: ta valmistab 20% maailmatoodangu kogusest. Rootsi vanemad puutööstuse keskused on Kesk-Rootsis, nimelt Norrköping, Jönköping, Karlstad ja Göteborg.

Tööstuse kiire arengu tõttu ei suutnud endised veeteed üksi enam rahuldada liiklemisnõudeid, seepärast hakati Kesk-Rootsis ehitama uusi raudteid. Praegu omab see osa kõige tihedamat raudteede-võrku kogu Rootsis.

Põhja-Rootsiks nimetatakse seda osa Rootsist, mis levib Dali jõest põhja poole kuni Soome piirini. Rootsi keeles nimetatakse seda osa *Norrländiks*. Karm kliima ja kehavõitu pinnas lubavad siin ainult vähesel määral tegelda põllunduse ja karjandusega. Üles haritud on ainult 4% üldpindalast. Muu osa on peamiselt okasmetsade all. Sadu kilomeetreid levivad siinsel kiltmaal Põhjalahe rannikult kuni mäestiku järsu nõlvakuni põlised kuuse- ja männimetsad. Neis okasmetsades on kuused ülekaalus, sest nad kasvavad kiiremini ega tarvita niipalju ruumi kui männid.

Norrlandi põlistes metsades leiavad varju ja kaitset veel endised suuremad metsloomad, nagu karud, hundid, ilvesed ja nugsed. Kuid inimasulaid ja alalisi elanikke leidub metsapiirkonnas üpris harva. Juhuslikult näeb siin saagijaid, parvetajaid ja kütte. Hoopis teissugune on aga pilt Põhjalahe rannikul jõgede suudmealal. Siia rändab parvetatav metsamaterjal, siin leiduvad saevabrikud ja kihab vilgas elu. Suured saevabrikute keskused, nagu Umeå ja Sundsvall, on mitte üksnes metsa ülestöötajad, vaid ka väljaveo-sadamad.

Kuid Põhja-Rootsi rikkuseks on mitte ainult mets, vaid samuti ka rauamaak. Maailma rikkaimad maagivarud esinevad Kirunas ja Gällivares. Kaevandused seisavad raudteede kaudu ühenduses Atlandi ookeaniga (Narvik) ja Põhjalahega (Luleå), sest kogu toodang (10—15 milj. tonni aastas) veetakse välismaile.

Majandusolud ja väliskaubandus. Eelmisest selgus, et Rootsi on kõrgelt arenenud tööstus- ja põllumajandusmaa. Tema

Joon. 17. Stockholm. Kuningaloss ja Karl XII ausammas.

põllumajanduse toodang ei ole küll nii suur, et see täiesti rahuldaks oma maa tarviduse, kuid puudujääki tasakaalustab see osa, mis ta veab välja oma karjasaaduste ja hinnalise seemevilja näol (kaera-, ristikheinaseeme).

Väljaveo-kaupade väärtuselt moodustavad maagid, valmismetallid ja metallkaubad suurema osa, nimelt 28⁰/₀, mitmesugused masinad ja nende osad 17⁰/₀, puusaadused 25⁰/₀, metsamaterjal 11⁰/₀ jne. Sisseveo-kaupade hulgas on tähtsamad kütteained, puuvill, teravili, kautšuk, keemilised ained ja masinad. Kõige elavamad kaubavahetust peab Rootsi Suur-Saksamaaga.

Liiklemine. Liiklemist hõlbustab elav meretransport, mille kasutuses on suur kaubalaevastik ja head sadamad. Sisemaiseks liiklemiseks on ehitatud tihe raudteede ja veeteede võrk. Raudteid iseloomustab asjaolu, et viiendik neist on elektrifitseeritud. Elektri rakendamine liiklemise teenistusse on võimalik seetõttu, et Rootsi omab tohutul hulgal odavat elektrienergiat, mida annavad jõgedel esinevad joad. Üheks võimsamaks elektrijoujaamaks Lõuna-Rootsis on tuntud Trollhättan Göta jõel (vt. joon. 16).

Joon. 18. Malmö sadam Lõuna-Rootsis. Malmö on suuruselt Rootsi kolmas tööstus- ja kaubanduslinn. Malmöst peetakse auruparvel ühendust Taaniga.

Raudteede kõrval omab liiklemisel esmajärgulist tähtsust Göta kanali veetee, mis läbib Kesk-Rootsit. See veetee koosneb Göta jõest, Trollhättani kanalist, Väneri ja Vätteri järvest ning päris Göta kanalist.

Rahvastik. Rahvastiku koosseisult on Rootsi ühtlane rahvusriik. Rootslaste kõrval elab siin vaid vähe soomlasi ja kaugel põhjas lapplasi.

Samuti kui norralased põlvnevad rootslased germaanlastest. Ka põhjatõu tunnused avalduvad neis selgesti. Ev.-luteri usu mõjustatud rahvaharidus seisab eeskujulikult kõrgel järjel. Siin kehtib 8- kuni 9-aastane algkool, mille lõpetamise järel on võimalik oma haridust täiendada erialalistes koolides, rahvaülikoolis, kutseühingute kursustel jne.

Valitsus ja linnu. Riigivormilt on Rootsi põhiseadusega piiratud kuningriik. Kahekojaline parlament annab siin seadusi, mida kinnitab kuningas. Täitvaks võimuks on valitsus.

Rootsi pealinnaks on Stockholm 585 000 elanikuga. Stockholmil on kaunis asend Mälari järve kaldal ja saartel. Pealinn etendab mõjuvat osa Rootsi vaimuelus. Siia on koondunud Rootsi kõrgemad koolid, teaduste-, muusika- ja kunstiakadeemia, rahvuslik muuseum ja Põhjamaade muuseum, mis on Rootsile auks ja uhkuseks. Peale selle on Stockholm ka tähtis tööstuslik ja kaubanduslik keskus. Ta on Rootsi suurim sadam Läänemere rannikul.

Lõuna-Rootsi väljapaistev linn on Göteborg (280 000 el.). See on Skandinaavia poolsaarel suurim sadamalinn. Rootsile on Göteborg tähtsaks tööstuslikuks keskuseks. Siin on tuntud kuul-laagrite-vabrik, masinaehituse vabrik ja suured laevaehituse dokid.

Malmö (150 000 el.) on suuruselt kolmas sadam Rootsis. Siit väljub eeskätt Rootsi põllumajanduse eksport (vt. joon. 18).

Norrköping (l.: *norrtsjööping*) on nimetamisväärt kui Rootsi suur tööstuskeskus ja Upsala kui Rootsi endine pealinn ja Põhjamaade vana ülikoolilinn.

Soome.

Pindala 388 400 km², elanikke 3,7 milj., keskmine tihedus 9,6 in. km²-l.

1. Leidke kaardil Soome piirid! Milliste riikidega omab ta maa- ja millistega merepiiri?

2. Näidake, milliseid saari omab Soome Põhjalahes ja Soome lahes!

3. Joonestage Soome sisevete visandkaart!

4. Leidke suuremad teede-sõlmpunktid! Näidake Rootsi ja Nõukogude Liitu viivaid raudteid!

Asend. Norra ja Rootsi kõrval on Soome kolmas suurem Põhja-Euroopa riik. Tema territoorium ulatub üldjoontes 60-ndalt laiuskraadilt 70-nda laiuskraadini, kusjuures ligi veerand tema pindalast jääb põhja poole nabajoont. Selline põhjamine asend omab määravat tähtsust tema loodusele.

Pinnaehitus. Oma loodusoludelt on Soome kaunis sarnane Skandinaaviaga. Kristalsed kivimid moodustavad tema aluspõhja. See kaljune aluspõhi on suuremalt jaolt kaetud jääaja setetega, milledest ulatuvad välja silekaljud. Pinnamoelt

Joon. 19. Vaade Soome edelaranniku luulelisele saarestikule.

kujutab Soome endast künklikku lauskmaad, välja arvatud maa põhjaosa, mis on mäGINE ja mida läbib 600—700 m kõrge Maanselkä kõrgustik.

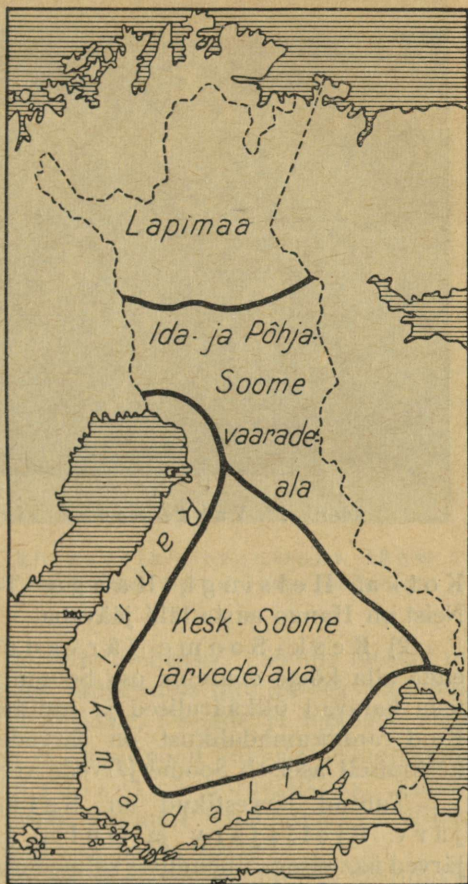
Kliima. Soome kliimale avaldavad Golfi hoovus ja Lääneri meri pehmendavat mõju, seepärast on tema ilmastu palju ühtlasem kui samal laiusel asetsevas Nõukogude Liidus. Võrdlemisi karm on talv ainult Põhja-Soomes, kus jaanuari kesktemperatuur püsib -15° ja lumi katab maad umbes 8 kuud. Kesk-Soomes on talv palju pehmem ja Lõuna-Soome ilmastu ei erine palju Eesti omast. Nagu Eestiski, valitsevad siin lääne- ja edelatuuled ning aastane sademetehulk kõigub 550—600 mm ümber. Mille all aga Soome põllumajandus rohkem kannatab, on sagedad öökülmad ja hallad nii kevadel kui suvel.

Maastikud. Hõlpsama ülevaate saamiseks liigestame Soome 4 maastikuks (vt. joon. 20).

1) Rannikumadalik piirab Soomet lääne ja lõuna poolt. See on Soome madalaim osa, mis veel kaua peale jääaega oli korduvalt kaetud merega. Madaliku pinnareljeef on võrdlemisi tasane ja teda katavad savi ning meresetted, mispärast mul-

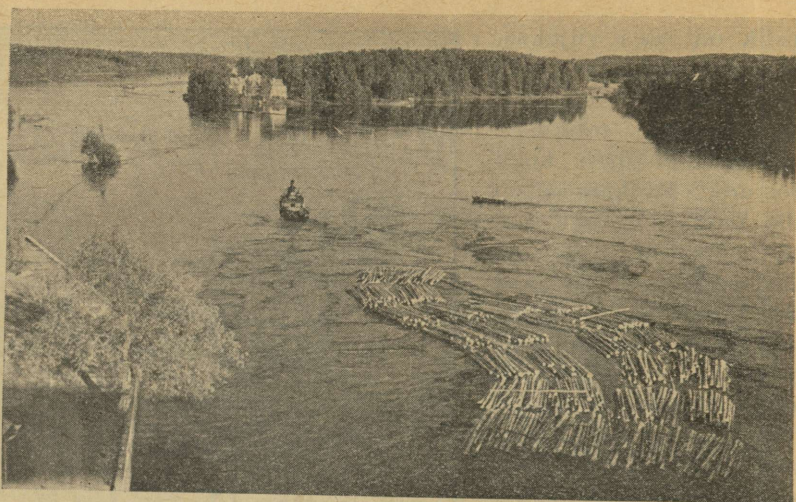
lastik on väga viljakas. See ongi põhjuseks, miks rannikuala on oma kultuurimaistute rohkuselt tõusnud esikohale kogu Soomes. Matkaja näeb siin kõikjal hästiharitud põlde, kultuurniite ja jõukaid talusid, mis paistavad juba eemalt silma oma punaseks värvitud hoonetega. Enamasti asetsevad rannikumadaliku külad ja talud kün-gastel või nende nõlvul, kuna külade vahel väänlevad laiad maanteed koonduvad suuremaise keskustesse.

Rannikumadaliku kauneimaks osaks tuleb pidada tema saarestikku, mis nagu kaljune pärg palistab Soomet lääne- ja lõunaküljest. Saarte koguarv on siin loendamatu, ühed neist on suuremad ja kaetud metsaga, teised paljad, kaljused ning nendel ei leidu peale juhuslikkude merelindude ühtki elavat hinge. Turistidele on suurimaks loodusenaudinguks ristelda laevaga selles keerulises saartelabürindis. Hakkab laev liginema rannale, siis võib näha, kuidas kaljud muutuvad üha järsemaks. Need on rannalähised saarekesed, mida ei riiva otsene ajujää ega lainete kulutatav tegevus. Lõpuks pöör-dub laev kaljude vahelt vaiksesse lahte, mille päras paistab asula. See on sadamalinna, milles mitu tööstust ja hulk suvimaju. Jõesuudmes ujuvad palgiparved, hiigelvirnad ülestöötatud metsa ja sadamakail tossavad aurikud annavad tunnistust siinsest vilkast tööst ja tegevusest.

Joon. 20. Soome maastikuline liigestus.

Rannikumadaliku lahesoppides ja jõesuudmes leiduvad Soome paremad sadamad ja suuremad linnad. Need on Viiburi,

Joon. 21. Vaade Soome sisemaa järvedele.

Kotka, Helsingi, Hango, Turu, Vaasa ja Oulu. Neist on Hango aasta läbi jäävaba.

2) Kesk-Soome järvedelava. Järvedelava võtab enda alla kõige suurema osa Soome pinnast. Kaardil näeme, et teda katavad ülikäärulised ja sopilised järved ning järvestikud. Kuid rannikumadalikust on järvedelava üldiselt kõrgem, sest keskmiselt asetseb Soome järvede veepind 75 m üle meretaseme.

Tuntud järvestikud on Saima, Päijänne, Näsi-järv, Pielisjärv ja Oulu. Enamasti on kõik suuremad järved üksteisega ühenduses salmedega ja hulk järvi moodustavad omavahel ühise keerulise järvestikuvõrgu. Peale selle saadavad järvestikud oma veed lühikeste jõgede kaudu merre. Nõnda voolab Oulu järvest Põhjalahte Oulu jõgi, Näsijärvest Koke-mäe jõgi, Päijännest Soome lahte Kymi ja Saimast Laadoga järve Vuoksi jõgi. Viimane langeb ühe km-i jooksul 20 m võrra ja moodustab mitu koske. Suuremad neist kannavad nimetust Imatra ja Vallinkoski. Varemini voolasid kose veed vabalt Laadogasse, kuid nüüd juhitakse nad Lõuna-Soome suurima elektrijõujaama turbiinidesse ja koske näidatakse turistidele kord nädalas.

Peale järvede on Kesk-Soome rikas metsadest. Nende all on siin 70% üldpindalast, kuna põllumajanduseks kasutatavad maad

Joon. 22. Punkaharju kõrgendik Savonlinna lähedal. Metsaga kaetud kitsas seljak keset järvi on nagu loodusime.

koonduvad suuremalt jaolt järvede ümbrusse. Soome metsad on peamiselt okasmetsad, milledeks valitsevaiks puuliikideks on mänd ja kuusk, sekka ka lehtpuid kaskede, leppade ja haabade näol.

Järvedelava piirab kagu ja lõuna poolt kaarjas otsmoreenide rida, mida kutsutakse *Salpausselkä* kõrgustikuks. Viimast ulatub Saima järvede vahele kuulus *Punkaharju* seljak, mis oma loodusiluga meelitab siia palju turiste.

3) Järvedelavast kirde pool asetsevat Soome osa kutsutakse *Ida- ja Põhja-Soome vaarademaaks*. Selle ala läänepiiril voolab Tornio oma lisajõe Muonioga ning idas siirdub ühtlane maastik üle *Ida-Karjalaks*. *Ida-Soome* on järvedelavast kõrgem ja mägisem. Oma nimetuse on see ala saanudki vaaradest, mis on suuremad metsaga kaetud kõrgustikud. Kuid osa kõrgustikke on siin vaaradest veel kõrgemad — nende lagedel ei kasvagi enam metsa. Selliseid kõrgustikke nimetatakse samuti nagu *Skandinaavias tundruteks*. Siin esinevaist kõrgemaist mägedest väärivad nimetamist *Kolimägi Pielisjärve* kaldal ja *Aavasaksa Tornio jõe* ääres.

Vaarade-ala loodus on kultuurist vähem puudutatud kui *Kesk-Soome*. Siin leidub järvede ja suurte okasmetsade kõrval

Joon. 23. Lapi tundur Rootsi piiri lähedal. Suurema osa aastast on tundru lagi kaetud lumega; mäejalamil laplased põtradega.

ka palju soid ja soopadrikuid. Metsades elab rohkesti kiskjaid karusloomi, nagu hunte, karusid, kaljukasse, rebaseid, nugiseid, kelledele jahipidamine on elanikele üheks tulualaks. Teiste tulualadena on tähtsamad metsatöö, kalandus ja karjandus. Metsatöö seisab siin mitte üksnes metsa saagimises ja parvetamises, vaid teenistust annab ka kändude juurimine, tõrva ja tärpentiini ajamine, tarbepuu ja puusaaduste valmistamine. Peale selle annavad tööd ja teenistust rohked saeveskid.

Vaarade-ala on võrdlemisi hõredalt asustatud. Peale soomlaste elab siin rohkesti karjalasi.

4) Lapimaaaks nimetatakse Soome kõige põhjapoolsemat ja ühtlasi ka kõrgemat osa. Siit kulgevad läbi Maanselkä kõrgustiku kaljused seljakud. Kõrgustikult saab alguse Soome suurim jõgi Kemi, mis suubub Põhjalahte, kuna järvedest omab erilist tähtsust Inari põhjapoolseima Soome järvena. Lapimaa maastikupilt on väga mitmekesine. Siin levib okas- ja kasemetsi, leidub suuri soid, voolab kärestikurikkaid vahutavaid jõgesid ja esineb laiu kidura taimkattega või üsna paljaid kalju-seid tundruid. Lapimaa on koht, kus valitsevad suvel kõige pikemad päevad, talvel aga ei tõuse päike vaatepiirile mitme nädala

jooksul. Lapimaa kujutab endast siis ääretut lumelagendikku ning kõrgeil tundruil särab jää.

Piki läbi Lapimaa kulgeb Petsamosse autotee, kuid maa on väga hõredalt rahvastatud. Elanikkudest on osa laplased (2100 in.); paljud neist on paiksad. Laplaste tulunduses etendab tähtsamat osa põhjapõtrade kasvatamine.

Lapimaa tähtsaim asula on Rovaniemi, mille kaudu käib uus raudtee Kemist Idakarjalasse.

Soome majandusolud. Soome majanduses seisab esikohal põllundus ühes karjandusega. Sel alal on tegev 65% rahvastikust. Põllunduseks ei ole Soomes ebasoodsa kliima ja pinnase tõttu küll suuri eeldusi, kuid Soome talunik on väga sitke ja innukas maaviljeldaja. Põlvede jooksul on sel moel loodud Soome põllupinnas, mis moodustab 8% kogu pindalast. Põllunduseks soodsam piirkond on lääne- ja lõunapoolne rannikumadalik. Siin kasvatatakse rukist, otra, kaera, kartulit, söödajuurvilju ja põldheina. Soome põllumajanduslikuks majapidamisühikuks on keskmise ja väiketalu, näit. omab 25 500 Soome talundist ainult 1,5% üle 50 ha maad.

Põllundust toetab kõrgel järjel seisev karjandus, eriti piimakari. Viimase tuumosa moodustab olude kohaselt välja arendatud hea piimaanniga Soome maatõugu sarvedeta veis. Piimakarjandust juhib ja korraldab aastakümnete jooksul ise-tegevuse põhimõttel arendatud ühispiimatalituste võrk.

Teine juhtiv majandusala on metsandus. Kasutamiskõlbliku metsa pindala suhteliselt suuruselt (iga elaniku kohta arvestatult) seisab Soome teiste riikide hulgas esikohal. Tiheda puiduga Soome okaspuud annavad väga väärtuslikku puumater-

Joon. 24. Laplased. Põhja-Euroopas elab ligi 30 000 laplast. Neil on palju omapäraseid kombeid. Samuti nagu eskimod tervitavad nad üksteist ninaga.

jali, mida kasutatakse vineeriks ja mööbliks, peale selle aga ka paberi, puumassi ja tselluloosi valmistamiseks. Metsa- ja puutööstus moodustabki Soome tööstuse selgroo, mis kasutab jõuallikana oma koskede ja jugade vee-energiat. Suured tselluloosija paberivabrikud leiduvad Tampere, Pori ja Üla-Vuoksi tööstuskeskustes. Paberi- ja tselluloositööstusse on rakendatud umbes 20 000 tööstustöölist. Metsasaadused moodustavad 80% Soome väljaveost.

Puutööstuse kõrval on arenenud mitu teist tööstusharu, milledest tähtsamad on tekstiiltööstus (Tampere, Turus), kummitööstus („Nokia“, Tampere ligidal), naha- ja jalatsitööstus (Tampere) ning metallitööstus. Viimases paistavad silma masina- ja laevaehitus (Helsingis, Turus, Viiburis). Soome maapõues pole leida kivisütt, kuid vase-, raua-, nikli- ja tsingimaakide tootmine kasvab pidevalt. Muudest maapõuevaradest omavad tähtsust ehitusmaterjalidena graniit ja marmor.

Rahvastik. Rahvastiku koosseisult on Soome kaunis ühtlane. Tema 3 738 000 elanikust on 89% soomlasi, 10% rootslasi ja 1% muid rahvusi (laplasi, venelasi, eestlasi). Soomlased on meie lähim hõimrahvas. Kahe vennasrahva vahel toimus elav kultuuriline suhtlemine.

Usundilt on soomlased luterlased. Hariduselt seisavad nad teiste põhjamaiste rahvastega ühesugusel kõrgel tasemel. Peale algkoolide teotsevad rahvahariduse alal täienduskoolid, rahva- ja suveülikoolid, kursused jne. Kõrgemat haridust jagavad kolm ülikooli (Helsingis ja Turus), tehnilist haridust polütehnikum ja kaubandusülikool (Helsingis).

Riiklik kord ja linnu. Soome on demokraatlik vabariik, mille eesotsas seisab president. Seadusi annab ühekojaline rahvaesindus — eduskund. Valitsemist teostab eduskunna poolt valitud valitsus, peaministriga eesotsas.

Soome pealinn on Helsingi 285 000 elanikuga. See on võrdlemisi noor linn, mille asutas Rootsi kuningas Gustav Vasa XVI saj. Ta asetseb Helsingi lahe ääres, saartel ja neemikuil. Tema suurepärase graniidist ehitiste, laiade tänavate, kaunite puisteede ja väljakute tõttu kutsutakse teda „Põhjala valgeks linnaks“. Pealinn on maa kultuuriliseks ja suurimaks tööstuskeskuseks (metalli-, tekstiiltööstus, toidu- ja maitseainete-tööstus, polügraafia), presidendi ja valitsuse asupaigaks.

Joon. 25. Helsingi pruunist graniidist moodne jaamahoone. Ehitatud soome kuulsu arhitekti Eliel Saarise plaani järgi.

Turu on endine pealinn, suur sadama- ja tööstuslinn (suhkru-, tubaka- ja kiutööstus). Tal on kaks ülikooli — üks rootsi-, teine soomekeelne; 70 000 el.

Tampere (60 000 el.) on Soome tööstuskeskus, mille jõuallikaks on Tampere kosed. Tampere tehased valmistavad paberit, pappi, tselluloosi, riidet, saapaid jne.

Teistest linnadest väärivad mainimist Lahti, Porvoo, Savonlinna.

Ida-Karjala ja Koola.

Loodus. Ida-Karjala asetseb Fennoskandia kristalse kilbi idaserval ja moodustab aluspõhja ning muude looduslike olude poolest Soomega ühtlase terviku. Kliima on Karjalas veidi külmem kui Soomes. Jäämerelt puhuvad tuuled toovad kaasa külmi õhumasse, seetõttu pole Karjalas peale juuli ükski kuu täiesti külmavaba.

Ida-Karjala suuremad järved on Laadoga, Aunuse, Seesjärvi jt. Järvede vahel voolavad lühikesed kärmed jõed, mis on täis karestikke ja jugasid.

Joon. 26. Ida-Karjala; madalamad mäestikud on kaetud okasmetsaga.

Rahvastik. Ida-Karjalas elab 0,4 milj. inimest. Maa läänes asuvad soomlased ja karjalased, idaosas aga venelased. Pooled venelased on siia sisse rännanud viimase 15 aasta jooksul, peamiselt väljasaadetud karjalaste asemele.

Karjalased on vana soome hõimrahvas, kes juba ammu enne venelaste tulekut olid asunud Karjalasse, Laadoga ja Aunuse ümbrusse ning siit lõuna poole kuni Valdai kõrgustikuni. Venelaste surve taganesid nad hiljemini põhja poole või sulasid nendega kokku, s. o. venestusid. Praeguste andmete kohaselt elab karjalasi Nõukogude Liidu piirides üle 250 000 hinge, neist pooled Karjalas. Karjalast ongi kogutud enamik „Kalevala“ lugu laule.

Majandusolud. Karjala loodusvaraks on tema metsad. Neisse on peidetud üle miljardi m³ puumassi, mis on praegu maailmaturul otsitud kaubaks. Seepärast seisabki Karjala majanduses metsandus ühes puutööstusega esikohal. Metsandus annab $\frac{3}{5}$ rahvamajanduse toodangust, tööstus $\frac{1}{5}$ ja põllumajandus samuti $\frac{1}{5}$.

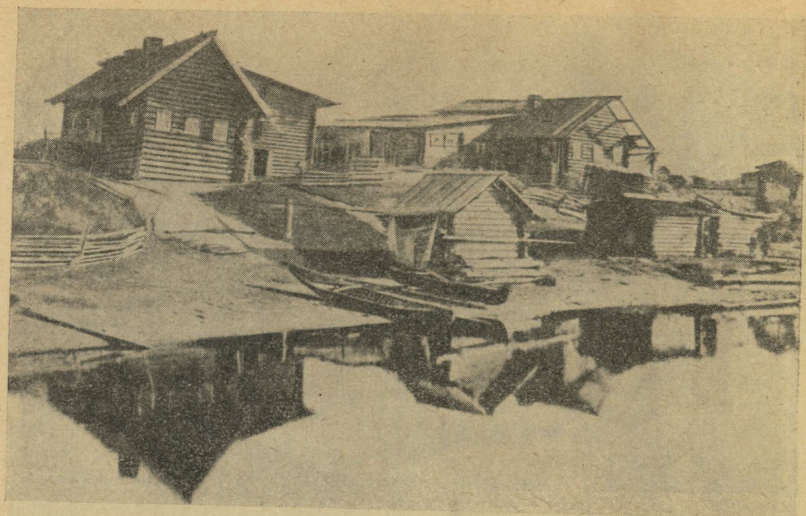
Joon. 27. Metsaraiumine Ida-Karjala metsades.

Teistest tööstusharudest omab tähtsust m a a p õ u e v a r a d e h a n k i m i n e ja nende töötlemine. Karjalas leidub rauamaaki, seatina, tsinki, vilku, vaske, graniiti ja marmorit. Karjala marmor ja graniit on nõutav ehitusmaterjal.

Põllunduse osatähtsus majanduses on väike. Karjala põllud esinevad laialipillatult metsade ja järvede vahel; põllupindala moodustab vaid 2% üldpindalast. Tähtsamad põlluviljad, mida Karjalas kasvatatakse, on rukis, kaer, oder, kartul ja hernes. Oma leivaviljast jätkub Karjalas vaid kolmeks-neljaks kuuks, suurem osa sellest tuleb sisse vedada.

Karjala teedevõrk on äärmiselt hõre ja välja ehitamata. Maanteid leidub tihedamalt ainult maa lõunaosas. Põhjast lõunasse läbib maad ainus raudtee, mis on tuntud Muurmani raudtee nime all. Ta ühendab Muurmani Äänislinnaga.

Karjala suurim linn on Äänislinn (end. Petrozavodsk) 56 000 elanikuga. Ta asetseb Äänisjärve läänekaldal ja omab mitut tööstusettevõtet. Karjala oli enne sõja puhkemist Suur-Saksa riigi ja Nõukogude Liidu vahel viimase liiduvabariik. Suur osa temast on juba Soome ja Saksa liiduvägede poolt vabastatud.

Joon. 28. Iseloomulik jõeasula Ida-Karjalas (Uhtuas).

Koola. Karjalast põhja pool asetseb Barentsi ja Valge mere vahel Koola poolsaar. Aluspõhja ehituselt kuulub Koola samuti kui Karjala Fennoskandia juurde. Ta kujutab endast läbistikku 300 m kõrgust lainjat kaljulava, mille keskel kerkib kuni 1200 m kõrgune Kesk-Koola tundrumäestik. Selle moodustavad lavakuplid ja -seljakud, mida mannerjääl on kulutanud ja silunud. Mäestik sisaldab rohkesti maapõuevarasid, milledest suurema majandusliku tähtsusega on nikkel, vask, raud, nefeliin ja apatiit. Viimasest valmistatakse fosforväetist. Koolas on samuti nagu Karjalas rohkesti kärestikulisi jõgesid ja sopilisi järvi. Suurim järv on I m a n d r a.

Taimkatteliselt kuulub suurem osa poolsaarest tundravöötmesse, kuid lõuna pool vaheldub tundra võsastiku, kase- ning okasmetsaga. Koola on väga hõredalt asustatud. Elanikkonna moodustavad laplased, karjalased ja venelased. Elanike tähtsamaks ja vanemaks tulualaks on kalastus, millega tegeldakse peamiselt Barentsi mere Muurmani rannikul. Mäetööstuse keskuks on K i r o v s k.

Koola tähtsamaks linnaks on M u r m a n s k (115 000 el.). Murmansk on Muurmani ranniku kalanduse keskuseks ja Karjala

ning Koola suurimaks sadamaks Põhja-Jäämerel. Ta seisab aasta läbi jäävaba. Murmansk on raudtee kaudu otseühenduses Lenini-gradiga.

Kaugel põhjas, polaarpäevas ja -öös, käib praegu võitlus Koola vabastamiseks Nõukogude Liidu ikkest.

T a a n i.

Pindala 42 900 km², elanikke 3,8 milj., keskmine tihedus 85 in. km²-l

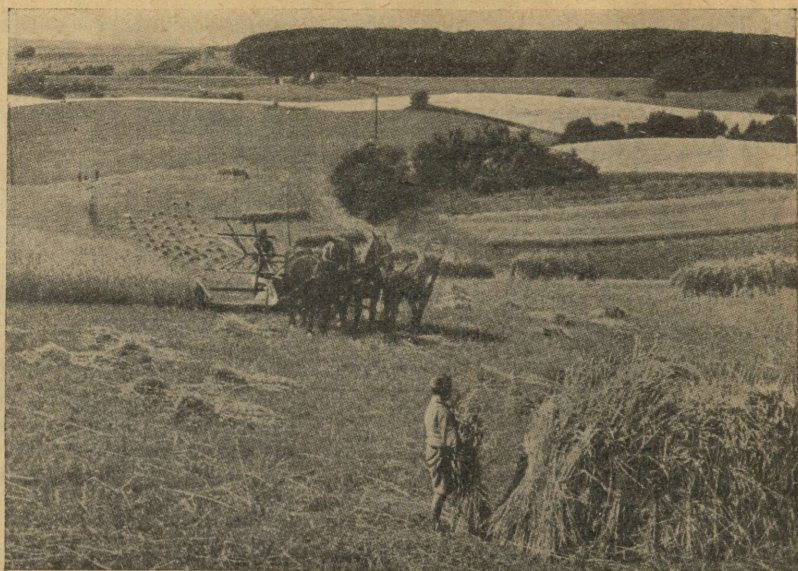
1. Leidke kaardil, millised mered ja naabermaad piiravad Taanit!
2. Valmistage Taani ja Skandinaavia vaheliste väinade visandkaarti!
3. Eestis oli 1936. a. hobuseid — 215 900, veiseid — 731 100, piimalehmi — 398 700, lambaid — 584 000, sigu — 244 500; Taanis oli 1936. a. hobuseid — 536 000, veiseid — 3 116 000, piimalehmi — 1 600 000, lambaid — 380 000, sigu — 3 500 000, kitsi — 21 000. Arvutage, mitu hobust, veist jne. tuleb meil ja Taanis iga 1000 elaniku kohta.

Asend. Oma asendiga Skandinaavia poolsaare ja Euroopa mandri vahel moodustab Taani nagu vahelüli või silla nende vahel. Ta koosneb Jüüti (Jyllandi) poolsaarest ja hulgest suuremaist ning väiksemaist saartest, millede seast väärivad nimetamist Själland, Fyn (l.: *füün*), Lolland (l.: *laaland*), Falster, Möen ja Bornholm.

Taani randjoon on hästi kääruline ja lahtede-rikas. Paljud lahed kujutavad endist samasuguseid fjorde nagu Norras. Üks pikemaist on Limfjord, mis lõikab poolsaare risti läbi. Jüütimaa, saarte ja Skandinaavia poolsaare vahel leiduvad väinad, millede kaudu pääseb Põhjamerest Läänemerre. Väinu on kolm: Väike-Belt, Suur-Belt ja Sund. Need on kitsad ja madalad väinad.

Loodus. Pinnamoelt on kogu Taani madal ja künklik lausmaa, mille keskmine kõrgus 30 m. Samuti nagu Eesti on Taani pind kaetud tüsedate jääaja setetega, kuna aluspõhjaks on saarestiku idaosas ja Jüüti poolsaare põhjaosas kriit. Helevalged aluspõhjakihid ilmuvad mitmel kohal päevavalgele saarte pankrannikul.

Pinnase koosseisult ja sobivuselt põllumajanduslikuks kasutamiseks pole terve Taani kaugeltki ühtlane. Jüüti poolsaare läänerrannik on kehv põllumaa: seal esinevad vanad randvallid, rändluited ja liivikud, mida katavad võsastikud ja kanarbiku-

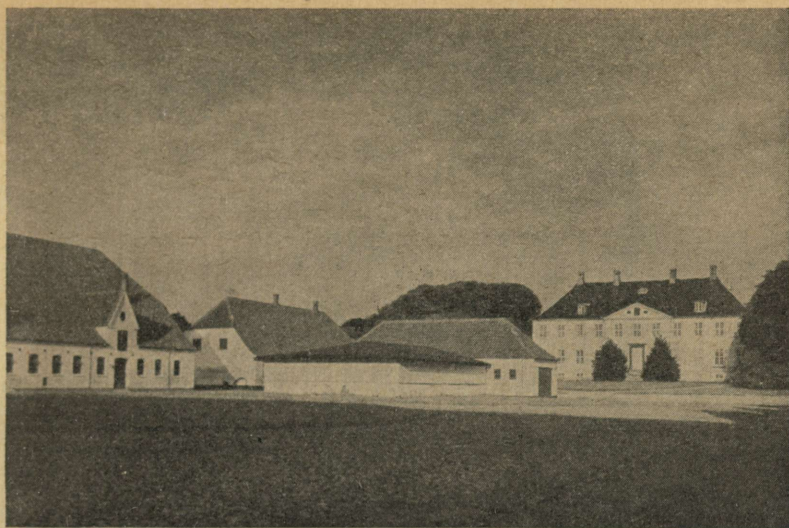
Joon. 29. Tüüpiline Taani kultuurmaistu. Viljakas moreenmaa on muudetud põldudeks.

nõmmed. Poolsaare keskosas levivad nõmmed, sood ja vaiksed järved. Seega on kogu poolsaare läänepoolmik pigemini sobiv karjanduseks ja mesinduseks kui põllunduseks. Põllunduseks on soodus viljarikka pinnasega Jüütimaa idapoolmik ja saared.

Kliimaliselt kuulub Taani pehme merekliima piirkonda, kus tuleb tublisti sademeid ja isegi talve külmima kuu kesktemperatuur ei lange alla 0°. Taanit ümbritsevad mered külmuvad vahest korraks kinni kolme-nelja aasta tagant.

Metsade poolest on Taani vaene, ainult 8,9% tema pindalast on kaetud metsaga. Nüüdsed metsad koosnevad kõik pöökidest, kuid varemini kasvas siin ka tammi ja okaspuid. Metsapindala suurendamine külviste kaudu on Taanis praegu päevakorral. Loomastik on tähelepandavalt liigirikas ainult merelindude ja kalade osas, kuna imetajaid on vähe.

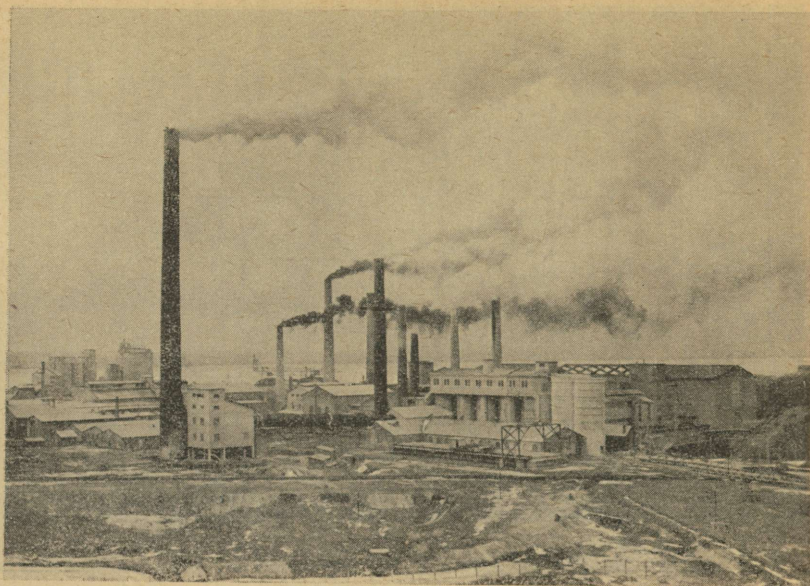
Taani — väiketalundite maa. Umbes $\frac{3}{4}$ Taani pindalast võtavad endi alla kultuurmaistu — põllud, aasad ja karjamaad. Seega on põllumajanduslikult kasutatava maa protsent Taanis suurem kui üheski teises Põhjamaa riigis. See oleneb asjaolust,

Joon. 30. Taani taluhoonestik.

et Taani püüab põhjalikult ära kasutada oma asendist tingitud looduslike eeldusi; teiseks sellest, et Taani riigikassa annab rohkesti laenu uudismaa harijatele; kolmandaks sunnib Taani suur rahvastikutihedus ise peale võimalikult tulusamat maakasutamist. Teiseks Taani omapäraseks jooneks on, et seal pole mõisu ega suuri talundeid. Taani maapidamisühikuks on väiketalu. Tema 204 000 talundist on 50% väiksemad kui 10 ha. Ometi ei takista see kuidagiviisi Taani põllumajanduse arengut. Kõik, mida väiketalu üksi ei suuda, teostatakse ühistegevuse teel. Iga talu on tingimata mitme kasuliku ühingu või seltsi liige. Eeskujulik põllumajanduslike ühingute võrk katab kogu maad. Selliste ühingute arv ulatub umbes 7000. Need on ühismeiereid, ühistapamajad, munapunktid, jõusööda-ostuühingud jt. Igal hommikul liigub Taani maanteedel mitu tuhat piimaautot, millele ülesandeks on kokku korjata taludes väljapandud piimannõud ja need edasi toimetada ühispiimatalitustesse. Sealt rändab kooritud piim piimaautodel taludesse tagasi pörsaste ja vasikate toiduks.

Samuti nagu piimavedu toimub iga kolme päeva tagant munade kokkuost ja vedu ühistegelisel alusel. Ka loomi ei tapeta Taanis kodus, vaid ühistapamajades asjatundja juhatusel.

Joon. 31. Aalborgi tsemenditehased Taanis.

Majandusolud. Taani majanduse alustoeaks on põllumajandus. Oma põllumajanduslikult arengult ja saakide rohkuselt seisab Taani esimeste maade hulgas Euroopas. Siin kasvatatakse rukist, kaera, otra, nisu, suhkrupeeti, loomasöödajuurikaid ja ristikheina. Kuid siiski pole teravilja kasvatus Taani väikepõllumeeste peatuluallaks, vaid karjandus. Viimasele mindi üle juba läinud sajandi lõpul, kui suurtes tööstusmaades tekkis hoogus nõudmine karjasaaduste järele. Sellest peale on Taani karjandus üha edenenud ja oma koduloomade arvuga on ta teistest maadest kaugelt ette jõudnud (vt. arvustikku lk. 45). Arvustikust nähtub, et enne II maailmasõda tuli Taanis iga elaniku kohta peaaegu üks veis ja samuti üks siga, mis on rekordarvud sel alal. Suurt tähelepanu omistasid taani põllumehed kohase piimakarja aretamisele. Aja jooksul angeli ja hollandi tõu ristamisest saadud taani kirju veis on nüüd kuulunud oma hea piimanniga. Piima ja või toodang on Taanis nii suur, et oma maa tarviduseks läheb sellest ainult 11⁰%, kuna 89% veetakse välja.

Joon. 32. Kopenhaageni tänavapilt — loendamatute jalgratturitega.

Või väljaveo hulk Taanis oli enne II maailmasõda 150 000 tonni aastas, mille poolest talle kuulus esimene koht maailmas (25% maailma võiekspordist).

Tööstus on Taanis tähelepanavalt arenenud, olgugi et seda pidurdab jõuallikate ja toorainete puudus. Taanis on maapõuevaradest leida vaid pruunsütt, turvast, kriiti, portselansäue ja paasi, kivisütt aga tuleb sisse vedada. Toorainetele vastavalt on Taani kujunenud põllusaadusi töötlevaks maaks (meiereid, veskid, konservitööstus, piiritus- ja õllevabrikud). Oma maa maapõuevaradest valmistatakse tsementi, tulekindlaid kive, portselani, riie- ja nahkkaupa.

Rasketööstuse alal on tähelepanavalt arenenud laeva- ja põllutööstuste ehitus, mis kasutab sisseveetud toorainet. Muudest tulualadest omab tähtsat kohta kalandus. Kalandusega tegeleb umbes 20 000 elanikku, kellede aastane püügihulk on 80—90 milj. kg kalu. Püütakse turski, heeringaid, lesti, angerjaid jne.

Enne sõda omas Taani suurt kaubalaevastikku (1,2 milj. tonni), millest suur osa seisis välisriikide teenistuses.

Väliskaubandus on Taanis hästi arenenud. Tema väljaveoained on peekon, või, munad, nahad, kalad, elusloomad, tsement jne. Need ained läksid varemini Inglismaale, praegu aga Saksa-maale.

Sisse veetakse sütt, rauamaaki, loomajõutoite, masinaid, naftat, paberit ja puumassi. Sisseveos on esikohal Saksamaa, Rootsi ja Soome.

Rahvastik ja riiklik kord. Taani on rahvusriik, 97% tema elanikest on taanlased. Vähemusrahvustena elab siin 40 000 sakslast ja veidi juute. Tõuliselt ja keeleliselt päritolult kuuluvad taanlased Skandinaavia rahvastega ühisesse germaanlaste rühma, usundilt luterlaste hulka. Rahvahariduse poolest seisab Taani kõrgel tasemel. Tema oli üks esimestest, kes pani kehtima sundliku alghariduse (XVIII saj.). Peale algkoolide on laiematele hulkadele avatud kõrgemad rahvakoolid, põllumajanduslikud koolid ja rahvaülikoolid.

Valitsusvormilt on Taani konstitutsiooniline kuningriik. Seadusi annab kahekojaline parlament (rigsdag), kuhu valimisõigus on kõigil kodanikel 25 a. vanusest alates.

Taani kuningriigi ajalugu ulatub tagasi üle 1000 aasta. On teada, et keskajal oli Taani võimas mereriik, kelle kuningal Knut Suurel õnnestus vallutada Inglismaa, kuna pärastised kuningad valitsesid Skandinaavia üle. XVI saj. vabanes Taani alt Rootsi ja 1814. a. eraldus ka Norra, kuid Taani kaotas oma suurriigi seisundi juba XVIII saj. Kuni 1941. aastani omas ta Atlandis Fär-saari ja Gröönimaad, mis nüüd on inglaste ja ameeriklaste poolt vallutatud.

Linnu. Taani pealinn **Kopenhaagen** asetseb Själlandi saarel ja omab 890 000 el. See on üks õitsevamaid kaubandus- ja tööstuslinnu Euroopas. Ta omab sügavat ja laevade peatuseks vaikset sadamat, mistõttu siin toimub elav liiklemine. Kopenhaageni sadama kaudu toimub $\frac{2}{3}$ Taani kaubandusest. Peale selle on pealinn maa poliitiliseks ja kultuuriliseks keskuseks. Siin leiduvad Taani ainuke ülikool (asutatud 1478. a.), polütehnikum, teadusteakadeemia, kunstmuuseumid, kuningaloss ja palju ajaloolisi ehitisi.

Teistest linnadest on tähtsam Fyni saarel asetsev **Odense** (77 000 el.) — arenenud tööstuslinn ja põllumajandustoodete väljaveo-sadam. Odense on keskaegne linn ja kuulsa kirjaniku Anderseni sünnipaik. **Aarhus** (100 000 el.) asetseb Jüüti poolsaarel ja on kuulus oma toomkirikuga XIII sajandist. Linnas on suured riide- ja õllefabriigid; merekaubanduse keskus.

Island.

Pindala 103 000 km², elanikke 121 000, keskmine tihedus 1,1 in. km²-l

Loodus. Island asetseb Atlandi ookeani kirdeosas, 800 km Šoti ja umbes 1000 km Norra rannikust loode poole. Nagu võimas mäginassiiv lauskmaa keskelt kerkib see suur saar üles mässava mere rüpest. Sügavad orglahed tungivad kaugele tema ranniku sisse. Pinnaehituselt on saar kõrge kiltmaa, millel kulgevad raskesti ületatavad mäestikud. Mäestiku latvu katavad tavaliselt igilumi ja -jää. Mõnelt jäätunud mäelt libisevad pikkamisi alla liustikud (vt. joon. 33).

Kõrgemad mäed on kas kustunud tulemäed või töötavad vulkaanid. Neist on vägevaim Hekla oma lumise tipuga (1,5 km kõrge). Vulkaanid töötavad hooti. Viimased pursked toimusid 1922. ja 1934. a., kuid nendest palju vägevam purse oli Islandil 1783. a. Siis hakkas saare maakoore lõhest üles paiskuma laavat, mis hävitas tuhandeid elanikke ja kattis tulise laava 900-km²-se maa-ala.

Islandi kolmas omapära on kuumvee-allikad; mõned pulbitsevad allikad paiskavad aeg-ajalt tulist vett kõrgele üles. Selliseid allikaid kutsutakse geiseriteks. Pursked tekivad väikeste ajavahemike (20—30 min.) tagant sel momendil, kui maaaluses koopas aurururve ületab geiseri lõõris oleva veesamba raskuse (vt. joon. 34). Pursete vaheajad kuluvad auru tekkimiseks. Sääraseid geisereid loendatakse Islandil ligi 150. Tuntumad neist on Suur- ja Väike-Geysir. Geiserite sooja vett kasutatakse pealinna vesikütteks, pesukodades ja supelasutistes. Viimastel aastatel töötavad allikate veesoojust kasutades pealinna ümbruses triiphoned, kus kasvatatakse värsket aedvilja, mida varemini tuli sisse vedada.

Islandi niiske merekliima on sademete- ja ududerikas. Talv on väga pehme, suvi aga jahe (temp. 9° C). Lopsakaks taimkatte arenguks puudub vajalik soojus ja päikesepaiste. Metsad puuduvad, leivavilja pole võimalik kasvatada. Põlluviljadest kasvatatakse veidi otra, kaera ja kartulit. Saare loodusliku taimkatte moodustavad kanarvik, islandi samblik, paju ja kasevõsa, mustikad, sinikad jt. madalad põõsad.

Rahvastik ja majandus. Islandi rahvastiku moodustavad vanade norralaste järglased — i s l a n d l a s e d. Nad on saarele rännanud umbes IX saj.

EX BIBL. UNIV. TART.

Joon. 33. Vatnajökulli jääliustik Islandis.

Kuni 1261. a. oli Island sõltumatu vabariik, siis liideti ta Norraga ja 1537. a. läks ta koos Norraga Taani alla. Alles 1918. a. kuulutas Island enda iseseisvaks kuningriigiks, jäädes Taaniga ühendusse ainult sellega, et mõlemad maad omavad ühist kuningat (personaalunioon). Seadusiandvaks võimuks on parlament 49 saadikuga; täitvaks võimuks valitsus — koosneb kolmest ministrist.

Islandi peamised tulualad on kalandus ja karjandus. Kalandus on islandlaste kõige vanem ja tootvam tuluala; sellega tegelevad nad juba sajandite jooksul. Kalanduse arengu loomulikuks põhjuseks on, et Islandi ümbruse veed on väga rikkad kaladest. Püütakse peamiselt turski ja heeringaid, vähesel määral lõhesid ja forelle; mereloomadest kütitakse hülgeid, merihobuseid ja vaalu. Tehastes toimetatakse kala külmutamist.

konservimist, kalanaha parkimist jne. Kalu ja kalasaadusi veetakse rohkesti välja.

Karjanduses on islandlased saavutanud suuremat edu lammaste, hobuste ja piimalehmade pidamises. Karjasaadustest veeti enne II maailmasõda välja nahku, võid ja juustu.

Island ei saa läbi ilma väliskaubanduseta. Sisse vedada tuleb leivavilja, ehitusaineid, riidet, metallkaupu, naftat, tubakat jne. Tema sisseveo-maadeks on Taani, Saksamaa ja Inglismaa, kusjuures viimastel aastatel Saksamaa osatähtsus järjest tõusis.

Islandi pealinnaks on Reykjavík (l.: röikjaviik) 3700 elanikuga. Pealinn asetseb edelarannikul ja on kujunenud saare kaubanduslikuks ning kultuuriliseks keskuseks. Siin on saare ainus ülikool, valitsus ja muud riiklikud asutised.

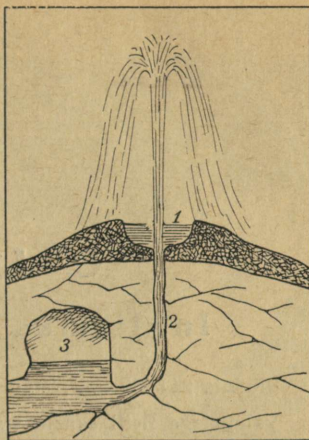
1940. a. mais tegid inglased Islandile dessandi ja okupeerisid selle.

Fär-saared (ehk Lambasaared) asetsevad Atlandis Briti saarestiku ja Islandi vahel. Saarestiku üldpindala on 1400 km²; siia kuulub 21 suuremat ja rida väiksemaid saari, millised on asustamata. Saarestik kuulub Taanile, kes teostab valitsemist kubeneri kaudu. Ametlikuks keeleks on taani keel; elanike arv 26 000 inimest.

Saartel valitseb pehme ja niiske merekliima. Mets puudub, kuid rohurikkaid aasu leidub kõigil saartel. Maavaradest on küllaldaselt turvast ja pruunsütt.

Elanike peamised tulualad on karjandus, kalandus ja küttimine; kütitakse mereloomi ja -linde. Välja veetakse villa, kalu, hülge- ja vaalarasva, linnusulgi jne.

Ainus linn on Thorshavn (3000 el.), hea sadama ja kalalaevade seisukohaga. — Fär-saared on praegu inglaste poolt okupeeritud.

Joon. 34. Tõötav geiser:
1) kuuma vee järveke, 2) lõõr,
3) maa-alune koobas.

C. Lääne-Euroopa.

Inglismaa (Suurbritannia).

Pindala 243 800 km²; elanikke 47 milj.; keskmine tihedus 193 in. km²-l.

Valmistage Briti saarte visandkaart, millel on märgitud rannikuliigestus, mäestikud ja maapõuevarad.

Asend. Inglismaa asetseb Lääne-Euroopa merelisemas osas, Briti saarestikul. Euroopa mandrist eraldavad teda Kanal Doveri väinaga ja Põhjameri. Talle kuuluvad Suurbritannia saar, Põhja-Iirimaa ja suur hulk väiksemaid saari ja saarekesi. Suurimad neist on Wight'i (l.: *uait*), Anglesey (l.: *änglsi*) ja Man'i (l.: *män*) saar, Hebriidid, Orkney (l.: *ookni*) ja Shetland'i (l.: *šet-länd*) saarestikud. Inglismaale kuuluvad ka väikesed Kanali e. Normandia saared Prantsuse ranniku läheduses.

Inglismaaks kitsamas mõttes nimetatakse Suurbritannia saare tihedamini rahvastatud kesk- ja lõunaosa. Suurbritannia põhjaosa kannab Šotimaa nimetust, kuna läänes on Wales'i (l.: *ueilz*) maakond. Inglismaa külge kuulub ka Põhja-Iirimaa, kuna suuremat osa mainitud saarest hõlmab Iiri vabariik (Eire).

Ühes oma laialdaste asumaade, dominioonide jt. valdustega moodustab Inglismaa maailma suurima riigi — Briti impeeriumi.

Mereriik. Inglismaa asend maakeral on väga soodus. Briti saarestik asetseb mandrilise poolkera keskuses, Atlandi ookeani elavaima liiklusega osas. Siin ristuvad Euroopast teistesse maailmajagudesse suunduvad mereteed. Ka Euroopa enese suhtes omab Inglismaa soodsat asendit — ta on Euroopa mandri kultuuriliselt ja majanduslikult kõige enam arenenud maade lähimas naabruses.

Joon. 35. Järsk rannik Kanali kaldal Doveri juures. Murrutuste ja murenemise mõjul on siin tekkinud 100 m kõrgune pankrannik (kriit).

Merelise asendi ja soodsate looduslike tingimuste tõttu on Inglismaast kujunenud maailma tähtsaim merevõim. Mere tähtsus Inglismaa arengus on olnud määratult suur. Meri, mis eraldab Briti saari Euroopa mandrist, on Inglismaad ligi üheksa sajandit (1066. a-st saadik) kaitsenud võõraste sissetungide vastu. Seetõttu on Inglismaa poliitiline ja majanduslik areng võinud toimuda hoopis rahulikumates ja ühtlasemates tingimustes kui sagedatest sõdadest laastatud riikides Euroopa mandril. Alles viimasel ajal on Inglismaa saareline asend kaotanud oma endise tähtsuse. Lennuväele ei moodusta Põhjamäri ja väinad mingit takistust ja üle kitsa Doveri väina (31 km) võib Inglismaa rannikut isegi kahureist tulistada.

Rannik. Inglismaa rannik on hästi liigestatud. Eriti käärruline ja paiguti kaljune on Suurbritannia ja Iirimaa läänerrannik. Valitsevate tugevate läänetuulte tõttu on Briti saari ümbritsev meri enamasti tormine. Häid sadamaid leidub siiski rohkesti, eriti lahtedes ja lahekestes, mis ulatuvad sügavale mannermaasse. Peale selle on Inglismaa jõgedel kõigil laiad lehter-

suudmed, mida alatised tõusud ja mõõnad settest puhastavad. Tõusu ajal võivad ka suurimad merelaevad sõita jõgedel kaugele ülesvett.

Inglismaa sadamate väärtust suurendab veelgi asjaolu, et sooja Golfi hoovuse tõttu meri Inglise rannikuil on alati jäävaba ning võimaldab liiklemist aasta läbi. Pealegi esinevad Inglismaal suuremad merelahed ning jõgede lehtersuudmed enamasti vastakuti: läänerannikul leiduva lahe vastas on samasugune laht või jõesuue idas. Seetõttu pole Inglismaal ühtegi kohta, mille kaugus merest oleks üle 120 km. Sadamate rohkus ja hõlpus juurdepääs merele on kaubanduse arenguks väga soodus.

Tähtsamad lahed Inglismaa rannikul on idas Thames'i (l.: *temz*) suue, millele vastab läänes Bristolil laht. Šoti rannikut liigestavad idas Firth of Forth (l.: *föors of foors*) ja Firth of Moray (l.: *föors of mari*). Need lahed — firth'id — sarnanevad Norra fjordidega.

Pinnamood. Inglismaa pinnamood on üsna vahelduv. Kagu-Inglismaa on künklik madalmik, mida läbivad Thames'i ja paljude teiste jõgede orud. Lääne-, Kesk- ja Põhja-Inglismaa täidavad aga lamedad ja kulunud vanad mäestikud, mida ümbritsevad laialdased lauskmaad. Nende mäestike kõrgus on enamasti alla 1 km-i. Tähtsamad neist on Cornwalli (l.: *koonuel*) mäestik Cornwalli poolsaarel, Wales'i mäestik Wales'is, Penniini mäestik Kesk- ja Põhja-Inglismaal ning Cumberlandi (l.: *kamböland*) mäestik Penniini mäestikust lääne pool. Mäginen on ka Suurbritannia saare põhjaosa, kus kerkivad Šoti mäestikud. Nende vahel asetseb viljakas Šoti madalmik.

Inglise mäestikud sisaldavad rohkesti maapõuevarasid, eelkõige rikkalikke kivisöe- ja rauamaagilademeid. Geoloogiliselt on Šoti ja Põhja-Iiri mäeahelad niisama vanad kui Skandinaavia mäestik, kuna Cornwall on Bretagne'i (l.: *bretanj*) mäestiku jätkuks.

Kliima. Golfi hoovuse ja merelise asendi tõttu on kliima Briti saarestikus mereline — sademeterikas, jaheda suve ja sooja talvega. Läänekaarte tuuled, mis on valitsevaiks tuuliks Briti saarestikus, toovad endiga rohkesti niiskust kaasa. Seetõttu sajab Inglismaal palju vihma ning valitsevad sagedad udud. Eriti roh-

Joon. 36. Trafalgari väljak lord Nelsoni ausambaga Londonis.

kesti sademeid tuleb mäestike läänenõlvul (üle 2000 mm aastas; Eestis keskmiselt 550 mm). Golfi hoovuse mõjul on talved võrdlemisi soojad. Ainult harva langeb temperatuur alla nulli. Kõige sagedamad on pehmed, pilvised või sajused ilmad. Külmad on

väga harukordsed ja kerged, ka lund sajab üsna harva. Suved aga on läänerannikul jahedad, sest päikesepaistet on vähe.

Inglismaa kliima üheks omapäraks on tihedad udud. Eriti sageli esinevad udud sügisel ja talvel, kui maismaa külm õhk puutub kokku merelt tuleva sooja õhuga. Tihti kannatavad selle all suured linnad, kus udu seguneb suitsuga. Tiheda udu puhul on võimatu näha isegi mõne meetri kauguseni. Teedel ja tänavail raugeb siis igasugune liiklemine. Juba keskpäeval süüdatakse tuled, kuid needki valgustavad tuhmilt ja vaevaliselt. . .

Leidke kaardil Inglismaa pikemad jõed!

Inglismaa **jõed** on enamasti lühikesed, kuid veerikkad ja aasta läbi laevatavad. Tähtsaimad neist on *Thames*, *Severn* (l.: *sevõn*), *Ouse*, *Trent*, *Tyne* (l.: *tain*) jt. Neid ühendavad arvukad kanalid, moodustades tiheda sisemaise veeteedevõrgu.

Algupärane **taimkate**, metsad, on Inglismaal juba ammu hävitatud ja asendatud rohumaade, parkide ja puiestikega. Mägedes seevastu levivad laialdased nõmmed, sood ja rabad, kohati aga on mäed kaetud võsaga või hoopis paljad.

Rahvastik. Inglismaa on tihedamini rahvastatud maid Euroopas (keskmiselt 193 in. km²-l). Rahvaarvult — 47 milj. inimest — seisab ta Euroopa riikide hulgas Suur-Saksamaa järel teisel kohal. Kaugelt suurem osa — üle 80% — Inglismaa rahvastikust elab linnades. Eriti rohkesti suuri linnu leidub Kesk-Inglismaal. Siin tõuseb rahvastikutihedus paiguti 500—1000 in. km² kohta. Hõredalt on rahvastatud Wales, Šoti mäestikud ja Iirimaa.

Inglismaa rahvastiku peamise osa moodustavad *inglased*. Inglise keelt kõnelevad valdavas enamikus ka *šotlased* ja *iirlased*, kes päritolult on keldid ning erinevad inglasist ka usuliselt.

Inglased on segarahvas. Vanimaiks Briti saarte elanikeks on keldid. Caesari ajal vallutasid *roomlased* Suurbritannia saare lõunaosa, kuid nende võim kestis lühikest aega ning jättis rahvastikku vähe jälgi. IV—VI saj. tungisid Inglismaale germaani suguharud — *anglid*, *saksid* ja *jüütid*, hiljemini *taanlased*, pannes aluse inglise rahva kujunemisele ning surudes keldid põhja- ja läänepoolsetesse mäestikesse.

Joon. 37. Inglise parlamendihoone Thames'ilt vaadates.

1066. a. vallutasid Põhja-Prantsusmaalt tulnud normannid Inglismaa ning aegamööda sulasid võitjad ja võidetud kokku üheks rahvuseks — inglasiks.

Usundilt on enamik inglasi anglikaani, enamik šotlasi — presbüteri usku.

Inglased on töökas ja sitke rahvas. Nende omadustega on seletatav nende suur tööstuslik ja kaubanduslik edu. Kõigist Euroopa rahvaist on inglased kõige tasakaalukamad, kes ka raskeimais olukordades suudavad säilitada meelerahu. Nad on uhked oma maale ja rahvusele. Oma kodumaa heaolu kaitsemiseks on inglased valmis kasutama kõiki vahendeid. Neid isoleerustab veel visa kinnipidamine vanadest traditsioonidest (täielik pühapäevarahu jne.) ning suur kiindumus kodukoldesse. „Mu maja on mu kindlus“ — lausub inglise vanasõna.

Haridus on Inglismaal kõrgel järjel. Inglismaa on andnud maailmale palju kuulsaid teadlasi, leiutajaid, kirjanikke ja luuletajaid (Shakespeare, Byron, Newton, Watt, Darwin jt.). Rahva-
hariduse korraldus on kogukondade käes ja selles suhtes on Inglismaa jäänud maha Kesk- ja Põhja-Euroopa riikidest. Suurt rõhku pannakse kutseharidusele ja tegelikkude oskuste omandamisele; oma teadmiste praktilise kasutamise oskuses on inglased

esimesi rahvaid maailmas. Tähtsat osa noorsoo kasvatuses etendab sport, mille eesmärgiks on noorte iseloomu, eelkõige ettevõtlikkuse ja iseseisvuse arendamine. Koolidest on kuulsaimad vanad kolledžid — Eton ja Harrow, kust on võrsunud palju Inglismaa juhtivaid riigimehi. Ülikoolidest on tähtsaimad Oxford'i (l.: *oksfood*) ja Cambridge'i (l.: *keimbridž*) vanad ülikoolid.

Majandusolud. Inglismaa rahvastiku peamised tulualad on tööstus ja kaubandus. Tööstuse alal teotseb umbes $\frac{1}{2}$, kaubanduses ligi $\frac{1}{4}$ Inglismaa rahvastikust. Majanduslik areng Inglismaal on jõudnud kõrgele tasemele ning ta kuulub maailma rikkamate maade hulka.

Inglismaa tööstuse aluseks on ta määratud maavarad, eeskätt kivisöe- ja rauamaagilademed. Maapõuevarasid leidub rohkesti Kesk- ja Põhja-Inglismaal. Kuid tänapäeval ei jätku Inglismaa laialdase tööstuse varustamiseks enam omamaistest rauamaakidest, neid veetakse sissegi. Inglismaa oli maailmas esimeseks maaks, kus arenes moodne suurtööstus. Tänapäeval aga on ta tööstuse suhtes maha jäänud USA-st ja Saksamaast. Inglismaal on hästi arenenud kõik tööstusharud, eriti aga tekstiiltööstus, metallitööstus ja laevaehitus. Laevaehituse suhtes kuulub Inglismaale esikoht maailmas.

Kaubanduse alal seisab Inglismaa maailmas esikohal. Inglismaale kuulub maailma suurim kaubalaevastik. Suurt tulu annavad ka kapitalid, mis inglased on mahutanud asumaades või teistes riikides asuvaisse kaevandusisse, istandikesse jt. ettevõtteisse.

Ka põllundus ja karjandus on Inglismaal kõrgele järjel, kuigi neil aladel teotseb väike osa rahvastikust ($\frac{1}{10}$). Peamist tähelepanu osutatakse karjandusele, mille saadused leiavad linnades hea turu. Kasvatatakse veiseid, sigu, lambaid, hobuseid jne. Inglise loomatõud on kuulsad ja meilgi tuntud (jorkširi sead, äärširi veised jne.). Suurem osa maapinnast ongi rohumaa all, põldu on võrdlemisi vähe. Põlde haritakse hoolega ja nad annavad kõrget saaki. Oma leivaviljast, lihast, võist jne. jätkub Inglismaal siiski ainult $\frac{1}{4}$ aastaks. Puudujääv osa toiduaineid veetakse sisse mitmesugustest Euroopa ja ülemere-maadest.

Ainult kalandus suudab katta maa tarviduse ning kalu jätkub väljaveoksiki. Kalapüügi suuruselt on Inglismaa eesrindlike maid maailmas. Kalastatakse kõikjal Briti saari ümbritse-

vais vetes, tähtsamad kalastuspaigad on Doggerbank Põhjameres ja Šoti rannik. Püütakse peamiselt heeringaid ja turski. Inglise laevad sõidavad kalastama ka kaugemaile meredele — Islandi ja Newfoundlandi vetesse — ning teotsevad vaala- ja hülgepüügiga Lõuna-Jäämeres.

Inglismaa väliskaubandus on suurim maailmas. Sisse veetakse peamiselt toiduaineid ning tööstuslikke tooraineid, välja — tööstustooteid, nagu masinaid, riiet, aga ka kivisütt.

Sisekaubandust soodustab tihe vee- ja raudteede-võrk. Enamasti kõik laevatavad jõed on ühendatud kanalitega. Raudteedest on enamik liine kahe paari, tähtsamad liinid aga isegi nelja paari rööbastega.

Looduslikkude ja majanduslikkude olude suhtes jaguneb Inglismaa nelja ossa: 1) Kagu-Inglismaa, 2) Lääne-Inglismaa, 3) Kesk- ja Põhja-Inglismaa ja 4) Šotimaa.

Kagu-Inglismaa hõlmab Suurbritannia saare kaguosa kuni Cornwall'i, Wales'i ja Penniini mäestikuni. See on Inglismaa hääl ja keskus — Vana-Inglismaa.

Kagu-Inglismaa on lainjas madalmik, mida kohati läbivad madalad, kriidist või lubjakivist seljakud. Neid eraldavad laialdased viljakad nõod, kus voolavad tüüned ja veerikkad jõed. Kliima on Kagu-Inglismaal mandrilisem kui mujal Briti saarestikus. Viljaka pinnase ning võrdlemisi kuiva ja päikeserikka suve tõttu kasvab siin hästi ka nisu, mis mujal Briti saartel ei taha edeneda. Viinamarjade valmimiseks puudub siiski tarvilik suvine soojus ja päikesepaiste.

Kagu-Inglismaa oligi vanasti Inglismaa peamiseks vilja-aidaks, kus levisid laialdased põllumaad. Tänapäeval on ta suuremalt jaolt lopsakate niitude ja karjamaade all. Üheks põhjuseks, miks põllumaa hulk on vähenenud, on asjaolu, et suurim osa Inglismaa maapinnast kuulub väikesele arvule suurmaapidajatele — lordidele. Neil on kalli tööjõu tõttu kasulikum kasutada maad karjapidamiseks kui põlluks. Väikepõllupidajad — farmerid on enamasti kõik suurmaaomanike rentnikeks. Ka farmerid panevad rõhku peamiselt karjandusele ja aiandusele, mis annab suuremat tulu, kuna odavat teravilja veetakse rohkesti sisse Kanadast, Austraaliast ja mujalt. Suuri maa-alasid hõlmavad ka rikaste lordide jahialad salude ja põõsastikkudega jõekallastel ja oruveerudel. Igivanad lossid, mida ümbritsevad

varjurikkad pargid ja iluaiad, elamute ning asulate ümbrusse istutatud puisteed ning põõsastarad teede ja põldude ääres annavad maale omapärase parkmaastiku ilme.

London. Kagu-Inglismaa tähtsaimaks kaubanduslikuks, tööstuslikuks ja kultuuriliseks keskuseks on Inglismaa ja kogu Briti maailmariigi pealinn London (8,4 milj. el.), New Yorki kõrval maailma suurim linn. London asetseb Thames'i jõel, ligi 100 km selle suudmest. Jõgi on siin seevõrra sügav ja veerikas, et tõusu ajal ka suurimad merelaevad Londoni sadamasse võivad sõita, mis on suurim maailmas. Kogu Inglismaa väliskaubandusest toimub Londoni kaudu u. $\frac{1}{3}$. London on kogu Briti impeeriumi valitsuslik ja Inglismaa hariduslik keskus. Siin asuvad parlament, ülikool, kuulus Briti Muuseum jt. asutised.

London koos temaga liitunud väiksemate linnade ja agulitega — nn. Suur-London — hõlmab u. 1800-km²-st maa-ala. Seda hiigellinna iseloomustavad monotoonsus ja mõõtmatuus. Majad on enamasti kahe- ja kolmekordsed, sest inglased eelistavad ka suurlinnades elada üheperekonna-majades. Seetõttu on linna maa-ala paisunud määratult suureks. Linna keskuse moodustab äriala — City (l.: *siti*). Siia on väikesele maa-alale koondunud pea-aegu kõik Londoni pangad ja suurte kaubandus- ning tööstusettevõtete kontorid. City on Inglismaa rahandusvõimu asupai-gaks. Päeval töötab City's ligi pool miljonit inimest, ööks jäävad sinna ainult öövahid. Londoni kaguosas asetseb Greenwich'i (l.: *grinidž*) eeslinn kuulsa tähetorniga.

Väiksemad Kagu-Inglismaa linnad on enamasti kõik Londonist sõltuvad. Tähtsamad neist on Portsmouth (l.: *pootsmõs*) (256 000 el.) — tähtis sõjasadam, Southampton (l.: *sausämp-tõn*) (279 000 el.) — reisijatesadam ja suurte laevaliinide lähte-koht, Dover (l.: *douvõ*) — ülesõidukoht mandrile jne. 75 km kaugusel Londonist leiduvad vanad kuulsad ülikoolilinnad Oxford ja Cambridge. — Kaugemal Vana-Inglismaa lääneosas on Bristol (l.: *bristl*) (415 000 el.) kujunenud tähtsaks tööstuslikuks ja kaubanduslikuks keskuseks.

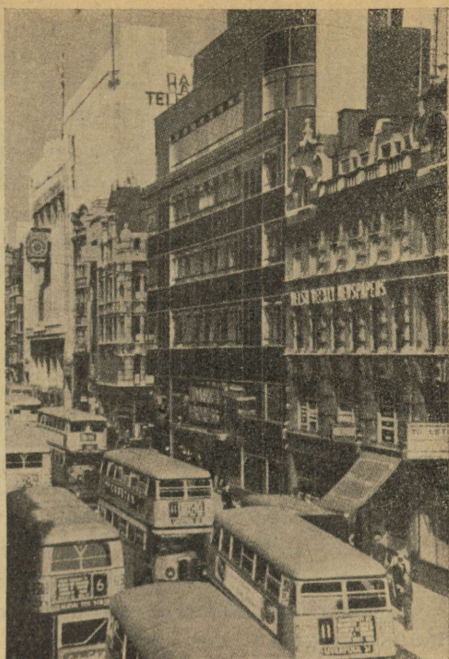
Lääne-Inglismaa. Siia kuuluvad Inglismaa läänepoolsed mägised poolsaared — Cornwall ja Wales. Neist eraldatakse Wales muust Inglismaast omaette maakonnaks.

Lääne-Inglismaa poolsaari täidavad vanad kulunud Wales'i ja Cornwall'i mäestikud. Cornwall'i mäed on madalad, paljad

ja viljatud, kuid sisaldavad rohkesti maavarasid. Wales'i mäestik on kõrgem, kuid siingi ulatub Snowdon (l.: *snoudn*) ainult veidi üle 1000 m-i. Kõrgemad tipud on nagu Cornwall'iski paljad ja elutud, ainult madalamail nõlvul kasvab kanarbikku ja võsa. Põhja-Wales'is annavad arvukad järved maastikule omapärase võlu, meelitades siia rohkesti turiste. Wales'i lõunaosas leiduvad Inglismaa väärtuslikumad kivisöelademed.

Kliima on Lääne-Inglismaal väga niiske ja mereline. Ainult kõrge- mais mägedes on ilmastu karedam. Sademeid tuleb siin 2—3 korda rohkem kui Kagu-Inglismaal. Vihma sajab väga palju, päikesepaistet on vähe. Põllumaad leidub ainult orgudes, kuid jaheda suve ning suure niiskuse tõttu ei taha vili edeneda.

Lääne-Inglismaal on rahvastik hõre. Mägedes on rahvas enamasti kelti päritolu ja kõneleb Wales'is kohati veel tänapäevalgi oma welsh'i keelt. Peamisteks tulualadeks on tööstus ja karjandus. Cornwall'is kaevatakse juba vanast ajast saadik vaske ja tina. Lõuna-Wales'is leiduvad määratult rikkad kivisöelademed. Kivisöe-kaevandustes töötavad siin sajad tuhanded mäekaevurid. Siit veetakse rohkesti kivisütt teistesse maadesse. Tähtsaim kivisöe väljaveosadam selles piirkonnas on Cardiff (l.: *kaadif*) (225 000 el.). Kivisöe väljaveo alal kuulub Inglismaale esikoht maailmas. Plymouth (l.: *plimõs*) on tähtis sõja- ja kaubasadam.

Joon. 38. Fleet Street, ajalehtede tänav Londonis.

Kesk- ja Põhja-Inglismaa. Siia kuulub keskosa Suurbri-
tannia saarest kuni Tyne'i (l.: *tain*) jõeni Šotimaa piiril. Vastan-
dina Kagu-Inglismaa põllundusalale on see laialdane tööstus-
piirkond — tööstuslik Inglismaa.

Kesk- ja Põhja-Inglismaad läbib vana kulunud Penniini
mäestik, mida ümbritsevad madalamad tasased alad. Siin leidu-
vad rikkalikud kivisöe- ja rauamaagilademed, mille tõttu Kesk-
Inglismaa on kujunenud maailma tähtsaimaks tööstuspiirkon-
naks. See on tihedama asustusega piirkondi maailmas, kus asula
liitub asulaga, linn linnaga, vabrik vabrikuga. Maa-alal, mis on
väiksem Eestist, asetseb üksteise ligidal ligi 25 suurlinna. Kohati
tõuseb rahvastiku tihedus 1000 inimeseni km² kohta. Maastik
on siin oma esialgse ilme täiesti kaotanud. Nii kaugelt kui silm
ulatub, näeb üksnes vabrikuid, asulaid, kaevandusi ja loendama-
tuid suitsevaid korstnaid. Mitte üksnes majad, vaid ka puud ja
isegi rohi on kaetud tahmaga. Selged ojad on muutunud pigi-
musta veega räpasteks kraavideks. Haljendavaid metsi ja niite
asendavad tuhamäed ja prügivaljad. Öigusega nimetavad ing-
lased seda mustaks maaks — Black Country. Risti ja rästi läbi-
vad seda ala raudteed, maanteed, jõed ja kanalid. Vaevalt leidub
maakeral paika, kus liiklemisteede võrk oleks tihedam kui siin.

Kesk-Inglismaa tähtsaimaks tööstusharudeks on metalli- ja
tekstiiltööstus. Puuvillatööstuses omas Inglismaa esikohta maa-
ilmas, viimaseil aastail aga on Jaapan temast ette jõudnud. See-
tõttu on Inglismaal palju vabrikuid jäänud seisma, moodustades
nn. „surnud piirkondi“.

Manchester (l.: *mentšestö*) (koos agulitega üle 1 milj.
el.) on maailma suurimaks puuvillatööstuse keskuseks. Manches-
teri ümbruses on palju väiksemaid linnu, kus samuti toimub puu-
villa töötlemine. Niiske kliima on soodus puuvilla ketramiseks
ja kudumiseks, kiud keerduvad hästi ega murdu. Puuvilla sisse-
vedu toimub peamiselt Liverpooli (l.: *livõpuul*) kaudu. —
Leeds (l.: *liids*) (492 000 el.) on villase riide valmistamise
keskuseks.

Birmingham (l.: *böömingõm*) (üle 1 milj. el.) on Inglis-
maa tähtsaim metallitööstuse keskus, kus valmistatakse masinaid,
autosid, vedureid, lennukuid, relvi ja kõiksugu metallkaupu,
õmblusnõelast alates. Ka **Sheffield** (l.: *šefiild*) (518 000 el.)
moodustab kivisöe-kaevanduste ja kõrgahjude keskuse ning val-
mistab mitmesuguseid metallkaupu, eriti relvi.

Joon. 39. Šotlased on kuulsad kalastajad. Heeringate sisse-soolamine Edinburhis.

Liverpool (836 000 el.) on Londoni järel Inglismaa tähtsaim kauba- ja sadamalinn, ühtlasi Inglismaa suurimaks välja-veosadamaks. Siin leiduvad maailma suurimad puuvillalaod. Ka on ta Inglise—Ameerika laevaliinide lähtekohaks. Tähtsaim kauba- ja sadamalinn Põhjamere rannikul on Hull (l.: *hõl*) (319 000 el.).

Põhja-Inglismaa kivisöökaevanduste keskuseks ja tähtsaks kivisoesadamaks on Newcastle (l.: *njuukaasl*) (290 000 el.).

Šotimaa. Suurem osa Šotimaast on mägismaa, mida Šoti maldmik jaotab kaheks — Põhja- ja Lõuna-Šoti mäestikuks. Neist on Lõuna-Šoti mäestik madalam ning kaetud lopsakate metsade ja niitudega, liitudes lõunas Cheviot'i (l.: *tševiõt*) mäestikuga Inglismaa piiril. Põhja-Šotimaa aga on kõrge, metsalage kiltmaa. Siin leidub Briti saarestiku kõrgeim tipp — Ben Nevis (1340 m). Kohati esineb Põhja-Šotimaal rohkesti ilusaid mägijärvi. Kliima

on mägedes karm ja niiske. Sademeid tuleb palju, sest mäed on alaliselt mähitud pilvedesse. Sageli valitsevad tihedad udud. Talvel on kõrgemais mägedes palju lund, mis püsib hilise suveni. Madalamatel nõlvadel ja orgudes kasvavad lopsakas rohi, võsastik ja üksikud metsasalud. Laialdased maa-alad sisemaal on rikaste lordide jahimaadeks, kus kasvatatakse põtru, hirvi, rebaseid jt. ulukeid. Kaljused ja viljatud on ka Šotimaa saarestikud, eriti läänes, kus rannik on kõrge ja fjordiline. Põlluharimine on võimalik ainult Šoti madalmikul ja Põhjamere rannikul, kus pinnas on viljakam ja kliima pehmem. Kasvatatakse peamiselt kaera, lina ja kartuleid.

Šotimaa rahvastiku moodustavad kelti päritolu šotlased, kes on sulanud ühte inglastega ning kõnelevad inglise keelt. Ainult maa loodeosas ja lähedastel saartel kõneleb rahvas — gaelid — veel tänapäevalgi vana kelti murrakut — gaeli keelt.

Šotimaa on üldiselt hõredalt rahvastatud. Eriti hõre on rahvastik Põhja-Šotimaal, kus sisemaa on peaaegu tühi. Rahvastik on koondunud peamiselt rannikule, kus tähtsamaks tulualaks on kalandus. Eriti rohkesti püütakse tuntud headusega šoti heeringaid, mida veetakse palju välismaalegi. Mägedes kasvatatakse rohkesti peene villaga lambaid, millest valmistatakse kuulsat villast riidet (ševiot). Kõige tähtsam ja tihedamini rahvastatud osa Šotimaast on aga Šoti madalmik, kus leiduvad rikkalikud kivisööja rauamaagilademed. Nagu Põhja-Inglismaal, nii on ka siin peamiseks tulualadeks kaevandused, tööstus ja kaubandus. Tähtsaim tööstuslik ja kaubanduslik keskus on siin Glasgow (l.: *glaasgou*), suuruselt teine linn Inglismaal (1,1 milj. el.), suurte laevatehaste, metalli- ja puuvillatööstuste asukoht. Edinburgh (l.: *edinbörö*) (469 000 el.) on Šotimaa vana pealinn ja kultuuriline keskus. Dundee (l.: *dandii*) (177 000 el.) ja Aberdeen (l.: *äbrdiin*) (178 000 el.) on kalandus- ja vaala- ning hülgepüügi keskused, ühtlasi Inglismaa suurimate linase riide ja džuiditööstuste asupaigaks.

Briti impeerium. 1. Leidke kaardil suuremad Inglismaa valdused ja nimetage nende pealinnul

2. Määrake, millised valdused on dominioonid, asumaad ja mandaatmaad.

3. Arutelge, millist tähtsust omab iga valdus Inglismaa suhtes.

Iirimaa.

Pindala 68 900 km², 3 milj. el., keskmine tihedus 44 in. km²-l.

Briti saarestiku teiseks suuremaks saareks on Iirimaa, millest peamise osa hõlmab Iiri vabariik — Eire. Väiksem osa saarest — Põhja-Iirimaa e. Ulster (l.: *alstō*) — kuulub Inglismaa külge.

Iirimaa moodustab laialdase madala tasan-diku, mida ümbritsevad mitmelt poolt ääremäes-tikud. Need vanad kul-lunud mäestikud ei ole eriti kõrged (kuni 1040 m), on aga enamasti kaljused ja metsata. Kohati leidub mägedes rohkesti järvi, mis kau-nistavad maastikku. Suurem osa saarest aga on madalmik, kus laial-dased alad on rabade, nõmmede, soode ning järvede all. Siin voolab Iirimaa suurim jõgi Shannon (l.: *šanōn*).

Iirimaa kliima on merelisim Euroopas. Atlandi ookeanilt puhu-vad niisked läänetuuled toovad aasta läbi rikka-likult sademeid. Ilmasti on väga ühtlane, peh-mete talvede, kuid jahe-date suvedega. Tänu soojale talvele (jaanuari keskt^o 4—6° C) haljen-davad siin niidud aasta läbi. Seepärast nimeta-

Joon. 40. Iirlane. Rõivastis, mida nüüd näeb harva.

Joon. 41. Iiri küla õlgkatusega majad. Iiri kaarik, mille asimelaudad tõstetakse kitsal teel üles.

takse Iirimaa sageli „Roheliseks saareks“. Suved aga on jahedad ning vihmased, teraviljade valmimiseks ei jätku siin igal aastal tarvilikku päikesepaistet. Niiske kliima tõttu on laialdased maa-alad rabade, soode ning järvede all. Suurema osa saarest katavad aga lopsakad niidud, kus rohi haljendab kogu aasta. Metsi leidub väga vähe (ainult 1,5% pindalast) — Iirimaa on Euroopa metsavaeseim maa.

Iirimaa rahvastiku moodustavad kelti päritoluga, kuid inglise keelt kõnelevad iirlased. Kohati, saare lääneosas kõneleb rahvas veel praegugi vana kelti murret — iiri keelt. Rahvusliku liikumise eestvõtul on iiri keele oskus kiiresti kasvamas, Iiri vabariigis on ta inglise keele kõrval ametlikuks keeleks. Katoliku usku iirlased on palju sajandeid talunud oma naabrite — inglaste rõhumist. Varematel aegadel oli kogu maapind inglise suurmaamõnikes käes, kes iirlasile kõrge tasu eest rentisid väikesi maalapikese. Raskete maaolude ning sagedate näljahädade tõttu rändas XIX saj. palju iirlasi Ameerikasse jt. maadesse. Väljarändamise tagajärjel on Iirimaa rahvaarv viimase saja aasta jooksul ligi kahekordselt vähenenud (8,3 milj. in. 1845. a. 4,3 milj. inimeseni praegusajal). Iirlasi ja nende järeltulijaid elab P.-A.

Joon. 42. Turvas on Iiris peamine kütteaine. Turbavedu toimub eesliga, kellel seljas suur korv.

Ühendriikides ligi kaks korda enam kui nende kodumaal. — Põhja-Iirimaa rahvastiku enamiku moodustavad inglased ja šotlased, kes on protestandi usku.

Rahvastiku peamiseks tulualaks on karjandus. Kasvatatakse rohkel arvul veiseid, lambaid, sigu, kodulinde jne. Põldudel kasvatatakse kaera, otra, kartuleid ja lina, leivavilja aga veetakse suurel hulgal sisse. Väljaveost moodustavad peamise osa karjasaadused, mis lähevad Inglise turule. Maavarade vähesuse tõttu (suuremal määral leidub ainult turvast) on tööstus vähe arenenud. Suuremad tehased on koondunud idaranniku sadamalinnadesse, kuhu on hõlpsam transportida inglise kivisütt.

Iiri vabariik — Eire, mis hõlmab suurema osa saarest, omab Briti dominiiooni õigusi. 1937. a. aga kuulutas Eire enda iseseisvaks riigiks ja on hakanud purustama sidemeid, mis teda veel ühendavad Briti impeeriumiga. Vabariigi pealinnaks on Baile Atha Cliath, inglise keeli Dublin (l.: *dablin*) (468 000 el.), ühtlasi maa tööstuslik, kaubanduslik ja kultuuriline keskus.

Põhja-Iirimaa e. Ulster kuulub lahutamatu osana Inglismaa külge. Siin on tööstuslikuks ja kaubanduslikuks keskuseks sadamalinn Belfast (l.: *belfaast*) (438 000 el.), kus asuvad suured lina- ja kalevivabrikud ning laevatehased.

Holland.

Pindala 34 744 km², elanikke 8,7 milj., keskmine tihedus 235 in. km²-l.

1. Määrake Hollandi asend kaardivõrgu abil!
2. Meenutage, millised on Hollandi asumaad ja kus nad leiduvad!

Asend. Holland ehk Madalmaad asetseb Euroopa mandri loodenurgas, Põhjamere rannikul. Põhjameri uhub tema kallast põhjast ja läänest, lõunast piirab teda Belgia ja idast Suur-Saksa riik. Rannikuriigina omab ta võrdlemisi pikka ja hästiliigestatud randjoont. Peale selle servab teda põhja poolt rida väikesi saari, millede üldnimetuseks on Lään-Friisi saarestik.

Pinnaehituselt kujutab kogu Holland endast madalikku. Umbes veerand sellest madalikust asetseb merepinnast madalamal, olles kaitstud üleujutuse vastu kaitsetammide ja paisudega. Ligi pool Hollandi pindalast on vaid 1—2 m võrra merepinnast kõrgemal. Kõige kõrgem on Hollandi kagusopp.

Siseveed ja rannik. Hollandi madalikku läbib kaks suuremat jõge, Rein ja Maas, millede suudmeharud lõhestavad Hollandi ranniku lõunaosa rohkearvulisiks madalaiks saarteks. Kolmas Hollandi jõgi, Schelde, moodustab nagu Reingi laia estuaari (lehtrikujulise jõesuudme). Viimaste tekkimine on seotud tõusuline uuristava tegevusega. Põhja pool palistab rannikut lai luidetevöö, mille vahelt tungib sisemaa suunas kaks madalat lahte — Zuidersee ja Dollart. Nimetatud lahed on tekkinud maapinna aeglase vajumise tagajärjel alles hilisemal ajal, kui pealetungiv meri murdis läbi luitevalli ja ujutas üle selle taga asetseva osa rannikumadalikust.

Võitlus merega. Hollandlased peavad merega alatist võitlust, sest Hollandis tungib meri peale. Visast võitlusest annavad tunnistust rannikul kulgevad arvukad paisud ja lüüsid. Selles

Joon. 43. Hollandi maastiku omapäraks on kanalid ja tuulikud. Tuulikute abil pannakse liikuma veepumbad maa kuivatamiseks.

võitluses hollandlased mitte üksnes kaitsevad oma maad, vaid rünnates merd vallutavad temalt ikka uusi ja suuremaid maalalasid. Praegu toimub Zuidersee kuivaks laskmine. Esijoones piirati laht mere poolt 30 km pikkuse kõrge kaitsetammiga, mis läbi merelaht muutus kinniseks järveks. Järvest pumbatakse või juhitakse vesi mõõna ajal lüüside kaudu merre. Sel viisil on Zuiderseest saadud juba 20 000 ha uut maad, kuid kavatsusel on veel 200 000 ha kuivaks laskmine.

Hollandi maastiku omapäraks on suured tuulikud (vt. joon. 43). Need pumpavad vett madalamalt kõrgemal asetsevasse kanalitesse, mis juhivad vee merre. Kanalitevõrk läbib

Joon. 44. Hollandi naised oma-
pärastes tülitanudes.

kogu Hollandi territooriumi ja jagab maa malelaua-kujuliselt ruutudeks. Vee juhtimise kõrval kasutatakse kanaleid ka liiklemisteedena.

Kliima ja taimkate.

Pehme ja niiske kliima tõttu kujutab Holland endast tüüpilist Atlandimaad. Sademeid tuleb siin rohkesti — aastas loendatakse ligi 200 päeva, mil tuleb sademeid kas vihma või lume näol. Rohked sademed soodustavad rabade levimist. Viimaste all on ligi $\frac{1}{5}$ maapinnast, metsa aga leidub vähe, kõigest 7% Hollandi pindalast. Alles viimasel ajal on hakatud luidetele metsa külma.

Rahvastik. Peamise osa Hollandi rahvastikust moodustavad hollandlased, kes põlvnevad mitmesuguste germaani hõimude, nagu sakside, friiside ja frankide segunemisest. Hollandlaste ühiseks keeleks on alaksa murdele lähedane hollandi keel, kuid mõni hõim, näiteks friisid, kõnelevad veel oma friisi keelt. Rahvastiku tihedus on Hollandis suur, lõunapoolsel viljakamal alal tõuseb see koguni üle 600 in. km²-l. 78% rahvastikust asub linnades. Usundilt on pooled hollandlastest protestandid, ligi kolmandik katoliiklased.

Hollandlased on väga töökas, kultuuriline ja puhtust armastav rahvas. Hollandi esimesse piirijaama sisse sõites ei suuda välismaalane küllalt imestella, kuidas siin kõik puhtusest läigib. Isegi rongi ees seisev vedur hiilgab nagu metallist teemasin. Kogu jaamas pole leida ühtki unustatud või koristamata kohta. Korra loomisel on hollandi naised rohkem kui meistrid. Tanuke

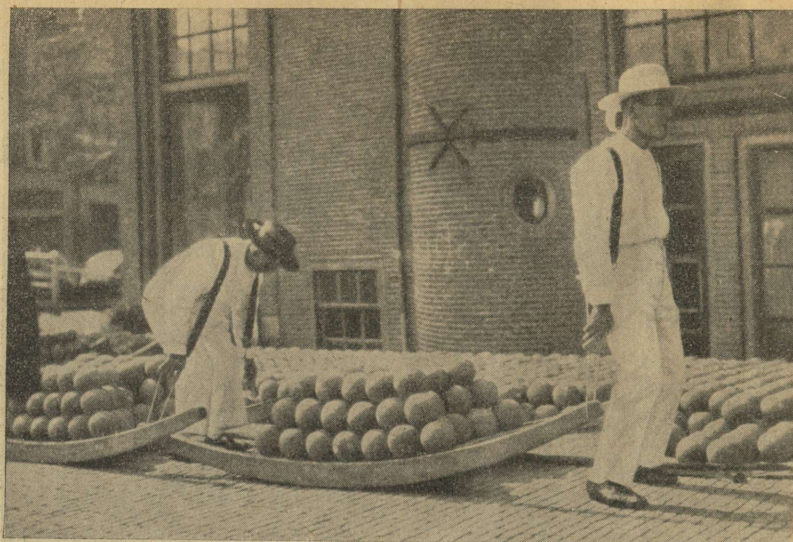

Joon. 45. Hollandi maastik. Rohurikastel paduratel karjatatakse lehma.

peas, ruuduline põll ees ning puukingad jalas — nõnda askeldab hollandi naine päevad läbi õue ja tänavaid koristades, oma elamut pealt ja seest tuustiku ning seebiga hõõrudes.

Majandusolud. Majanduslikult on Holland kõrgelt arenenud agraartööstuslik maa. Viljakad maršimaa ehk padurad, mis asetsevad merepinnast madalamal, on heaks põllu-, aia- ja karjamaaks. Paduraist kõrgemal asetsevad geestid on karjamaadeks. Heade söödamaade tõttu seisabki karjandus põllumajanduses esikohal. Suurel arvul peetakse piimakarja.

Arvestades pindalaühiku kohta, seisab Holland teiste Euroopa riikide seas veiste arvult esikohal oma 2,8 miljoni veisega, kelledest 1,6 milj. on piimalehmi. Peale selle peetakse palju sigu, hobuseid ja kodulinde. Hollandi juust ja või on kuulsad oma headuselt, sest karjasaaduste suuri ülejääke vedas Holland välja teistesse maadesse. Põllundusel pole Hollandis sellist suurt tähtsust nagu karjandusel. Kasvatatakse rukist, kaera,

Joon. 46. Alkmaari juustuturg. Juustukerad kantakse kaalule.

nisu, kartuleid ja suhkrupeeti, kuid teravilja tuleb sisse vedada. Aianodus on arenenud mitmes suunas. Lääne-Hollandis seisavad suured piirkonnad klaaslavade all, kus kasvatatakse viinamarju, virsikuid, tomateid, kurke, meloneid jne. Varajast aedvilja turustatakse esijoones Saksamaal. Peale aedvilja on hollandlaste eriharrastuseks lillede kasvatuse väljaveo otstarbel. Tulpide, nartsisside ja hüatsintide alla on võetud mitmed tuhanded ha aiamaad. Maailmaturul on hollandi lillesibulad otsitud kaup.

Tööstus. Rasketööstuse alal seisab esikohal laevaehitus. Hollandi laevatehased ehitavad iga liiki laevu, aurukatlaid, mootoreid jne. Teine koht tööstuses kuulub tekstiiltööstusele, mis töötleb villast ja puuvillast riidet. Muudest tööstusharudest on veel tähelepanuväärsed klaasitööstus, lennukitööstus ja elektrotehniline tööstus („Philips'i“ raadioaparaadid, hõõglambid jne.).

Kalandus. Põllunduse ja tööstuse kõrval on hollandlaste tähtsamaks majandusharuks kalandus. Kalapüügil, kalatöötle-

Joon. 47. Õitsev tulbiväli Haarlemi ümbruses.

mise ja -kaubandusega tegeleb hulk hollandlasi. Hollandlased omavad suurt kalalaevastikku, mis on rakendatud peamiselt heeringapiigil Põhjameres.

Kaubandus. Hollandist veetakse välja põllumajandussaadusi (võid, juustu), kala, riiekaupu, lillesibulaid, elektrimasinaid, radioaparaate jne. Eksport suundub esijoones Saksa- ja Prantsusmaale ning Belgiasse. Sisse veetakse kivisütt, rauda, masinaid, naftat, puuvilla ja teravilja.

Rohke raudteede, vee- ja autoteede võrk hõlbustab kiiret liiklemist. Õhuliinid seovad Hollandit teiste Euroopa riikidega.

Riiklik kord ja linnu. Kuni 1940. a. oli Holland kuningriik. Inglismaa kavatsuse tõttu tungida Hollandisse pidi Suur-Saksamaa Hollandi vallutama. Praegu juhivad Hollandi riiki Hollandi rahvussotsialistliku liikumise poolt esile tõstetud uus valitsus.

Hollandi linnadest on kõige perekam **A m s t e r d a m** oma 0,8 milj. elanikuga. Amsterdam asetseb Zuidersee läänekaldal. Linn on ehitatud 90 saarele, mis omavahel ühendatud 300 sillaga.

Amsterdam on Hollandi esimene tööstuslinn. Siin leiduvad metalli-, suhkru-, tubaka-, õlevabrikud, laevaehitus-ettevõtted ja hulk muid tööstusi. Briljantide lihvijaina töötab siin üle 10 000 töölise. Amsterdam on maailma suurimaid sadamaid, kuhu on võimalik sissesõit ka kõige suuremail ookeanilaevadel.

Rotterdam on teine suur sadamalinn (620 000 el.). See on laevaehituse tähtsam keskus. Tema kuiv- ja ujvdokid, hügelkraanad ja elevaatorid on kohandatud ookeanilaevade ehituseks.

Hollandi pealinnaks on Haag ('s Gravenhage, 500 000 el.). Haagi on koondatud Hollandi teaduslik uurimistöö, muuseumid, pildigaleriid, kuninglik raamatukogu ja arhiiv. Haag on rahvusvahelise tähtsusega rahukonverentside koht.

Haarlem (140 000 el.) on tuntud lillekaubanduse keskusena. Haarlemi lillebörs peab kaubavahetust kogu maailmaga, sest selle linna ümbruses leiduvad Hollandi kõige laialisemad tulpide ja rooside väljad (joon. 47).

Belgia.

Pindala 29 500 km², elanikke 8,4 milj., keskmine tihedus 279 in. km²-l.

Võrrelge Belgia Eestiga pindalalt, rahvastiku arvult ja tiheduselt, raudteede tiheduselt!

Asend. Belgia on Põhjamere rannikul esinev Lääne-Euroopa väikesim riik. Ta asetseb Hollandi, Suur-Saksamaa ja Prantsusmaa vahel, seepärast omab ta pikka maismaa-piiri (900 km) ja lühikest merepiiri 65,5 km ulatuses.

Pinnaehitus. Pinnamoelt jaguneb Belgia kolme ossa. Belgia põhjaosa kuulub samasse Põhjamere ranniku madaliku-vöötmesse, mis levib Hollandis. Rannikut palistavad siin laialised luitevallid, millede taga esinevad liivikud ja rohurikkad padurad; mere ning Schelde jõe vahel levib Flandria tasandik.

Maasi ja Schelde jõe vahel asetseb Kesk-Belgia lausmaa, mille pinnal kerkib rohkesti künkaid ja kinke 30—40 m kõrgusele üle meretaseme. Belgia kolmas osa, Kagu-Belgia, on mäGINE. Läbi selle osa kulgeb kirde—edela suunas kuni 700 m kõrge Ardenni de mäestik, mis moodustab Reini kilt-

kivimäestiku loodepoolse jätku. Ardennide loodejalamil on peidus Belgia maapõuevarad: kivisüsi, raud, tsink jne.

Jõesed ja kanalid.

Belgia suuremad jõed on Maas ja Schelde. Esimene neist kuulub Belgiasse ainult oma keskjooksul, kus temasse suubub lisajõgi Sambre (l.: *sanbr*). Peale jõgede läbib Belgia tihe kanalitevõrk, mis võimaldab kiiret ja odavat veeliiklemist, maavarade ja kaupade vedu Belgia lihnade ja tööstuskeskuste vahel. Belgia sisemaiste veeteede pikkus on 1660 km.

Kliima ja taimkate.

Läänepoolne suurem osa Belgiast kuulub pehme ja niiske atlantilise merekliima piirkonda, kus suvel sajab rohkesti vihma ja talvel lumikate püsib ainult mõned päevad. Maa kaguosas, Ardennide piirkonnas on talv palju käreدام ja suvi võrdlemisi palav. Sademeid tuleb siin vihma ja lume näol ning lumikate püsib mägedes kevadeni. Ardennide jõed külmuvad talvel kinni, kuna mujal seisavad jõed ja kanalid kogu aasta jäävabad.

Tammikud, kaasikud ja põõgimetsad, mis varemini katsid Belgia pinda, on praegu täiesti kadunud. Aja jooksul on nad inimese poolt hävitatud. Suuremad metsad esinevad nüüd ainult

Joon. 48. Belgia söekaevur (valloon).

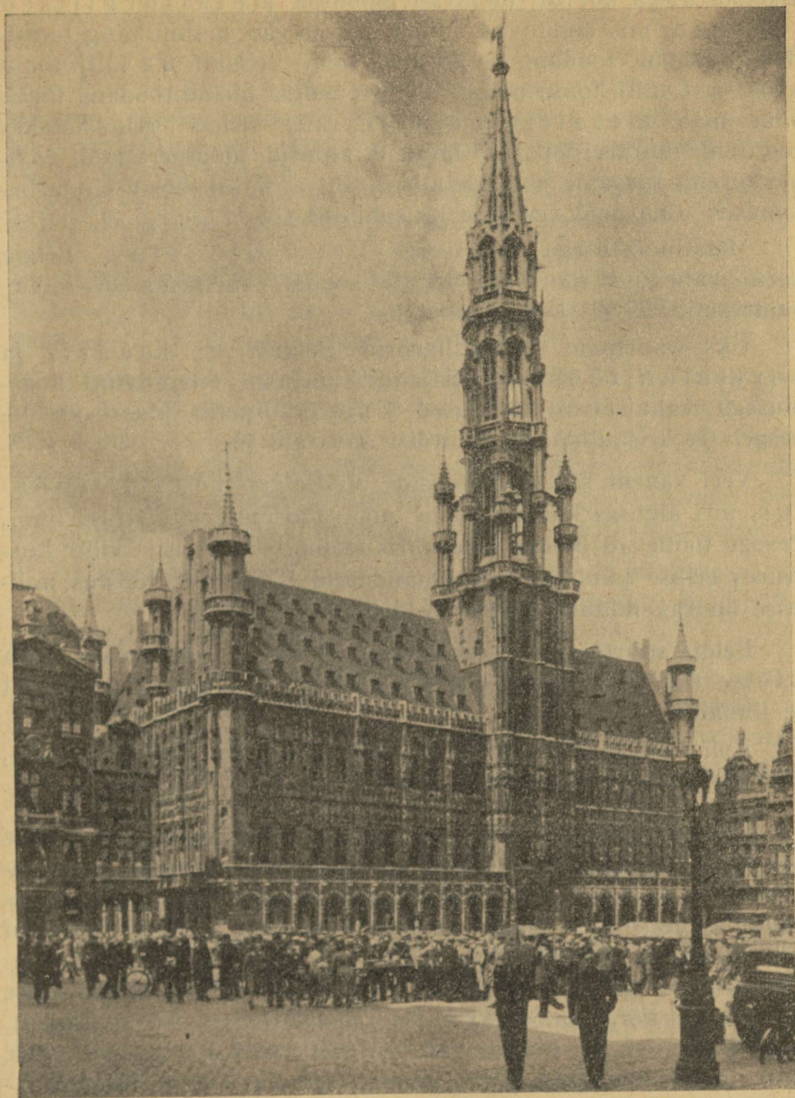
Joon. 49. Tüüpiline vallooni küla Kagu-Belgias.

Ardennides, kus nad katavad mäenõlvu ja -harju. Enamikus on need lehtmetsad, milledes elutseb ka mõningaid loomi, nagu metssigu, hirvi, rebaseid ja jäneseid.

Rahvastik. Belgia rahvastik pole ühtlane: sellest moodustavad suurema osa germaani päritoluga flaamid (52%) ja kelti päritoluga romaniseeritud vallooniid (46%). Vallooniid kõnelevad prantsuse keelt ja nende eluruumiks on maa lõunaosa, kuna flaamide keeleks on alasaksa flaami murre. Riigikeeleks on prantsuse keel. Mõlemat rahvust lähendab ühine roomakatoliku usk.

Tähelepanev on Belgias rahvastiku tihedus, mis põhjapoolses maaosas tõuseb paiguti 600 in. km²-l. Belgia on tugevasti linnastunud maa — 81% elanikkonnast asub linnades.

Majandusolud. Tänu oma maapõuevaradele ja soodsale asendile mererannikul ning arenenud tööstusmaade keskel on väike Belgia kujunenud mitmes suhtes eesrindlikuks maaks Euroopas. Temal on kõige tihedam rahvastik, kõige tihedam raudteedevõrk, suhteliselt kõige tõhusam tööstus ning suurim viljasaak põllupinna ühelt ha-lt. Belgia põhimine tööstusharu on mäetööstus, mis toodab kivisütt, rauda, tsinki ja seatina. Mäetööstuse keskus asetseb Ardennide loodejalamil, Kesk-Belgias.

Joon. 50 Brüsseli raekoda, mille torni kõrgus on 114 m.

Mäetööstusega kõrvuti töötavad moodsad metallurgilised tehased, mis sulatavad rauda ja valavad malmi ning terast. Belgia aastane toodang on 30 milj. tonni kivisütt, 3,2 milj. tonni terast ja 3 milj. tonni malmi. Kogu Belgia metallitoodang läheb oma maa metallitehastele, kus sellest valmistatakse vedureid, raudteerööpaide, vaguneid, autosid, mootorrattaid, relvi, mootoreid, aparaate jne. Metall ja sütt ei jätku tööstusele tarbekohaselt ning neid veetakse ka rohkesti sisse.

Metallitööstusega on seoses keemiatööstus. Belgia keemiavabrikud saadavad turule soodat, väetusaineid, sööbe-naatriumi, väävel- ja soolhapet jne.

Üks vanemaid tööstusharusid Belgias on klaasi- ja portselanitööstus. Sajandite jooksul omandatud kogemusega valmistavad belglased kõige kallimaid klaasisorte — peegel- ja kristallklaasi, keemilisi anumaid jne.

Veel vanem kui klaasitööstus on Belgia tekstiiltööstus, mis alguses kasutas oma maa toormaterjali (villa, lina). Praegu töötlevad Belgia riidevabrikud puuvilla, lina ja villa, kusjuures erilise kuulsuse on omandanud Belgia pitsitööstus, millesse on rakendunud 50 000 oskustöölist.

Belgia suurtööstuse keskustena etendavad väljapaistvat osa Liège (l.: *Ijež*), Namur, Charleroi, Brüssel, Gent jt. linnad.

Kohaliku tähtsusega tööstusteks on naha-, suhkru-, õlle-, piiritus- ja konservivabrikud, millised on laiali üle kogu maa.

Põllumajandus on Belgias jäänud tööstuse kõrval teisele kohale. Põllumajanduse suuremat laienemist pidurdab ülemere-maadest sisseveetav odav leivavili. Siiski tuleb Belgiat pidada ka põllumajanduslikult hästi arenenud maaks. Tema paremad põllumaad levivad Flandria madalikul, kus viljakad meresetega kaetud padurad annavad belglastele omase kunstväetise tarvitamisel kõrgemat saaki kui mujal Euroopas. Põlluviljadest, mida belglased siin kasvatavad, on tähtsamad rukis, nisu, oder, kaer, lina, suhkrupeet, sigur, humal, tubakas jne. Karjanduses on esikohal piimakarja pidamine ja tõuhobuste kasvatamine. Ardenni tõugu raskeveohobuseid veetakse siit välja.

Liiklemisteed ja kaubandus. Liiklemisteede tiheduselt kuulub Belgiale esikoht maailmas. Liiklemist soodustab esiteks kanalite-

ning teiseks raudteedevõrk. Belgia raudteedevõrk on nii tihe, et pindala iga 100 km² kohta tuleb 32 km raudteed.

Belgia väliskaubandus oli enne II maailmasõda väga elav. See toimus kõigi maailma maadega: Belgia vedas välja tsingitud plekki, vaguneid, masinaid, rööpaid, peegliklaasi, kivi- ja savitööstustooteid, villast ja puuvillast riidet, hobuseid jne.

Sisse veeti teravilja ja muid toiduaineid, tubakat, loomatoitu, naftat, rauamaaki, kivisütt, masinaid ja aparate.

Riiklik kord ja linnu. Belgia on kuningriik. 1940. a. Suur-Saksa sõjavägi tõrjus tagasi Prantsuse-Inglise sõjaväe sissetungi Belgiasse ning okupeeris tema territooriumi.

Valitsuse asupaigaks on pealinn Brüssel (0,9 milj. el.). See on üks vanemaid linnu Euroopas, asutatud VII sajandil. Brüsselis esineb palju keskaegset kunstipärast arhitektuuri (raekoda, linnamuuseum jne.). Siin töötavad masinaehitus-, auto-, keemia-, tubaka- ja riidevabrikud. Kiutööstuses väärib väljatõstmist Brüsseli pitsitööstus, mida harrastatakse suur- ja väiketööstusena.

Belgiale on Brüssel kultuuri- ja poliitilise elu keskuseks. Siin töötab hulk eriülikoole, teaduste- ja kunstiakadeemia, geograafia-instituut, rahvusvaheline bibliograafia-instituut jne.

Antwerpen on Belgia teine suurem linn, mis asetseb Schelde suudmealal. Tal on 0,5 milj. elanikku. Antwerpen on kuulus sadamalinn ja tööstuskeskus. Ta on transiitsadamaks Šveitsile, Prantsus- ja Saksamaale ning Euroopa teraviljakaubanduse keskuseks.

Liège (225 000 el.) on tähtsaim tööstuskeskus (metallurgia, metallitööstus, trammivagunite-, auto- ja relvatööstus). Antwerpeniga seob teda Alberti kanal.

Gent (240 000 el.) on kuulus tekstiiltööstuse ja Namur masinaehituse ning klaasitööstuse keskus.

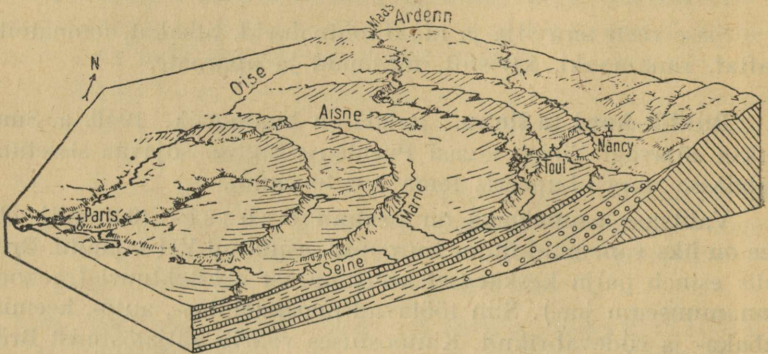
Asumaadest on Belgiale erilise tähtsusega Belgia Kongo, mille pindala ületab emamaa 80-kordselt. Kongo omab tohuid loodusvarasid — vaske, tina, kulda, raadiumi, kohvi, puuvilla, palmiõli, suhkrut, kakaod, kiniini ja elevandiluud. Belgiale on Kongo rikastumisallikaks.

Pealinnaks on Léopoldville (41 000 el.) Kongo jõe vasemal kaldal.

Prantsusmaa.

Pindala 536 500 km², elanikke 40 milj., keskmine tihedus 75 in. km²-l

Kasutades kontuurkaarte, looge endile kujutus Prantsusmaa pinnachitusest, vetevõrgust, maapõuevarade ja viinamarjakasvatuse levikust jne.

Joon. 51. Põhja-Prantsuse astmikmaa, mille keskuses asetseb Pariisi nõgu. Millised jõed läbivad nõgu?

Asend, piirid ja liigestus. Prantsusmaa on Euroopa suuremaid riike. Ta hõlmab mandri kitsama lääneosa ja Korsika saare Vahemeres. Ta asend Euroopa majanduslikult ja kultuuriliselt kõige arenenumas piirkonnas on väga soodus. Siin ristuvad Atlandi ookeani ja Kanali rannikuil maailma tähtsaimad mereeed, lõunas aga omab ta Lääne-Euroopa riikidest parimat ühendust Vahemerega. Kliima on Prantsusmaal soojem kui Briti saarestikus ja Saksamaal ning pinnas viljakam kui üheski teises Lääne-Euroopa riigis. Varematal aegadel oli Prantsusmaa vägevaim riik Euroopa mandril, ühtlasi võistles ta merel kaua aega Inglismaaga. Ka tänapäeval omab Prantsusmaa laialdasi asu- maid teistes maailmajagudes.

Prantsusmaa piirid on suuremalt osalt looduslikud. Läänest ümbritsevad teda Atlandi ookean ja Biskaia laht, kagust Vahemeri. Briti saarestikust eraldab teda Kanal. Lõunas ja idas on piiriks kõrged mäestikud — Püreneed, Alpid ja Juuramäestik. Ainult kirdes vastu Saksamaad ja Belgiat puudub Prantsusmaal looduslik piir. Siin on piiriks Vogeesid ja madal Ardenni mäestik, kuid kohati, näit. Flandrias,

Joon. 52. Champagne'i viinamarjade korjajad.

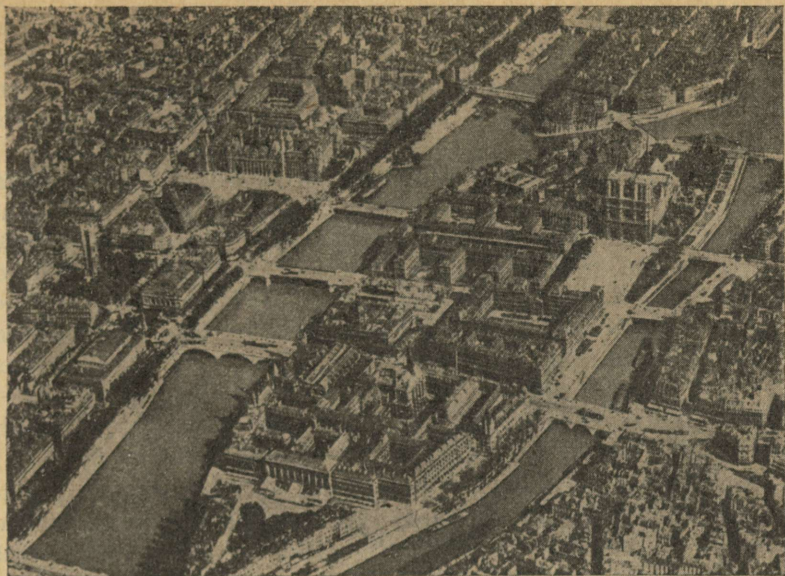
on piir täiesti avatud. Need piirkonnad on olnud korduvalt suurte sõjaliste kokkupõrgete näitelavaks (Verdun, Flandria lahinguväli jne.).

Looduslike, rahvastikuliste ja majanduslike olude suhtes on Prantsusmaa üksikud osad väga erinevad. Tavaliselt liigestatakse ta järgnevaiks suuriks maastikulisiks ühikuiks:

Prantsuse madalmik. Prantsusmaa põhjaosa moodustab laialdase lausksmaa, mis madaldub pikkamisi Kanali ja Biskaia lahe suunas. Seda madalmikku ümbritsevad idast, lõunast ja osalt ka läänest mäestikud: idast — Ardennid, Lotringi a st a n g m a a ja Vogeesid, lõunast — Prantsuse Keskkõrgustik, läänest aga Normandia ja Bretagne'i (l.: *bretanj*) kõrgustikud. Madalad kingustikud jaotavad Prantsuse lausksmaa kaheks suureks nööks. Madalmiku põhjaosa hõlmab Pariisi nõgu, kus voolab Seine (l.: *sään*) oma lisa-

Joon. 53. Austritekasvatus Bretagne's. Austritekasvatus on Bretagne's tähelepandavaks majandusharuks, millega tegeleb 300 000 in. Prantslasele on austrid odav maisuroog.

Joon. 54. Pariisi südalinn. Cité saar ja selle ümbrus.

jõe Marne'iga (l.: *maarn*), kuna lõunas asetseb Loire'i (l.: *luar*) jõest veestatud Loire'i madalmik. Maa äärmises põhjaosas jääb Prantsusmaa piiridesse ka osa Flandria tasandikust, millest suurem osa kuulub Belgiale. Edelas, Biskaia lahe rannikul, liitub Loire'i nõgu Garonne'i (l.: *garonn*) madalmikuga Edela-Prantsusmaal.

Prantsuse madalmiku aluspõhja moodustavad viljakad savi- ja merglikihid, mis katavad allolevaid kriidi- ja lubjakivilademeid. Viimased ulatuvad kohati maapinnani, moodustades astmelisi kõrgustikke, mis ümbritsevad mitmes ringis Pariisi nõgu (vt. joon. 51). Põllumaaks ei ole mainitud alad kõlvulised, sest kriidist ja lubjakivist maapind laseb vett kergesti läbi. Enamasti kasutatakse neid maa-alasid, mis kannatavad veepuudust, lammaste karjamaaks. Kohati on selliste kinkude lõunapoolsed nõlvad muudetud viinamägedeks, millede jalamil lokkavad nisuväljad.

Kliima on Prantsuse madalmikul pehme ja mereline. Suvi on siin märksa soojem kui Inglismaal, talv aga samuti mahe ja pehme. Sademeid on rohkesti aasta läbi, eriti palju tuleb vihma sügisel ja talvel. Pakaseid ei esine Põhja-Prantsusmaal kunagi,

isegi lund sajab siin väga harva. Viinapuu, mis Inglismaal ei taha edeneda, kasvab Põhja-Prantsusmaal hästi, eriti lõuna pool, kus suvi on kuumem. Ainult madalmiku loodeosas, kus taevas on pilvisem, ei jätku viinamarjade valmimiseks tarvilikku päikese-
paistet.

Prantsuse madalmik on tihedalt rahvastatud. Soodsa kliima ja viljaka pinnase tõttu on ta Prantsusmaa harituim osa, kus kaudid linnad vahelduvad voogavate viljaväljade, haljendavate aasade ning nägusate küladega. Maastikku elustavad rohked puiesteed ja põõsastarad, mis ümbritsevad talusid, piiravad põlde ja niite ning palistavad teid. Külmade tuulte eest kaitstud mäenõlvu ja oruveerusid katavad viinapuu-istandikud või viljapuuaiad, kus kasvavad õuna-, ploomi- ja pirnipuud. Kõlbmatut maad — nõmmi, kuivi kriidikivi-alasid jne. — on vähe järele jäänud; neidki püütakse metsade istutamisega muuta tulutoovaks.

Rahvastiku peamiseks tulualaks Põhja-Prantsusmaal on põllundus. Hoolsa harimise ning soodsate looduslike tingimuste tõttu annab põld kõrget saaki. Teraviljadest on tähtsaim nisu (prantslased, nagu teisedki Lääne-Euroopa rahvad, tarvitavad ainult valget leiba). Palju kasvatatakse veel kaera, kartuleid, lina ja suhkrupeedi. Ka piimakarja peetakse rohkesti, eriti lääne pool, kus kliima on merelisem ja lopsakaid niite rohkem.

Erilist tähtsust omab Prantsusmaal aiandus, eeskätt viinamarjade kasvatamine. Vein, mida juuakse harilikult veega lahjendatult, on prantslastele igapäevaseks joogiks. Põhja-Prantsusmaal on arenenud suurejooneline viinamarjade kasvatamine Loire'i nõos ja Seine'i ülemjooksul — Champagne's (l.: *šampanj*), kus valmistatakse kuulsat vahuveini — šampanjat. Madalmiku loodeosas, kus jaheda suve tõttu viinamarjad ei valmi, kasvatatakse suurel hulgal viljapuid ning valmistatakse rohkesti õunaveine. Rohkesti kasvatatakse ka mitmesugust juurvilja, lilli jne., peamiselt Pariisi turu tarvis.

Ka tööstus on Põhja-Prantsusmaal kõrgel järjel. Tähtsamaks tööstuspiirkonnaks on piiriäärne maakond Flandria, kus leidub rohkesti maavarasid (kivisiüt ja rauamaaki). Prantsuse madalmikul on tööstus väiksema tähtsusega ning koondunud peamiselt linnadesse.

Bretagne ja Normandia. Prantsusmaa loodeosa — Bretagne'i poolsaart ja osalt Normandiat täidavad vanad kulunud mäestikud, mis märkamatult liituvad naabruses olevate madal-

Joon. 55. Pariisi vaade. Fochi puistee; sõit võiduajamistele.

mikega. Need madalad graniidist ja kiltkivist mäestikud on jäänused endisest võimsast kurdmäestikust, mis kauges minevikus ulatus läbi Kesk- ja Lääne-Euroopa kuni Iirimaani. Pikkade geoloogiliste ajastute kestel on endised kõrged mäeharjad kulanud madalaiks kühmudeks ning lamedaiks seljakuiks, kus kaljust maapinda katab õhuke mullakiht. Viljakamat pinda leidub kõrgustike-vahelistes orgudes ja nõgudes, kus põllud vahelduvad niitudega. Kliima on siin niiske ja mereline. Valitsevad lääne- tuuled toovad ookeanilt rohkesti sademeid. Pehme talve tõttu võivad Bretagne'is kasvada igihaljad taimed aasta läbi väljas, kuid viinamarjad ei valmi, sest puudub küllaldane päikesepaiste. Meri on Bretagne'i rannikul enamasti alati tormine, siin murduvad kaljusel rannikul võimsa kohina saatel ookeanilt tulevad lained. Siiski leidub rohkesti varjatud lahti ning häid sadamaid. Sisemaal iseloomustavad maastikku kaljused kõrgustikud, met-

sad, viljatud liivikud ning lainjad orud, kuhu peamiselt ongi koondunud asustus.

Bretagne'i elanikeks on kelti päritolu bretoonlased (1,4 milj.), kes kõnelevad oma keelt ning peavad visalt kinni vanust kombeist. Rahvastiku peamiseks tulualaks on põllundus ja karjandus, rannikul aga kalandus. Karjandust soodustavad rohked niidud, kus aasta läbi haljendab lopsakas rohi. Eriti arenenud on karjandus Normandias, kus peetakse rohkesti piimakarja ning kuulsaid normandia hobuseid. Tähtsat kohta omab ka aiandus, kasvatatakse suurel hulgal viljapuid ning värsket juurvilja. Rannikul on peamiseks tulualaks kalandus, eriti Bretagne'is, kus elanikeks on enamasti kalurid. Merest püütakse suurel hulgal sardiine, austreid, languste (merivähke) jne. Kalastamas käiakse ka kaugel — Islandi ja Newfoundlandi vetes, kust püütakse heeringaid ja turski, ning Hispaania ja Aafrika rannikul, kust saadakse tuunikala.

Pariis. Prantsuse madalmiku keskuses, Seine'i mõlemal kaldal asetseb Prantsusmaa süda — riigi pealinn Pariis. Enne käesoleva sõja puhkemist oli ta suuruselt teiseks linnaks Euroopas. Pariis on Lääne-Euroopa tähtsaim raudteede, veeteede, maanteede ja lennuliinide sõlmpunkt ning Prantsusmaa tööstuslik ja kaubanduslik keskus. Pariisi tööstus on kohandunud peamiselt moekaupade ja toredusesemete valmistamisele. Pariisi tualetid, siid, vaibad, mööbel, portselan jne. on kuulsad üle maailma. Ühtlasi on Pariis Prantsusmaa poliitilise ja kultuurilise elu keskuseks. Siin asuvad paljud kuulsad õppe- ja teadusasutised ning maailma suurimad muuseumid ja pildigaleriid. Pariis on tähtsamaid kirjandus- ja kunstielu keskusi, mida külastavad tuhanded kunstnikud, kirjanikud jne. kogu maailmast.

Pariis on maailma ilusamaid suurlinnu. Siin on rohkesti avaraid tänavaid, suuri väljakuid ning toredaid puiestikke, mida palistavad uhked kaubamajad, teatrid ja kohvikud. Pariisi arvukaist ehitismälestisist on tähtsamad Notre Dame'i (l.: *notre dam*) peakirik, Louvre (l.: *luvr*) — endine kuningaloss, nüüd maailma suurim muuseum, Invaliidide toomkirik, kus puhkab Napoleoni põrm, Eiffeli torn Marsi väljakul jne. — Pariisi läheduses asetseb Versailles' (l.: *versaj*) linn toreda lossiga, mis on näinud palju Euroopa ajaloo tähtsaid sündmusi.

Teistest linnadest Prantsuse madalmikul on tähtsamad Reims (l.: *rääms*) (117 000 el.) — tähtis veini- ja kudumis-

Joon. 56. Vaade Panteonile mööda Frédéric Sautoni tänavat. — Panteon on Prantsusmaa rahvuslikuks auhooneks, kuhu maetakse kuulsad riigi- ja vaimuelutegelased.

Joon. 57. Kiltmaa Prantsuse Keskkõrgustikul (Auvergne'is). Esiplaanil vulkaaniline järveke; vaatepiiril vulkaanide kuhikmäed.

tööstuse keskus Champagne'is. Meresadamaiks Pariisile ja kogu Põhja-Prantsusmaale on Le Havre (l.: *lõ avr*) (164 000 el.), Rouen (l.: *ruaan*) (124 000 el.) Seine'i suudmes ja Cherbouurg (l.: *šerbuur*) (37 000 el.). Flandrias, kus leidub rikkalikke kivisöelademeid, on tähtsamaiks tööstuslikeks keskusiks Lille (l.: *lill*) (201 000 el.).

Garonne'i madalmik. Garonne'i (l.: *garonn*) madalmik hõlmab Prantsusmaa edelaosa Garonne'i jõe ümbruses ja Biskaia lahe rannikul. Maastikuliselt on ta madal, vahelduv tasandik, väga viljaka pinnasega ning seetõttu tihedalt rahvastatud. Kliima on Garonne'i madalmikul soe ja niiske. Suvi on siin kuum nagu Vahemere piirkonnas, sademeid aga tuleb rohkesti aasta läbi. Garonne'i madalmik on Prantsusmaa viljaait, kus kasvab külluses nisu, viinamarju, tubakat, suhkrupeedi jne. Aedades kasvavad söödavad kastanid, kreeka pähkel, aprikoosid, virsikud jt. puuviljad. Teraviljadest kasvatatakse kohati peamiselt maisi, mis annab suurema saagi kui nisu. Rohkesti peetakse ka karja, eriti veiseid ja sigu, keda söödetakse maisiga. Paiguti omab suurimat tähtsust viinamarjade kasvatamine —

Joon. 58. Tüüpiline Provence'i maastik; asula piiratud õlipuudest.

Garonne'i madalmik on Prantsusmaa tähtsaim viinamarjade kasvatamise piirkond. Viinamarjadest valmistatakse siin kuulsaid bordoo veine.

Biskaia lahe rannikut — Garonne'i suudmest kuni Pürenee mäestikuni — palistavad luided, mis kohati on kuni 100 m kõrged. Luidete taga ning vahel leiduvad laialdased sood ja järved. Seda paiguti soostunud ala kutsutakse Les Landes (l.: *leland*). Nüüd on siin luided enamasti täis istutatud mände, millede vaigust toodetakse kohapealseis vabrikuis tärpentiini, kampsolit jne. Ka soid on hakatud kuivatama, muutes neid lopsakaiks niitudeks. Kehvemaid alasid aga kasutatakse veel praegugi lammaste karjamaaks.

Suurimad linnad Garonne'i madalmikul on Bordeaux (l.: *bordoo*) (258 000 el.), Edela-Prantsusmaa tähtsaim kaubasadam Garonne'i jõe suudmes, ühtlasi maailma suurim veini väljaveosadam. Sisemaal on tähtsamaks tööstuslikuks ja kaubanduslikuks keskuseks Toulouse (l.: *tuluus*) (213 000 el.) Garonne'i kaldal, Lõunakanali alguses. Mainitud kanal ühendab Garonne'i jõge Vahemerega.

Prantsuse Keskkõrgustik. Prantsusmaa keskosa, läänepoolseist madalmikest Saône'i (l.: *saoon*) ja Rhône'i (l.: *roon*) oruni, täidab vana kulunud pangasmäestik — Prantsuse Keskkõrgustik. Selle keskse osa moodustab u. 1000 m kõrgune Auvergne'i (l.: *overnj*) kiltmaa, mille sügavad ja laiad jõgede orud jaotavad üksikuiks lavadeks. Auvergne'i kiltmaalt kerkib ligi 60 vana kustunud vulkaani, millede kuhikud annavad maastikule omapärase ilme. Kiltmaad katavad vana, juba ammu tardunud laava ja vulkaanilisest tuhast tekkinud tuff. Keskkõrgustiku kaguosa, mis langeb järsult Rhône'i orgu, nimetatakse Cévennes'i (l.: *severn*) mäestikuks. See sügavaist orgudest liigestatud metsik mäestik on Keskkõrgustiku raskeimini ligipäätav osa.

Suurema kõrguse tõttu merepinnast on Keskkõrgustikul kliima kare. Suvi on jahe ning vihmane, talved aga külmad ja lumerikkad. Varematal aegadel kasvasid Keskkõrgustikul okasmetsad, mis aga juba ammu on hävitatud. Nende asemel levivad nüüd lagedad nõmmed ja aasad, kuid paiguti on tardunud laava alad ilma igasuguse taimkatteta. Orgudes seevastu on kliima soe ja pehme ning pinnas viljakas. Kehvalt kiltmaalt tulles on taimkatte lopsakus oise üllatav.

Keskkõrgustik on üldiselt hõredalt rahvastatud. Peamiseks tulualaks on karjandus. Orgudes ja madalamail mäenõlvul kasvatatakse piimakarja, kõrgemal aga lambaid. Viimaseist saadakse kuulsat lambajuustu, kuna tallede nahast valmistatakse kindaid. Kohati leidub Keskkõrgustikul ka kivisütt ja rauamaaki. Tähtsamaiks tööstuslinnadeks on siin Saint-Étienne (l.: *sään etjenn*) (190 000 el.), Clermont-Ferrand (l.: *klermoonferraan*) (101 000 el.), Le Creusot (l.: *lõ krözoo*) (32 000 el.), Prantsusmaa tähtsaim sõjatööstuse keskus, jt. Väike Vichy (l.: *višii*) linnake (25 000 el.) Allier' (l.: *aljee*) jõe ilusas orus, tähtis kuurort tervistusvee-allikatega, on praegu Prantsuse valitsuse ajutiseks asupaigaks.

Rhône'i — Saône'i org Prantsuse Keskkõrgustiku ja Alpide ning Juura mäestiku vahel on tekkinud sügava murrangu tulemusena maakoos. Saône'i ülemjooksu piirkond — Burgundia sarnaneb looduslike olude suhtes Prantsuse madalmikuga. Kliima on pehme, suvi kuum, sademeid küllaldaselt. Siin kasvatatakse rohkesti nisu, maisi ja viinamarju, milledest valmistatakse kuulsaid burgundia veine. Veinitööstuse keskuseks on Dijon (l.: *dižoon*) (96 000 el.).

Joon. 59. Marseille' sadam.

Alam-Rhône'i org ja Vahemere rannik — Provence (l.: *provaans*) kuuluvad vahemere-kliima valdkonda. Suved on siin kuumad ja kuivad, sageli ei saja juuni algusest septembri lõpuni ilkagi vihma. Talved on väga mahedad, sademeid on peamiselt sügisel ja talvel. Taimkatte moodustavad suvisele põuale kohastunud igihaljad puud ja põõsad. Suurt kahju taimestikule tekitab külm tuul — mistraal, mis puhub talvel Keskkõrgustikult Rhône'i orgu ning sageli hävitab õlipuu-istandikud. Rhône'i org on Prantsusmaa viljakamaid alasid. Nisu, maisi, viinamarjade jne. kõrval kasvatatakse siin suurejooneliselt õli- ja mooruspuid; viimaste lehtedega söödetakse siidiusse. — Õlipuu viljast saadakse oliiviõli, mida kasutatakse toiduks, konservide valmistamiseks jne.

Suurimaks tööstuslinnaks Rhône'i orus on Lyon (l.: *lioon*) (541 000 el.), maailma tähtsamaid siiditööstuse keskusi. Vahemere rannikul ja Rhône'i suudme läheduses leidub Kagu-Prantsusmaa tähtsaim kaubanduslik keskus Marseille (l.: *marseij*), Prantsusmaa suurim sadamalinn, kust lähtuvad laevaliinid Prantsusmaa asumaadesse Aafrikas ja Aasias. Prantsusmaa sõjasadamaks Vahemere rannikul on Toulon (l.: *tuloon*) (150 000 el.).

Erilise loodusliku ilu ja rikkuse leiame põhja poolt Alpi mäestikuga varjatud Vahemere rannikul — Riviera's. Pehme talve tõttu ($+7^{\circ}$ kuni $+8^{\circ}$) kasvavad siin palmid, kaktused, sidruni- ja viigipuud jne., vaheldudes suvilate ja sanatooriumidega lillaaedade keskel. Talveks sõidab siia palju rikkaid turiste ning haigeid kogu Euroopast. Arvukate kuurortide keskuseks Prantsuse Riviera's on N i z z a (214 000 el.). Elanikest on siin suur osa itaallased.

Prantsuse Alpid ja Juura mäestik. Alpi mäestikust kuuluvad Prantsusmaale Lääne-Alpid Vahemerest Genfi järveni M o n t B l a n c'i tipuga. Itaalia poole madalduvad siin Alpid järsult, Rhône'i oru suunas aga pikkamisi. Lääne-Alpid koosnevad mitmest ahelikust, mis muutuvad Vahemere suunas järjest madalamaks. Keskne kõrgeim ahelik koosneb graniidist, läänepoolsed madalamad ahelikud aga lubjakivist. Need nn. L u b j a k i v i - A l p i d on Juura mäestiku jätkuks. Neil aladel on taimkate kehv, mäenõlvu katab enamasti võsastik või vilets rohi. Mägedes tuleb rohkesti sademeid. Seepärast on Rhône ja ta lisajõed veerikkad, eriti kevadel, kui lumi mägedes sulab. Jõgede veejõudu kasutatakse elektrienergia saamiseks, mille tõttu on arenemas tööstus. Peamisteks tulualadeks elanikele on karjandus. Lopsakail alpi aasadel peetakse suurel arvul piimakarja, kuivemal aladel aga lambaid. Juura mäestik on Šveitsi eeskujul arenenud kella-tööstus. Asustus on mägedes väga hõre ja koondunud peamiselt orgudesse. Linnadest on tähtsamad G r e n o b l e (l.: *grenobl*) (91 000 el.) ja B e s a n ç o n (l.: *besansoon*) (65 000 el.) uuri-tööstusega.

Rahvastik ja kultuurilised olud. Valdava enamiku Prantsusmaa rahvastikust moodustavad p r a n t s l a s e d. Teistest rahvustest elab Prantsusmaal 1,4 milj. bretoonlast (Bretagne'i poolsaarel), 0,6 milj. itaallast (Kagu-Prantsusmaal ja Korsika saarel), vähesel hulgal flaame (Flandrias), baske (Hispaania piiril), juute (linnades) jt. rahvusi. Viimaseil aastakümneil on töölistena Prantsusmaale sisse rännanud rohkesti poolakaid, vene pagulasi ja mitmesuguseid rahvusi (araablasi, neegreid jne.) asumailt. Sellele vaatamata on rahvaarvu juurdekasv Prantsusmaal väga väike. Selle põhjuseks on äärmiselt väike sündimus, mille suhtes Prantsusmaa pälvis ühe viimastest kohtadest maailmas. Samal ajal kui naabermail — Saksamaal ja Itaalias — rahvaarv on kiiresti tõusnud, on Prantsusmaal rahvaarv püsinud pikemat aega enam-

vähem samal tasemel. Ka rahvastiku tihedus (75 in. km²-l) on Prantsusmaal väiksem kui Inglismaal, Saksamaal ja Itaalias. Rahvastikust elab u. pool linnades.

Prantslased kuuluvad romaani rahvaste hulka. Nad põlvnevad kelti päritolu gallialaste, roomlaste ja germaani sugu frankide segunemisest. Prantslased on töökas, arukas, kokkuhoidlik, viisakas ja arenenud maitsega rahvas. Romaani rahvastest on nad kultuuriliselt esikohal. Kirjanduse, kunsti ja teaduse alal on prantslased saavutanud hiilgavaid tulemusi. Rahvahariduse korraldus on Prantsusmaal võrreldes Saksamaa ja Põhja-Euroopa riikidega vanamoelisem; on kehtimas 7-aastane koolikohustus.

Majandusolud. Prantsusmaa kuulub kõrgelt arenenud põllumajandus- ja tööstusmaade hulka. Soodsa kliima, viljaka pinnase ning hoolsa harimise tõttu annab põld head saaki. Siiski ei suuda Prantsusmaa täiel määral rahuldada oma rahvastiku nõudeid toiduainete suhtes, vaid viimaseid veetakse rohkesti sisse välismailt, eeskätt Põhja-Aafrika asumailt. Sisse veetakse ka tooraineid tööstusele. Väljavedu koosneb nii toiduaineist (veinid, puuvili, konservid, juust, šokolaad jne.) kui ka tööstussaadusist. Eriti tuntud on Prantsusmaa ilu- ja moekaubad, näit. siid, samet, tualetid, kübarad, kindad, portselan, lõhnaõlid, autod jne.

Riiklik kord. Kuni 1940. a. suveni oli Prantsusmaa vabariik. Kaotanud nimetatud aastal sõja Saksamaa vastu, andis rahvuskogu võimu kuni uue põhiseaduse väljatöötamiseni riigijuhile marssal Petain'ile (l.: *petään*). Inglise invasiooni tagasitõrjeks Euroopa mandrile on kogu Prantsusmaa okupeeritud Suur-Saksa sõjaväe poolt. Prantsuse valitsuse asukohaks on Vichy.

Asumaad. Prantsusmaale kuuluvad laialdased asumaad kõigis maailmajagudes, peamiselt aga Aafrikas. Oma laialdaste asumaade kõigekülgeks arendamiseks on Prantsusmaal rahvaarvu väikese juurdekasvu tõttu puudunud vajalikul hulgal koloniste. Seepärast on Itaalia, kus rahvaarvu juurdekasv on väga kiire, nõudnud Prantsuse asumaist osa (Tuneesiat jt.) enesele.

1. Leidke kaardil Prantsuse valdused Aafrikas ja Aasias!
2. Arutelge, milline on nende majanduslik tähtsus.

D. Kesk-Euroopa.

Kesk-Euroopa asetseb enam-vähem Euroopa südamikus. Ta ulatub Läänemere rannikult kuni Lombardia madalmikuni ning Ardenni mäestikust kuni Karpaatideni. Kesk-Euroopa ruumi mahutub eeskätt Suur-Saksamaa ühes Böömi-Määri protektoraadiga ning Kindralkubermanguga. Peale selle kuulub siia täielikult Šveitsi vabariik. Praegu kujutab Kesk-Euroopa endast Euroopa tulipunkti, sest tema ümber rühmituvad kõik Euroopa osad ja temast lähtub Euroopa uuendav ja korraldav poliitiline ning majanduslik võim.

Alpid.

1. Alates Pürenee ja lõpetades Kaukasuse mäestikuga, jälgige kaardil kurrutusvöödet, millest Alpid moodustavad ühe lüli.
2. Valmistage Alpide visandkaart ja näidake, millistest ahelikest koosnevad Lääne-Alpid ja millistest Ida-Alpid.
3. Joonestage Alpide kõrgusprofiilile horisontaalsed taimkattevöötmel!

Alpide nime all tunneme Euroopa kõrgeimat mäestikku, mis nagu hiigelvall lahutab Kesk-Euroopat Lõuna-Euroopast. Selle mäestiku pikkus on umbes 1300 km ja laius läbistikku 125—250 km. Ta algab võimsa kaarena Vahemere (Riviera) rannikult ja ulatub Kesk-Doonau madalikuni. Nagu Euroopa pinnaehitusest selgus, moodustavad Alpid õieti ühe lüli keerukast kurrutusvöötmeist, mis on tuntud alpiinse kurrutuse nime all ja mis kulgeb läbi Lõuna-Euroopa Aafrikasse (vt. joon. 4).

Liigestus. Looduslike olude poolest võib Alpe jagada kahte ossa: Lääne- ja Ida-Alpideks. Nende kahe osa vaheliseks piiriks on joon, mis läheb Bodeni järvest mööda Reini orgu Como järveni.

Lääne-Alpid on üldiselt kõrgemad ja kaunimad kui Ida-Alpid. Nende kõrged lumised ladvad, teravad tipud, sakilised harjad ja sügavad haljendavad orud võluvad turiste ja meelitavad neid külastama. Lääne-Alpid koosnevad mitmest üksteisele järgnevast ja rööbiti kulgevast ahelikust. Tähtsamad neist on Mere-Alpid, Prantsuse Alpid, Penniini Alpid, Berni Alpid jne. Prantsuse Alpides leidub Alpide ja ühtlasi kogu Euroopa kõrgeim tipp Mont Blanc (4810 m), Penniini Alpides Matterhorn (4505 m) ja Monte Rosa (4638 m). Berni Alpide ahelikku loetakse üldiselt kõige kaunimaks

Joon. 60. Matterhorn, Alpide kõige järsem tipp.

osaks kogu Alpides. Siin kerkivad üles tuntud tipud — Jungfrau (4167 m) ja Finsteraarhorn (4275 m).

Lääne-Alpide kagupoolne nõlv on järsk, loodepoolne seevastu aga lauge. Koosseisult on Lääne-Alpid mitmekesised: nagu kõigis kurdmäestikes, koosneb nende keskosa graniidist, gneisist ja kristalseist kiltkividest, välisahelikud aga peamiselt lubjakividest.

Ida-Alpid on Lääne-Alpidest tunduvalt madalamad ning jäävad ka oma maastikuilult viimastest maha. Nende keskmised kõrged harjad koosnevad ka graniidist, ääreosad aga dolomiitidest ja lubjakividest.

Alpid esindavad Euroopas võrdlemisi noort mäestikku, kus teravad vormid pole jõudnud veel kuluda. Mäeharjad on siin

hambulised ja murenemata mäetipud teravad, sarvekujulised (Matterhorn, Finsteraarhorn). Mägede nõlvad on järsud ja uuristatud sügavatest järskudest orgudest.

Alpide **kliima** on mitmekesine, olenedes kõrgusest ja asendist. Mägede harjadel ja tippudel on õhk suure kõrguse tõttu seevõrra jahe, et sademed tulevad peamiselt lumena — Alpide kõrgemad tipud on läbi aasta lumega kaetud. Laskudes mäenõlvu mööda allapoole, muutub kliima pikkamisi soojemaks ja pehmemaks. Kõrg-Alpides valitsev külm kliima erineb aga tunduvalt polaarkliimast oma madala õhurõhu, õhu suure puhtuse ja läbipaistvuse poolest. Ka päikesekiired on kõrgmäestikuliselt rikkamad ultravioletsetest kiirtest. See kõrgmäestiku tervislik kliima ja võluv mäestikuli meelitavad siia rohkel arvul tervistuse otsijaid ja veel rohkem turiste. Haigete ja huvireisijate jaoks on mägedesse rajatud palju ilusaid ja eeskujulikke kuurorte.

Kõrge vallina moodustavad Alpid ka erilise ilmastikulise piiri Euroopas. Kaitstud külmade põhjatuulte eest, on Alpide lõunapoolseil mäestikujalameil ja orgudes soe Vahemere-maade kliima kuiva suve ja pehme vihmase talvega, kuna põhja pool Alpe on kliima hoopis mandrilisem. Lume piir, s. o. joon, millest kõrgemal esineb alaliselt lund, on lõunanõlvadel kõrgemal, põhjapoolseil nõlvadel aga madalamal (2500 — 3000 m ü. m.). Suured erinevused on ka Lääne- ja Ida-Alpide kliimas. Alpide lääneosa jalameil on võrdlemisi pehme ja mahe ilmastik. Siin tuleb talviti harva lund ning temperatuur langeb vaid harukordadel alla nulli. Seevastu Alpide idaosas on lumi tavaliseks talvekülaliseks ning kraadiklaas laskub nullist allapoole. Ka sademeid on Lääne-Alpides rohkem kui Ida-Alpides. Alpi ilmastu iseärasuseks on veel see, et siin puhuvad erilised kuivad ja soojad langetuuled, mis toovad sageli kiiret lumesulamist ning suuri uputusi. Neid sooje ja kuivi langetuuli nimetatakse siin föönideks. Föön ilmub harilikult siis, kui mäestiku läheduses esineb madalrõhkkond.

Lumeveere. Talvel suurte tuiskude ajal kuhjub kõrgetele mäenõlvadele väga palju lund. Harilikult kevaditi pehme ilmaga, kui lumi muutub raskeks ja sulavesi teeb aluspinna libedaks, libisevad ootamatult terved lumeväljad mäekülgedelt suure kohinaga alla orgudesse. Sellist mäestiku kõrguselt allalibisevat

Joon. 61. Dolomiitide hambulised tipud („Kolm vahitorni“).

lumemassi nimetatakse lumeeveermeks ehk laviiniks, mis kasvab libisemise kestel ja teeb oma teel suurt hävitustööd. Mõnikord tormavad laviinid isegi kuni inimeste asulateni, mattes neid endi alla.

Jääliustik. Alpide kõrgmäestikus valitseva alalise jaheda kliima tõttu ei jõua lumi ära sulada, vaid tiheneb kõvaks sõmerlumeks. Sõmerlumest tekib edasi pealmiste kihtide rõhumisel jää, mis mäenõlvade kallakuse tõttu hakkab aeglaselt allapoole liuglema. Laskudes mitmelt poolt alla orgu kokku, moodustavad jäämassid siin nagu suure venivalt voolava jääjõe, mida nimetatakse jääliustikuks ehk gletšeriks. Jääliustiku liuglemiskiirus on üldiselt väga aeglane (50—100 m aastas), mis oleneb oruveeru kallakusest, orupõhja ehitusest, jäämassi rohkusest jne.

Alpide **taimkate** on mitmekesine, olenevalt asendist, kliimast ja pinnase koosseisust.

Lumepiirist kõrgemal levivad jää- ja lumeväljad, mis päikesekiirtes särades ja sulades toidavad kohisevaid karestiku-

rikkaid jõgesid. Lumepiirilt alla laskudes kohtame halle kalju- ja rusupinnaseid üksikute rohututtide, samalde ja samblikkudega. Pikkamisi hakkab rohikate tihenema ning läheb üle alpi murudeks ja võsastikeks. Selles alpi võsastiku astmes õitseb varasuvel väga palju alpi kannikesi ja rododendroneid. Oleme jõudnud metsapiirile, mis Alpides kõigub 1800 — 2200 m ü. m. Edasi laskudes ilmuvad okasmetsad, mis tumeda vööna katavad mäenõlvu. Okasmetsadele järgnevad segametsad ja neile lehtmetsad, kus kasvavad jalakad, pärnad, tammed ja pöögid. All orgudes aga levivad kultuurmaistud nägusate küladega (vt. joon. 62).

Veestik. Alpide kõrgmäestik on Euroopa tähtsamaks vee- lahkmeks, kust alguse saavad paljud suured jõed, nagu Rein, Rhône jt. Alpi jõed on küll vee- ja koskederikkad ning annavad tohutut vee-energiat, kuid kõlbmatud laevatamiseks. Saades oma alguse lumepiirilt, tormavad nad sügavates orgudes üle koskede ja jugade allapoole, kuni vahutavad vood rahunevad kuski tasandikul.

Järvede poolest on Alpid rikkad; nad on kohaliku ilusa maastiku uhkuseks. Nagu hõbelaigud lebavad nad kõrgete kallaste vahel ja nende pinnal peegelduvad tumerohelised metsatukad ning lumised mäetipud.

Teestik on Alpides tänu piki- ja põikorgudele võrdlemisi tihe. Üle Alpide viib rida rahvusvahelise tähtsusega liiklemisteid, kasutades madalamaid mäekuruseid või tungides tunnelite kaudu läbi mäeharjade.

Käidavamad kurud on: Mont Cenis (2084 m ü. m.), Suur Sankt Bernhard (2472 m), Väike Sankt Bernhard (2188 m), Simplon (2010 m) ja Sankt Gotthard (2114 m), mis viivad üle Lääne-Alpide — ühendades omavahel Itaaliat, Šveitsi, Saksa- ja Prantsusmaad.

Tähtsamad tunnelid on: Simploni tunnel (pikkus 19,8 km) — Basel — Bern — Simplon — Milaano liinil; Sankt Gotthardi tunnel (14,9 km) — Basel — Luzern — St. Gotthard — Milaano liinil ja Mont Cenis' tunnel (12,2 km) — Lyon — Torino liinil.

Tööstusharudest on esikohal tekstiiltööstus (kudumistööstus), millele järgnevad metallitööstus (masinad, jõuvankrid, tööriistad jne.), karjasaaduste töötlemine jt. (juust, kondenseeritud piim, piimašokolaad, konservid jne.). Eriti kuulsad on šveitsi kella ja peenmehhaanika saadused. Samuti tuntud on mitmesugused kodukäsitöö artiklid, millede vastu välismaa turistid suurt huvi tunnevad.

Põllundus- ja karjanduspiirkonnaks on peamiselt Šveitsi lavamaa ja suuremad Alpi orud. Põllu, aia ja niitude all on u. 25% Šveitsi üldpindalast. Külvatakse peamiselt rukist ja nisu, kuid oma leivaviljast Šveitsile ei jätku. Peale leivavilja külyatakse veel kaera, otra, kartulit, suhkrupeedi jt.

Põllumajanduse tähtsamaks haruks on karjandus. Karjanduse alal pannakse Šveitsis erilist rõhku piimaloomade kasvatamisele. Harilikult koguvad talupojad oma loomad suurteks karjadeks kokku ja ajavad need suveks üles alpi karjamaadele. Karjased ja piimatalitajad elavad selle aja siin mägiõnnes.

Peamine osa piimast läheb juustu, kondenseeritud piima ja piimašokolaadi valmistamiseks.

Turism. Šveits on kuulus turismimaa. Igal aastal külastab Šveitsi u. 1 miljon võõrast turisti, terviseparandajat ja talisportlast. Suurt turistide juurdevoolu põhjustab Šveitsi maastikuline ilu ja tervislik mäestikukliima. Eriti meeldib võõraile Alpide mäGINE maailm suvel. Ent omamoodi võluvad on Alpid ka talvel, kui kõik peitub valge lumivaiba alla, millelt kerkivad tumeda müürina vaid metsad. Siis kogunevad siia kokku talisportlased, et suusatada, uisutada ja lasta kelkudega mägedest alla. Et turism on maale tähtsaks tuluallikaks, siis püütakse turistide, eeskätt välismaiste, jaoks kõike hästi korraldada.

Teestik. Oma keskse asendi tõttu on Šveits kujunenud tähtsaks läbikäigumaaaks. Mägimaastikust hoolimata on teestik siin tihe. Läbi Šveitsi käib hulk sisemaise kui ka rahvusvahelise tähtsusega teid. Raudteeliiklemine on enamasti elektrifitseeritud.

Rahvastik. Võrdlemisi vähese pindala kohta elab Šveitsis õige rohkearvuline rahvastik (võrrele Eestiga!). Tihedamini on rahvastatud riigi põhja- ja loodepoolsed kantonid, eriti Šveitsi lavamaa. Siin tõuseb rahvastikutihedus kuni 200 inimesele km²-l, kuna Alpi kantonid on seevastu hõredalt asustatud.

Joon. 62. Mäestikuküla Alpides.

Šveitsi rahvastik jaguneb keelelt peamiselt kolme rühma. Saksa keelt kõneleb 69% rahvastikust — maa kesk- ja põhjaosas. Prantsuse keelt kõneleb 21% rahvastikust — maa lääneosas. Itaalia keelt kõnelejaid on 8% ja reetoromaane 2%, kes elavad riigi lõunaosas.

Maa ametlikeks keelteks on saksa, prantsuse ja itaalia keel.

Rahvahariduse tase on Šveitsis kõrge. Koolikohustus kehtib alates 7. eluaastast ja kestab 8 aastat. Koolisüsteemi aluseks on 8-klassine algkool.

Riigikord ja linnu. Šveits on 22 vabariigist ehk kantonist koosnev liitriik. Igal kantonil on omavalitsus, kuid kõik alluvad keskvalitsusele — liidunõukogule. Raha, sõjavägi, raudteed, post, toll jne. on ühised. Liidu eesotsas on president, kes valitakse üheks aastaks liidunõukogu liikmeist.

Riigi keskvalitsuse ja presidendi asukohaks on Bern, tuntud ülikooli- ja muuseumide linn.

Teistest linnadest on nimetamisväärt: Basel ja Zürich — tekstiil- ja metallitööstuse keskused, Genf — maa kauni- maid linnu — kellatööstuste, sanatooriumide ja kuurortide keskus.

E. Lõuna-Euroopa.

Pürenee poolsaar.

1. Pürenee poolsaare ja Aafrika kaarti vaadeldes seletage, miks nimetatakse Pürenee poolsaart kirjanduses ka „väikeseks Aafrikaks“.
2. Leidke, millised asumaad Aafrikas ja saared Vahemeres ning Atlandi ookeanis kuuluvad Hispaaniale.
3. Joonestage kontuurkaardile Pürenee poolsaare mäestikkude, madalmikkude ja jõgede visand!

Pürenee poolsaar on Lõuna-Euroopa kolmest poolsaarest kõige läänepoolsem ja suurem. Ta on peaaegu ümberringi piiratud meredega, kuid sellest hoolimata kujutab ta endast ometi saarena eraldatud ja peaaegu suletud osa Euroopast. Pürenee poolsaare eraldumist Euroopast soodustab eeskätt poolsaare ranniku kehv liigestus ja teiseks vastu Euroopa mannert asetsev raskesti ületatav Pürenee mäestik, milles puuduvad kulgemiseks soodsad põikorud.

Pinnaehituselt on Pürenee poolsaar vähe komplitseeritud: sisemaad täidab kõrge kiltmaa „meseeta“ (laud), mis idas tungib Vahemere rannikuni. Kiltmaa ääri mööda kulgevad üsna kõrged mäestikud: põhjas Pürenee ja Kantaabria, kirdes Ibeeria, lõunas Sierra Morena ja kagus Sierra Nevada mäestik. Ääremäestikud muudavad kiltmaa peaaegu suletuks. Suuremat vaheldust toovad maastikku ainult sügavale maapinda sisselõikunud orud. Neis voolavad kiirevoolulised jõed: Duero, Tajo, Guadiana, Guadalquivir ja Ebro. Kahe viimase jõe ümbruses levivad laiad madalmikud — Ebro ümbruses Aragoonia madalmik ja Guadalquiviri jõe ümbruses Andaluusia madalmik, mis on suures ulatuses avatud merele.

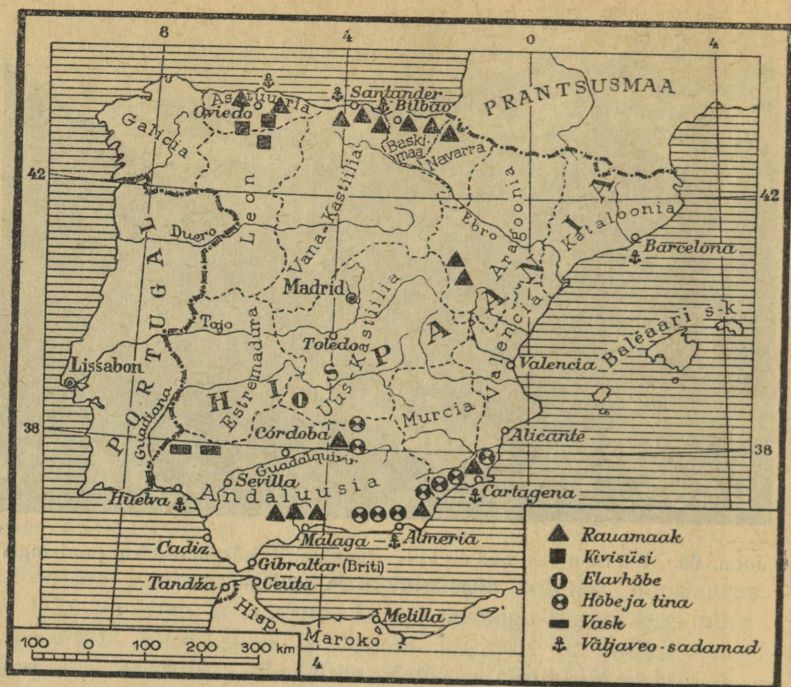
Liigestus. Pürenee poolsaar liigestub kolme ossa: sisekiltmaaks, loode- ja läänerrannikuks ning lõunarannikuks.

Joon. 63. Pürenee mäestik. Esiplaanil kõrgmäestiku poolringis nõgu ruhioru ja asulaga.

1. Sisekiltmaa võtab enda alla suurema osa poolsaarest. Ta kujutab endast lääne poole veidi kallakut igivama mägismaad, mille keskel kulgeb 2,5 km kõrge Kastiiilia Lahkmäestik. Kastiiilia Lahkmäestik jaotab sisekiltmaa kaheks ebavõrdseks osaks: Vana-Kastiiliaks ja Uus-Kastiiliaks. Nende osade üldnimetus Kastiiilia on tuletatud sõnast *castillos*, mis tähendab kindlust. Säärase nime sai kiltmaa nende arvukate kindluste järgi, mis siin püstitati, sõides mauride vastu XIV saj.

Sisekiltmaa asetseb läbistikku 600 m merepinnast kõrgemal ja seal valitseb mandrikliima. Siinset mandrikliimat iseloomustab 9 kuud vältav põletav suvine kuumus ja 3 kuud kestev võrdlemisi jahe talv, ehk, nagu Madridis räägitakse, valitseb seal kolm kuud talv, aga üheksa kuud põrgu. Vihma sajab harva ning kogu aastane sademete hulk ei küüni üle 300—400 mm. Äärmäestikkude tõttu annab mere pehmendav mõju end sisemaal üpris vähe tunda, seepärast toimuvad ilmastikus järsud temperatuuri kõikumised. Kõikumistega käivad kaasas hulgalised kurgu- ja kopsuhaigused.

Joon. 64. Hispaania tähtsamate maapõuevarade kaart.

Kiltmaa kehv pinnas ei tasu harimisvaeva, seepärast ei pöörata siin põllundusele suuremat tähelepanu. Peatulualaks on karjandus. Kiltmaa kuivadel arudel uitavad tuhandepäised lambakarjad. Peetakse peamiselt peene villaga meriinolambaid, kuna sigade pidamine tasub end vaid seal, kus kasvab tamme- ja kastanimetsi.

Veiste pidamise alal pannakse pearõhk sõnnidele, keda kasvatatakse härjavõitlusteks, milliseid peetakse igas linnas kaks korda nädalas. Veo- ja sõiduloomadeks on eesel ja hobuesel.

Suurem osa kiltmaa elanikest elab suurtes küldes, väiksem osa linnades. Pürenee poolsaar kuulub nende maade hulka, kus esineb vähe linnastumist ja enamik rahvast elab lihtsat külaelu. Suur osa küladest on võrdlemisi räpased ja mornid; neil ei ole isegi aedu ega ilupuid ümber. Lõunapäikese all kõrbenud maastikku elustavad vaid tuulikud, mis jahvatavad või pumpavad maapõuest vett.

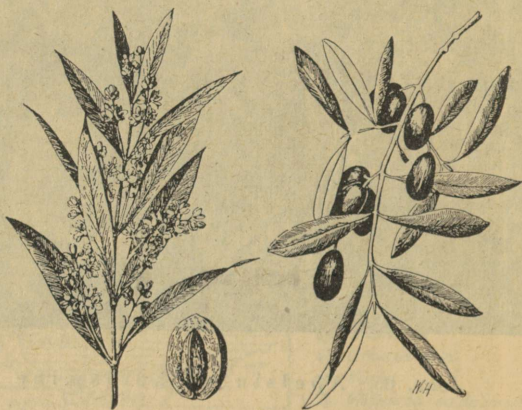
Joon. 65. Apelsinide korjamine Valencias.

2. Loode- ja läänerannik. Pinnamoelt on poolsaare looderannik hoopis vahelduvam kui sisekiltmaa. Teda läbivad rohked mäestikuahelad ja orud. Pürenee mäestiku jätkuna kulgeb tema lõunapiiril kõrge K a n t a a b r i a m ä e s t i k, mille läbi rannik eraldub kiltmaast ja omandab hoopis teissuguse ilme kui sisemaa. Kõige selgemini annab erinevus end tunda kliimas. Sisemaal valitseb mandrikliima, looderannikul aga puhuvad aasta läbi lääne-, loode- ja põhjatuuled, mis toovad kaasa rikkalikke sademeid. Vihma sajab siin kõigil aastaegadel — aastane keskmine sademete hulk küünib 1500—1600 mm. Ka temperatuuri kõikumus suve ja talve vahel püsib parajas piiris: suve keskt° on läbistikku +20° ja talve keskt° +8° C. Nõnda omab lääne- ja looderannik peaaegu samasugust mahedat kliimat nagu Inglismaa. Pehme kliima arendab taimekasvu. Mäenõlvu katavad pöogi-, söödava kastani ja korgitamme-salud. Aedades kasvatatakse rohkesti õuna- ja ploomipuid ning põllul maisi, nisu ja suhkrupeeti. Laialt levinud on lambapidamine, kuna piimakarja leidub paiguti (Astuurias).

Kantaabria mäestik on rikas maapõuevaradest. Siit saab rauamaaki, kivisütt, seatina, tsinki ja vaske, mispärast loode- ja läänerrannikule on kujunenud mitu tööstuslikku keskust. Rauasulatus- ja metallitööstuse keskusteks on Bilbao, Oviedo ja

Joon. 66.
Suhkruroog.

Joon. 67. Õlipuu õied ja viljad. Õlipuu õied on kollakasrohelised; novembris valmib vili, mis sisaldab 30—50% oliiviõli.

maakide väljaveosadamaiks San Sebastian, Santander jt. Loode- ja läänerranniku ala on rahvastatud eriti tihedalt. Astuurias elab 220 in. km²-l.

3. Lõunarannik. Alates Ebro jõe alamjooksult ja lõpetades Guadalajara jõega omab Pürenee lõunapoolne ranniku-ala tüüpilist vahemere-kliimat ja taimkatet. Peaaegu terve suvi on vihmatu. Juunist septembrini saadab päike iga päev hommikust õhtuni alla oma palavaid kiiri. Põuast ja talumatust päikeselöömast närtsib rohi ning puid ja põõsaid katab paks tolmukord. Sellal on Hispaania talupoeg väsimatult ametis oma põldude ja aedade niisutamisega. Vesirattaid ümberajava muula jõul ammutab ta sügavast kaevust vett ja juhib kanalite kaudu põllule. Vesi on kalliskind ja selle tarvitamisel ollakse kokku-

hoidlik. Parem on olukord seal, kus mäestikest voolavad alla sulamisveed, nagu Sierra Nevada jalamil — Granadas ja Murcias. Siia on ehitatud suurepärase kunstliku niisutuse süsteem. Aasta läbi haljendavad Andaluusias huertad (aiad). Neis kasvatatakse suhkruroogu, puuvilla ja riisi; peale selle valmivad aedades apelsinid, mandlid, sidrunid, aprikoosid, banaanid ja granaatõunad. Mäestiku nõlvu katavad viinamarjad, datlipalmid, õlipuud, korgitammed ja söödavad kastanid. Aedviljadest kasvatatakse kõige enam artišokki, sojauba, tomatit, hispaania sibulat, maapähklit, melonit jne. Üksteise järel valmib suve jooksul mitu vilja ja põld annab kaks kuni kolm saaki. Pole siis sugugi ime, et hispaanlane nimetab Andaluusiat Pürenee poolsaare viljaaidaks ja Sierra Nevada mäestikunõlvu paradiisiks.

Siinsel aianduskultuuril on seljataga pikk ajalugu. Veel 400 a. tagasi kuulus see maa mauridele, kes siia tungisid Aafrikast. Nagu meie ajal õli, nõnda meelitasid vanasti maapõuevarad (hõbe, vask, tsink) rahvaid sõdadele ja maade vallutamisele. Selliste sihtidega suundusid ka maurid Hispaaniasse. Kuid maurid olid kõrverahvana osavad veekasutajad ning kunstliku niisutuse alal kogenud ehitajad. Nemad tõid siia lõunamailt uusi taimi ja panid aluse praegusele aianduskultuurile. Ka suur hulk praegusi kohanimesid, nagu Gibraltar, Guadiana, Guadalquivir on pärit araabia keelest. Samuti on mauride mõju säilinud lõunahispaanlaste murdes ja iseloomus.

Pürenee poolsaarel asetseb kaks riiki. Neist suurem ja perekam on Hispaania, väiksem Portugal.

Hispaania.

Pindala 505 000 km², elanikke 25 milj., keskmine tihedus 50 in. km²-l.

Rahvastik. Pürenee poolsaare vanimaiks elanikeks loetakse ibeerlasi, kellede päritolu on seni tundmatu. Juba varakult segunesid ibeerlased keltidega, kes olid poolsaarele tunginud põhja poolt. Nende järglastena esinevad praegu Biskaia rannikul elavad baskid. Rooma võimuaegadel tungisid Pürenee poolsaarele roomlased ja vallutasid selle. Roomlastelt omandasid maa senised elanikud nende keele ja kultuuri, kuna vallutajad

Joon. 68. Aragoonia talumees. Aragoonlased seisavad päritolult lähedal kastiillastele.

sulasid aja jooksul ühte allaheidetutega. Nõnda tekkis poolsaarele praegune romaanlaste rühma kuuluv rahvastik — hispaanlased ja portugallased.

Hispaania on rahvusriik, sest hispaanlaste kõrval elab siin ainult 2—3% muulasi (maure, mustlasi, baske).

Kogu rahvastikku ühendab ühine katoliku usk, kuid kultuurilise arengu ja keelemurde poolest võib märgata teatud erinevusi. Kõige suurema ja mõjukama rühma moodustavad kastiillased, kes, nagu teada, elavad sismaal ja kelle murre on hispaania kirjakeeleks. Maa kirdeosas elavad

kataloonlased, kellede kultuur ja murre vihjab lõunaprantslastele. Kataloonlased on energilised ja töökad, nende valduses on Hispaania kaubandus ja suurtööstus. Lõunas asuvad andalooislased on tähelepandavad oma musikaalsuse, painduvuse, tulisuse poolest — neis voolab osaliselt mauride verd. Arabia keele mõju avaldub ka nende murdes. Maa loodenurgas elavad galiislased, kes on kultuuriliselt ja murdelt lähedased portugallastele.

Majandusolud. Hispaanlaste peamiseks elatusallikaks on põllumajandus. Viimane seisab kõrgel järjel poolsaare rannikualal, kus selleks soodsad eeldused. Sisekiltmaal seevastu on põllunduseks ebasoodsa kliima tõttu vähe eeldusi, kasvatatakse vähesel määral nisu, otra ja aedvilja. Üldine põllumajanduslik kultuur on Hispaanias madal. Selle nähtuse üheks põhjuseks on, et maa pole talupoegade eraomand, vaid seda tuleb rentida mõisnikelt ja kloostritelt võrdlemisi kõrge tasu eest. Oma tera-

viljatoodanguga ei jõua Hispaania katta maa tarvidust ja leiva-
vilja veetakse sisse. Teravilja kasvatamises tekkinud puudujääki
asandab Hispaania põllumajandus aiandusega. Aiasaadustest
seisavad esikohal oliivid, viinamarjad ja apelsinid. Õlipuude
all seisab Hispaanias 2 miljonit ha pindala ja oliiviõli etendab
siin rahva toitlustuses niisama suurt osa nagu Itaalias.

Karjanduses langeb suurim tähtsus meriinolammaste
pidamisele, mida harrastatakse sisekiltmaa kuivadel nõlvadel.
Piimakarja pidamine on levinud vaid looderanniku lopsakail
aasadel, kuna mujal puuduvad selleks soodsad võimalused.

Tööstuses seisavad juhtival kohal mäe- ja tekstiil-
tööstus. Mäetööstus on vanemaid tööstusharusid, sest
Hispaania on rikas maapõuevaradest. Kivisütt ja rauda leidub
looderannikul, peale selle veel Aragoonias ja Andaluusias. Värv-
isi metalle ja elavhõbedat toodetakse rohkesti maa lõunaosas
Sierra Morena mäestikus (Rio Tinto, Almaden); kaalisoolade
kaevandused leiduvad Kataloonias. Seni said hispaanlased vähe
kasu oma maapõuevaradest, sest kõik suuremad kaevandused
kuulusid välismaalastele. Tekstiiltööstuse keskuseks
on Kataloonia ja väiksemal määral Valencia. Veinitööstuses oma-
vad laialdast kuulsust Málaga, Valencia ja Jerez, siiditööstuses
Sevilla (l.: *ssevilja*) ja Cadiz.

Liiklemine ja väliskaubandus. Hispaania suurel pindalal
on suhteliselt vähe raudteid. Pürenee poolsaart seob muu Euroopa-
paga ainult kaks liini — Vahemere ja Biskaia lahe ranniku
kaudu. Teede sõlmpunktina on kõige tähtsam Madrid, millest
teed väljuvad radiaalselt. **Väliskaubandus** on küllalt elav
ja see toimub mereteid mööda kõikide Euroopa riikidega, eriti
Saksamaa ja Inglismaaga. Väljaveoained on maagid, vein, puu-
viljad ja oliiviõli; sisse veetakse õli, masinaid, veokeid ja tera-
vilja.

Linnu. Hispaania pealinn on Madrid. Ta omab üle
1 milj. elaniku. Linn asetseb maa südamikus ja kujutab endast
Hispaania kaunimat linna. Seal on palju kõrgeid maju-pilve-
lõhkujaid, ausambaid, parke ja maa-alune raudtee. Madrid on
suureks kaubanduslinnaks ja maa kultuuriliseks keskuseks. Ta
kunstimuuseum Prado ei jää maalingute väärtuse poolest maha
Louvre'i muuseumist.

Barcelona on Kataloonia pealinn ja suur sadam. See
on kiiresti kasvavaid tööstuslinnu, tema elanike arv on 1,2 milj.

Joon. 69. Soolakogumine Andalusias. Ülal: eeslitel veetakse sool suurde rōuku.

Valencia (350 000 el.) on kuulus apelsinide ja veinide väljaveo-sadamana.

Hispaania teistest suurematest linnadest väärivad tähelepanu Burgos oma suure gooti stiilis katedraaliga, Córdoba (l.: *ko'rdova*) oma luksuslike ehitistega mauride võimujast ja Granada Sierra Nevada jalamil toreda Alhambra lossiga.

Hispaania tähtsamad sadamad on Málaga, Sevilla ja Cartagena.

Riiklik kord. Hispaania kuulub riikide hulka, mis on etendanud tähtsat osa maailma ajaloos. Hispaania merimeeste (Kolumbus, Magelhães) maadeavastused panid aluse Hispaania maailmavalitsusele, mis ulatus Aafrikasse, Aiasse ja Ameerikasse. Sellele tegid lõpu nooremad mereriigid Holland, Inglismaa ja

Prantsusmaa. Praegu ei oma Hispaania enam asumaid mujal kui Loode-Aafrikas ühes Kanaari saartega. — Hilisemaist sündmustest Hispaania ajaloos omab erilist tähtsust kodusõda 1936. kuni 1939. a., mis kutsus välja tugeva rahvusliku liikumise Hispaania lagunemise vastu ja lõppes rahvuslaste täieliku võiduga. Praegu on Hispaania autoritaarselt juhitud rahvusriik kodusõja kangelase Franco juhtimisel.

Portugal.

Pindala 92 000 km², elanikke 7,3 milj., keskmine tihedus 79 in. km²-l.

Leidke Portugali asumaad Aafrikas ja temale kuuluvad saared Atlandi ookeanis!

Portugal võtab enda alla $\frac{1}{6}$ Pürenee poolsaare pindalast. Ta asetseb Pürenee poolsaare läänerannikul, kusjuures põhja ja ida poolt piirab teda Hispaania. Peale mandrilise osa loetakse Portugali territooriumi hulka Madeira ja Assoori saared, mis asetsevad Atlandi ookeanis, emamaa läheduses.

Loodus. Pinnaehituselt kujutab Portugal endast künklikku kiltmaad, mis mere suunas astanguliselt alaneb. Maa põhjaosa kuulub kliimaliselt võrdlemisi niiske merekliima valdkonda, kus mäenõlvu katavad suvehaljajad metsad ja madalikul laiuvad lopsaka rohukasvuga aasad. Portugali lõunapoolses osas seevastu valitseb vahemere-kliima pika kuivavõitu suvega ja sellega vastavalt kohanenud nahkjaslehise taimestikuga. Rannikualal ei anna niiskuse puudus end siiski nii teravalt tunda nagu Portugali sisemaal. Viimane kujutab endast läbistikku samasugust hõreda taimkattega aru nagu Hispaania sisekiltmaa.

Majandusolud. Portugallaste tähtsaim tuluala on põllumaa ja n d u s ühes aianduse ja karjandusega. Ülesharitud põllumaa moodustab Portugalis veidi üle $\frac{1}{5}$ üldpindalast, kuid iganenud maaolude tõttu kasutatakse sedagi piiratud ala ebaproduktiivselt. Talunike maalapid on väikesed, kuna mõisnikud ei suuda oma latifundiume korralikult harida, jätavad maa sööti ja rendivad seda väikeste tükkidena vaesunud talupoegadele. Kõige selle tagajärjel jäävad viljasaagid väikeseks ja Portugal peab vedama sisse leivavilja ja suhkrut.

Joon. 70. Portugal. Viinamägi
Duero jõe orus.

Põllumajanduslikku puudujääki aitab tasan-
dada a i a n d u s, mis an-
nab ka suurema osa väl-
javeo-kaupadest. Aian-
duses on esikohal viina-
marja, õlipuu, korgitam-
me, apelsinide ja sidru-
nite kasvatus. Iga 10 a.
järel kooritakse korgi
saamiseks tamme, mis
kasvab siin saludena
oruveerudel (vt. joon.
71). Karjanduse osatäht-
sus on väiksem. Peetakse
veiseid, lambaid, kitsi ja
eesleid. Karjasaadusist
veetakse välja üsna roh-
kesti peent lambavilla.
Teine osa villast töödel-
dakse oma maa riide-
vabrikuis.

Portugal on rikas
m a a p õ u e v a r a -
d e s t. Siin leidub raua-
maaki, vaske, tina, volf-
ramit, mangaani ja muid
metalle, kuid tööstuse
vähese arengu tõttu vee-
takse metallid välja.
Väljaveokaubaks on ka
kalad, eriti konservitud
sardiinid, skumbriad,
tuunikala jne. Tööstus-

harudest väärivad eriti nimetamist vaid toiduainete-, veini- ja tekstiiltööstus, mis on koondunud eeskätt Lissaboni.

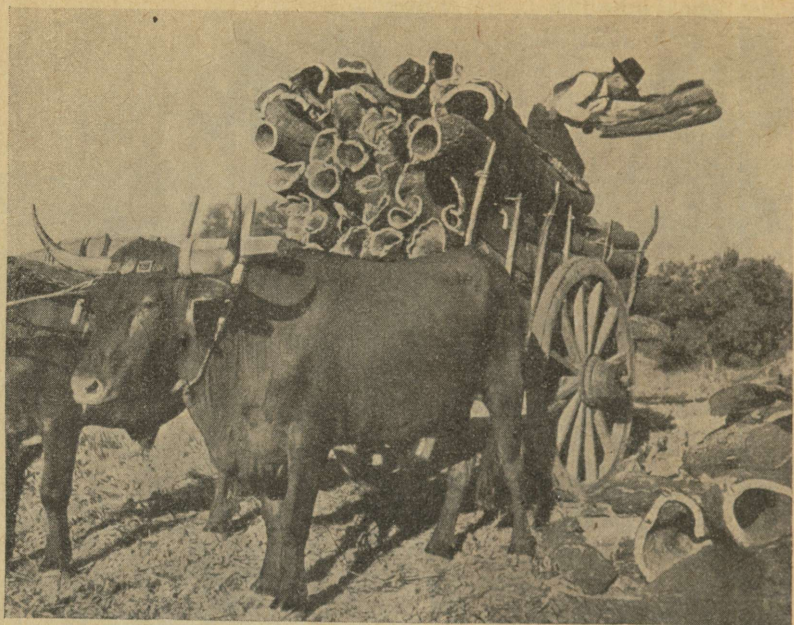
Portugali **rahvastik** koosneb ainult portugallastest. Teisi rahvusi, peale väheste hispaanlaste, siin ei esine. Portugallased kuuluvad samuti kui nende hõimud hispaanlased romaani rahvaste rühma, kellede seast nad on hariduslikult viimasel kohal.

Joon. 71. Korgitammed; noored tammed peale esimest korgivõtmist.

Portugal on autoritaarselt juhitud vabariik. Tema pealinnaks on Tajo jõe suudmes asetsev L i s s a b o n (590 000 el.). See on maa tähtsam tööstuslinn ja suur sadam Euroopa—Aafrika ja Euroopa—Lõuna-Ameerika mereliinil.

Teine sadamalinn on P o r t o (230 000 el.). Porto omab erist kuulsust veini väljaveos (portvein).

Joon. 72. Toores kork toimetatakse härjavankreil jaama.

Portugali asumaad on emamaast 20 korda suuremad. Need asetsevad peamiselt Aafrikas: Angoola, Mosambik, Portugali Guinea ja Rohelise neeme saarestik. Neil asumail elab ligi 9,5 milj. elanikku.

Itaalia.

Pindala 310 000 km², elanikke 45 milj., keskmine tihedus 145 in. km²-l.

1. Leidke kaardil Itaaliat ümbritsevad mered, lahed ja väinad!
2. Kujutage visandjoonisel Po jõe ühes tema lisajõgedega ja nendel leiduvate alpi järvedega!
3. Valmistage Itaalia maapinna kasutamise diagramm! Itaalias on põldude all 130 000 km², niitude ja aasade all 58 000 km², metsade all 55 000 km², karjamaade all 23 000 km² ja kõlbmata maad 41 000 km².
4. Leidke kaardil, millised raudteeliinid seovad Itaaliat Lääne- ja Kesk-Euroopa maadega.

Joon. 73. Lombardia kultuurmaistu. Lombardia madalmik on Itaalia viljakaim osa.

Asend. Itaalia kuulub Lõuna-Euroopa suuremate riikide hulka. Tema territooriumi moodustavad Lombardia madalmik ja seda ümbritsevad Alpide massiivid, Apenniini poolsaar ja poolsaare lähedal esinevad saared, milledest suurimad on Sitsiilia ja Sardiinia. Maismaapiiri omab ta Prantsusmaa, Šveitsi, Suur-Saksamaa ja Kroaatiaga; see on võrdlemisi lühike — merepiir ületab seda kolm korda.

Itaalia asendit kahe maailmajao, kahe mere vahel ning teiste Vahemeremaade keskel võib pidada väga soodsaks. Mereliiklemiseks omab ta palju varjatud, sügavaid sadamaid ning kergesti ületatavad Alpid ei takista raudteeliiklemist.

Itaalia maastikud. Itaalia ei ole looduslikult ühtlane. Teda võib liigestada kaheks maastikuks: 1) Põhja-Itaaliaks ja 2) Kesk- ja Lõuna-Itaaliaks ühes saartega.

1. **Põhja-Itaalia** moodustab laialdase madalmiku, mida nimetatakse Lombardia madalmikuks. Läbi selle madalmiku voolab Po jõgi oma rohkete lisajõgedega. Lääneserval muutub madalmik künklikuks lauskmaaks, mis kannab nime Piemonte, s. o. „eelmäestik“. Kaardil näeme, et Lom-

bardia madalmik on kolmest küljest mäestikkudega piiratud, olles avatud ainult ida suunas Aadria merele.

Lombardia madalmik kujutas endast kunagi ammu Aadria mere lahte. Siia kandsid kiire vooluga jõed Alpidesst ja Apeniinidest niipalju setteid, et laht neist täitus. Nõnda moodustus aja jooksul madalast merest uhtmaa. Veerikas Po jätkab veel tänini seda setete laialikandmist. Kevadel, kui Alpides lumi sulab, voolab mäestikust Po jõkke niipalju vett, et tema pind tõuseb mitme meetri võrra üle hariliku taseme. Mäestikust kaasa- toodud uhteained hõljuvad vees ja langevad oma teekonnal jõe põhja. Uhteainete kuhjumisel tõuseb jõesäng aasta-aastalt ikka kõrgemale ning uputuste vältimiseks tuleb ehitada kahele poole kõrged kaitsetammid. Sääraseid tamme leidub Po ümber juba kolmelt realt, mis mõnes kohas on 10 m kõrged. Tammide vahel asetseb tihe võrk äravoolu- ja niisutuskanaleid, mis juhivad vett põldudele.

Umbes 100 km enne suubumist hakkab Po harunema ja tekitab suudmealal suure delta. Aja jooksul on siia kuhjunud rikkalikult setteaineid, milledest lained moodustavad pikki liivaseid leetseljakuid ehk liidoseid. Kõrgete liidode läbi eralduvad merest rohked rannajärved ehk lagunid, millede poolst Aadria rannik on omamoodi kuulus.

Oma veerikkamad lisajõed saab Po Alpidesst, kus need mäestikust alla voolates läbivad kauneid Alpi järvi: Ticino — Lago Maggiore, Adda — Como ja Mincio — Garda järve.

Kliima. Kõrgete mäestikega meredest eraldatud Lombardia madalmikul valitseb enamikus Kesk-Euroopale omane mandrikliima. Sademeid tuleb igal aastaajal, suvi on äärmiselt palav ja talv karedavõitu. Talvel on pakane ja lumetuisud üsna tavaliseks nähtuseks. Veidi pehmem ja ühtlasem on kliima Alpide jalamil ja varjatud orgudes, kuhu ei pääse külmad tuuled. Kõige ühtlasema ja peaaegu vahemere-kliima ilmega on madalmiku edelaosa, eriti Liguuria rannikul. Siin on jaanuari kesktemperatuur $+6-7^{\circ}$ ja juuli keskt $^{\circ}$ $+23-24^{\circ}$.

Majandusolud. Rammusa pinnasega Lombardia madalmik on väga viljakas ja hästi haritud. Elanike tähtsamaks tulualaks on põllundus ühes aianduse ja karjandusega. Põlluviljadest kasvatatakse hea eduga nisu ja maisi. Kuid peale selle kasvab siin kõiksugu soojustarmastavaid Lõuna-Euroopa taimi, nagu riis, viinamari, söödav kastan, tubakas, mooruspuu, suhkrupeet jne. Valgust ja niiskust on siin niipalju, et madala-

Joon. 74. Lago Maggiore, kaunimaid Alpi järvi.

mad viljad saavad valmida ka kõrgemate vilus. Seepärast näeb ühel ja samal põllul tihti kastaneid, mooruspuid ja nende all viinamarju, kaunvilja või nisu. Et põlde tublisti väetatakse, annab iga põld aastas kaks lõikust ning aasadelt tehakse 5—6 korda aastas heina. Lombardia on ka tööstuslikult kõige enam arenenud Itaalia osa. Siin pole leida küll kivisütt ega õli, kuid jõgedele ehitatud jõujaamad varustavad maad odava elektrienergiaga. Põhja-Itaaliasse on koondunud umbes $\frac{2}{3}$ Itaalia tööstuse jõuallikaist (6 milj. hobusejõudu). Tööstusharudest on siin eriti välja arenenud alumiiniumi- ja terasetööstus, tekstiiltööstus (vill, puuvill, siid), keemia- ja kunstiiditööstus.

Lombardia on ka Itaalia tihedamini asustatud ja linnade-rikkam osa.

Linnadest seisab tööstuslikult esikohal Milano (1,2 milj. el.). See on Itaalia siidi- ja puuvillatööstuse keskuseks. Suuruselt on ta teine linn Itaalias ja tähtis raudteeliiklemise sõlmpunkt. Teisel kohal seisab Torino (675 000 el.); siia on koondunud Itaalia suured metallivabrikud, millede hulgas suuremaid on autovabrik „Fiat“. Suurtest sadamalinnadest on mainimisväär Genua (650 000 el.) ja Veneetsia (300 000 el.). Viimane on ehitatud laguunide-vahelistele saartele. Linna läbivad täna-

vate asemel kanalid, millel liigeldakse gondlites. Veneetsia on kuulus oma kirikute ja lossidega (Doodžide palee, Markuse kirik).

2. **Kesk- ja Lõuna-Itaalia** võtab enda alla Apenniini poolsaare ja Itaaliale kuuluvad saared. Poolsaart läbib kaarjas Apenniini mäestik, mis jätkub läbi Messina väina Sitsiilias. Apenniinid on võrdlemisi madal mäestik, mille keskosas, Abruzzides, leiduv mäestiku kõrgeim tipp Gran Sasso küünib 2920 m kõrgusele. Apenniinid koosnevad peamiselt liiva- ja lubjakividest ning peale marmori on väärtuslikke maapõuevarasid vähe. Carrara ümbruses murtav marmor omab aga üle-euroopalist kuulsust.

Apenniinid on kergesti ületatavad, sest nõlvakud on lauged ja mäekurud madalad. Kuivad ning lamedavõitu mäeseljakud on üpris paljad või kaetud hõreda põõsastikuga, kus karjatatakse lambaid ja kitsi. Mäestiku läänenõlval elustavad maastikupilti mõned jõed, millistest on nimetamisväärt Arno ja Tiber. Tiberi suudmealal levisid varemini kuulsad Pontini sood, mis nüüd riigi kulul on kuivatatud ja sinna asemele muuseas ka kolm linna rajatud: Littoria, Sabaudia ja Pontina.

Märksa värvi- ja vaheldusrikkamad kui Põhja-Apenniinides on maastikud Apenniini poolsaare lõunaosas ja saartel. Öitsevate aedade ja põldude merest tõusevad siin üles Euroopa suurimad töötavad tulemäed: Vesuvius Napoli lahe ääres, mille viimane purse oli 1925. a., ja Etna Sitsiilia saarel.

Kliima ja taimekatte. Apenniini poolsaare kliimale ja taimekattele avaldab suurt mõju Vahemeri. Vahemeri on sügav meri (4000 m) ja suvel tõuseb tema vee temperatuur kuni 25° C. Lühike ja mahe lõunamaine talv ei suuda teda jahutada, seepärast ei lange vee temperatuur kunagi alla 12°. Mere soojendavast mõjust saab osa ka maismaa ning Lõuna-Itaalias ei tunta üldse külma. Itaallased käivad talvel mantlita, ei pane ette kahekordseid aknaid ega küta ahje. Kevad saabub seal palju varemini kui meil. Juba jaanuari lõpul hakkavad öitsema kannikesed. Veebruaris ja märtsis seisavad aiad täies õiehetes ja algavad tööd põllul. Maist oktoobrini valitseb kuum ja kuiv suvi, mil harva juhtub nägema taevast mõnda pilve, sest vihma tuleb siin vaid talvekuudel.

Pehme merekliima mõju avaldub ka Apenniini poolsaare taimekattes. Kunagi varemini oli Itaalia väga metsarikas, ent nüüd on metsadest vaid tillukesed salud ja üksikud metsa-

Joon. 75. Veneetsia. Doodžide palee Öhkamiste sillaga, mis viib doodžide lossi vanglasse.

puud järele jäänud. Mägedes kasvavate salude tähtsamaiks puuks on piiniad, pöögid, kastanid ja tammed. Laia võraga piiniad ja saledad küpressid on poolsaare tasandike ja nõlvakute iseloomulikud puud (vt. joon. 76).

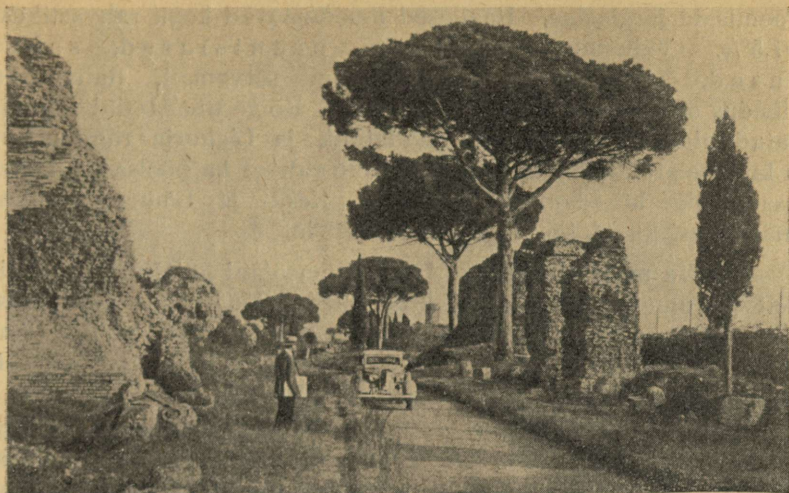
Peale nende kasvab Lõuna-Itaalias rohkesti igihaljaid puid ja põõsaid. Need puud on siia toodud soojadelt maadelt ja siin täiesti kodunenud. Selliste hulka kuuluvad õlipuu, mooruspuu, loorber, eukalüpt jt.

M a j a n d u s o l u d. Samuti kui Lombardia madalmikul seisab siin tulualadest esikohal põllundus. Kuid Kesk- ja Lõuna-Itaalias on teravilja kasvatuse asemel tähtsamal kohal aiaandus. Itaalia on Euroopa maadest kõige suurem puuvilja ja taimeli tootja, millest suur osa langeb just Lõuna-Itaaliale. Puuvilja kasvatamises on pearõhk apelsinidel, sidrunitel, aprikoosidel, virsikutel, viina- ja viigimarjadel. Kuid tähtsal kohal seisab ka aedvil. Aedviljast omavad rahva toitlustamisel suurt tähtsust kartul, tomat, arbuus, lääts, uba, kõrvits. Tööstuslikku tähtsust evivad suhkrupeet ja kanep. Aed- ja puuvilja hinnad on äärmiselt odavad ning suuremat tulu saab kasvataja vaid väljaveo-ainetest, nagu apelsinid, sidrunid, oliiviõli ja viinamarjad.

Nimetamisväärt maapõuevarasid pole leida ka Kesk- ja Lõuna-Itaalias peale boksiidi, rauamaagi ja väävli. Väävli toodetakse Sitsiilias ja rauamaaki leidub Elba saarel. Tööstuslikult on see osa Itaaliast üldse vähe arenenud. Suuremat tähtsust omab ainult toiduainete (margariini-, makaroni-, oliiviõli-) ja veinitööstus.

Teistest, piiratud tähtsusega tulualadest väärivad mainimist karjandus (lammaste, kitsede, eelste ja pühvlite kasvatus) ning kalandus. Kalapüük on rohkem arenenud Lõuna-Itaalias ja saartel. Püütakse sardiine, sardelle, tuunikala ja peale kalade limuseid ning merekäsni.

Kesk-Itaalias, Tiberi jõe kallastel asetseb Apenniini poolsaare suurim linn Rooma, mis on ühtlasi Itaalia impeeriumi pealinnaks. Pealinnal on 1,3 milj. elanikku. Roomal on seljataga üle 2000-aastane kuulus minevik, seepärast kannab ta õigusega „igavese linna“ nimetust. Rohkem kui üheski teises Euroopa linnas leidub siin ajaloolisi mälestisi antiik- ja keskajast. Muistsest Roomast säilinud varemed, nagu Trajanuse foorum, Colosseum, Kapitoolium jne., on praeguse fašistliku valitsuse poolt asjatundlikult korda seatud ja külastajaile vaatlemiseks avatud. Ajaloolisi ehitisi ja kunstiesemeid on säilinud ka ristiuse algajast (katakombid) ja paavstide võimu hiilgeaegadest: paavsti loss Vatikan oma 10 000 ruumiga ja neisse koondatud itaalia suurmeistrite (Michelangelo, Raffael) kunstitöödega ning Peetri kirik.

Joon. 76. Tüüpiline Lõuna-Itaalia maastik varemete, piiniate ja küpressidega.

Rooma on praeguse impeeriumi valitsuse, kuninga ja paavsti asukoht. Peale selle on Rooma ka Apenniini poolsaare suurim tööstus- ja kaubanduslinn. Et Tiber pole laevatav, siis kavatseb valitsus Tiberi veepinna tõstmist sel määral, et laevad võiksid jõge mööda sõita Roomani; selle järel muutuks Rooma ka sadamalinnaks.

Lõuna-Itaalia suurlinn on Napoli (900 000 el.), mis asetseb samanimelise lahe ääres. Oma kauni ümbruse tõttu on ta eriti palju külastatav turistide poolt („vedi Napoli e poi mori — vaata Napolile ja sure!“ ülistab rahvas ta ilu). Napoli ümbruse maastikuilu tõstavad tema astanguliselt tõusev kõrge rannik, lähedal asetsev Vesuuv, lahesuus leiduvad saared (Capri) ja välja-kaevatud Pompeji varemed, mis seisid tuha all ligi 2000 aastat.

Sitsiilia saarel asetsevaist linnadest on suuremad Palermo (410 000 el.) saare põhjarannikul ja Messina (200 000 el.) saare kirderannikul. Mõlemad on suured sadamalinnad, millede kaudu veetakse välja eriti rohkesti apelsine ja sidruneid.

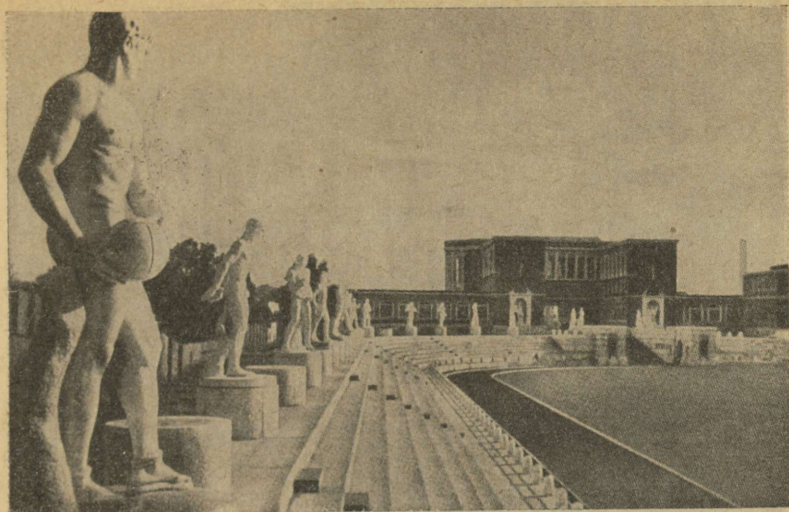
Rahvastik. Itaalia rahvastiku koostis on haruldasetl ühtlane. Pearahvuseks on itaallased, kes end peavad vanade

roomlaste järglasiks. Itaallased moodustavad kogu rahvastikust 97,5%. Vähemusrahvused, nagu prantslased, sakslased, sloveenid, elavad riigi servamail. Rahvastiku tihedus on Itaalias väga mitmekesine. Kõige tihedamini rahvastatud alad on Lombardia madalmik ja Liguuria rannik, kus 1 km²-l elab üle 200 in.; tihedalt asub rahvas ka poolsaare lääneosas; kõige hõredam on rahvastik Kesk- ja Lõuna-Apenniini mäestik, kus 1 km²-le tuleb 40—50 in.

Itaalia majandusolud. I maailmasõjani oli Itaalia peamiselt põllumajanduslik maa, kuid pärast sõda algas võrdlemisi kiire tööstuse areng. Praegu kujutab Itaalia endast põllumajanduslik-tööstuslikku maad, sest 51% tema rahvastikust tegeleb põllundusega ja 32% leiab teenistust tööstuses.

Itaalia põllumajandus on väga mitmepalgeline. Teravilja kasvatuses seisab esikohal Lombardia, kuid peale teravilja omavad Itaalia põllumajanduses suurt tähtsust ka õlipuu, viinamari, aed- ja puuvili. Puuvilja kasvatus on eriti arenenud Lõuna-Itaalias. Põllunduse ja aianduse kõrvalharudena on laialt levinud ka karjandus (piimakarja, kitsede ja lammaste pidamine) ning siidusside kasvatamine. Toorsiidi toodab Itaalia rohkem kui ükski teine maa Euroopas. Põllumajanduse üldarengu kohta tuleb siiski tähendada, et seda pidurdab suurel määral Itaalias kehtiv suurmaapidamine. Itaalia talunik pole ise maaomanik nagu meil. Maa kuulub üksikuile mõisnikele, kes seda rendivad oma tahtmise järgi, muidugi kõrge hinna eest. Selline maapidamine kurnab põlluharijaid ega võimalda ka maaparandustöid ja uuenduste tarvitusele võtmist.

Tööstus. Itaalia tööstuslikud jõuallikad on koondunud peamiselt Põhja-Itaalia mäestikujõgedele. Sellele vastavalt leidub ka $\frac{3}{4}$ Itaalia suurtööstusest Lombardias. Vanimaks tööstusharuks on tekstiiltööstus. Viimane kasutab oma maa villa, siidi, kanepit ja puuvilla, mida rohkesti veetakse ka sisse. Lisaks senisele kiutööstusele hakkas rööbiti keemiatööstusega viimase kümne aasta jooksul edenema tsellvilla ja kunstsiiditööstus. Sel alal ületab Itaalia teisi maid Euroopas ja võistleb Saksamaaga. Metallitööstuseks pole Itaalia küll suuri eeldusi, kuid laevade, masinate, autode ja lennukite ehituse alal on tähelepanuväärseid tulemusi saavutatud. Kesk- ja väiketööstuse alalt väärivad eriti nimetamist veini-, oliiviõli-, mitmesuguste konservide ja ehte-, ilusjade- ning keraamatööstus.

Joon. 77. Forum Mussolini Roomas. Uus foorum (väljak) on lisand muistsetele kuulsatele foorumitele.

Liiklemine ja väliskaubandus. Lisaks vilkale mereliiklemisele kasutatakse sisemaal ja läbikäimiseks välismaaga raudteid ja autoteid. Head autoteed läbivad maad igas suunas. Raudteede võrk on küllalt tihe ainult Põhja-Itaalias, kust tähtsamad raudteeliinid viivad Prantsusmaale (kolm liini), Šveitsi, Saksamaale (4 liini) ja Ungarisse.

Itaalia väliskaubandus toimub mereteid mööda. Kaubalaevastiku suuruselt seisab Itaalia maailmas kuundal kohal. Välja veetakse väärtuslikke tekstiilkaupu, toorsiidi, autosid, väävlit, klaasi, puuvilja, veini ja sisse sütt, naftat, terast, puuvilla ja metsa.

Turistid. Itaalia kuulub nende maade hulka, mis rohkem kaupa sisse kui välja veab. Kuid puudujäägi katavad turistid, kes suurel hulgal külastavad Itaaliat ja siia jätavad mitmed sajad miljonid liiri aastas. Välismaalasi meelitavad Itaaliasse tema kaunis loodus ja ajaloolised linnad, nagu Firenze, Milaano, Veneetsia, Rooma jt. Igas linnas leidub rohkesti ajaloolisi mälestusmärke: varemeid, templeid, losse ja peale selle palju kunstiesemeid, milliseid ei leidu teistel maadel. Erilise külastajate

Joon. 78. Salerno linn (65 000 el.) Lõuna-Itaalias, Salerno lahe ääres. Puuvillatööstuse keskus.

liigi moodustavad Itaalias kunstnikud ja kirjanikud, kes sagedasti siin elavad ja töötavad aastate kaupa.

Riiklik kord. Praegune Itaalia kuningriik tekkis umbes 80 aastat tagasi, 1861. aastal. Sest ajast peale tõusis Itaalia Euroopa suurriikide hulka. Peale I maailmasõda ähvardas Itaaliat korralagedus ja kommunistlik hädaoht, seepärast võttis fašistliku partei juht ehk „duce“, Benito Mussolini, pärast marssi Rooma riigi juhtimise enda kätte. Seejärel kuulutati endine põhiseaduslik kord kehtetuks ja seati sisse fašistlik rahvusriik. Uus kord mõjus tervendavalt Itaalia majandusele ja tõstis riigi mõjuvõimu. 1935. a. vallutas Itaalia Abessiinia, misjärel kuningas sai ühtlasi Abessiinia keisriks. 1936. a. kuulutas Mussolini kogu Itaalia valduses oleva territooriumi impeeriumiks. Et Itaalia rahvastikutiheduse juures annab end teravalt tunda harimiseks kõlbliku maa puudus, siis tunnistati Põhja-Aafrika rannikul leiduv Liibüa-nimeline asumaa riigi provintsiks ja hakati sinna asustama lasterikkaid põllutöölisi. Kõik asustamisega

Joon. 79. Tirana. Endisest türklaste võimust on jäänud linna arvukad mošeed.

seoses olevad kulud kannab riik. 1939. a. vallutas Itaalia strateegilistel põhjustel Albaania, et kindlustada läbikäiku Otranto väinast.

Albaania asetseb Aadria mere idarannikul. Teda lahutab Apuulia poolsaarest 75 km laiune Otranto väin. Albaania pindala suurus on 28 000 km² ja siin elab umbes 1 milj. inimest (albaanlased, serblased, kreeklased ja türklased). Maa aluspõhi koosneb valgest lubjakivist; sellest tuleb ka nimetus Albaania = valge maa. Pinnamoelt on Albaania mägismaa, kuid niiske kliima soodustab rahuldavat taimekasvu. Seepärast on rahva peamiseks tulualaks lampa- ja kitsekasvatuse. Peale selle tegeleb elanikkond ka maisi, viinamarja ja tubaka kasvatamisega. Maapõuevarade suhtes on Albaania seni läbi uurimata, kuid Valona ümbruses hiljuti avastatud naftaallikad on loonud soodsa eelduse tööstuse arenguks. Liiklemine toimus sismaal siiamani eeslite ja muuladega, kuid nüüd on itaallased ehitanud esimese raudtee Durazzost Tiranani, kus asetseb tugev elektrijaam.

Albaania suuremaks linnaks on Tirana umbes 33 000 elanikuga.

Kreeka.

Pindala 130 000 km² (kuni II maailmasõjani), elanikke 7,2 milj., keskmine tihedus 54 in. km²-l.

1. Leidke kaardil, millised saared kuuluvad Kreekale teda ümbritsevais meredes.

2. Leidke kaardil Kreeka suuremad lahed: Saloniki, Volos, Egiina, Nauplia, Patras ja Korintos!

Asend. Kreekamaale kuulub Balkani poolsaare lõunaots ühes Peloponnesose poolsaare ja saartega ümbritsevais meredes. Joonia meres omab ta nelja suuremat saart, Egeuse meres Euboia saart, Sporaade ning Küklaade ja Vahemeres Kreeta saart. Kaardil näeme, et Kreekal on teistest Euroopa riikidest suhteliselt rohkem merepiiri, lahti ja väinu. Mered tungivad sügavale tema maismaasse ja poolsaared sirutuvad kaugele merre, seetõttu omab kogu Kreeka randjoon äärmiselt sik-sakilist ilmet. Säärane liigestatud randjoon ja arvutu hulk saari tema rannikumeres loovad parimaid eeldusi mere liiklemiseks. Seepärast kujunes Kreekast juba muiste tüüpiline mereriik, mis omas ülemere-asumaid ja pidas suhteid Aasia ning Aafrikaga.

Pinnaehitus. Kreeka omapäraseks jooneks on tema rahutu pinnamood. Mandriline osa on peaaegu üleni mägine ja mäestikud jätkuvad ka saartel. Dinaari Alpide jätkuna kulgeb põhjast lõunasse Pindose mäestik, mille kõrgeima tipuna kerkib Korintose lahe ääres Parnassose mägi (2,5 km kõrge). Pindos suundub läbi Korintose lahe ka Peloponnesose poolsaarele ja siit edasi Kreetale.

Põhja-Kreekas eraldub Pindosest kagu suunas lühike paralleelharu, mille silmapaistvaks tipuks on ajalooliselt kuulus mägi Olümpos. Viimane oli muistses Kreekas tuntud jumalate asupaigana.

Olümposest põhja pool levib Makedoonia lauskmää ja lõuna pool, Egeuse mere rannikul, viljakas madalik. Salambria jõe ümbruskonnas asetsevat madaliku laiemat osa kutsutakse Tessaalia madalikuks ja sellest lõuna poole suunduvat madalikku Atikaks.

Atika suhtes on teada, et muistses Kreekas kannatas see maa liigvee all. Siin levisid läbipääsematud sood ja varitses malaaria-

oht. Seepärast seisis ta asustamata. Nüüdsed kreeklased on maa kuivatunud ja praegu levivad viljaväljad kuni Ateena väravateni.

Kliima poolest on Kreeka tüüpiline vahemere-kliima valdkonna maa. Sademed tulevad siin talvel, kui puhuvad edela- ja lõunatuuled. Kevad ja suvi on aga põuased. Põhja pool kestab põud vaid paar kuud, lõunas aga neli ja viis kuud. Suvel tõuseb temperatuur väga kõrgele, kusjuures pole vähematki pilvitust. Hommikust õhtuni saadab päike oma palavaid kiiri alla janunevale maale. Taevas on selge

Joon. 80. Kreeka naine rahvarõivais.

ja õhk virvendab kuumusest. Pikaldane põud kuivatab ära jõed ja hävitab halja rohu. Samuti kõrbeksid ka kõik kallid kultuurtaimed, kui neid kunstlikult ei niisutataks.

Kliimale vastavalt kannab ka **taimkate** tüüpilist Vahemere-maade taimestiku ilmet. Rannikul ja madalamates kohtades kasvavad igihaljad nahkjaslehised puud ja põõsad. Neist on sagedamad loorber, küpress ja igihaljas tamm. Kultuurtaimetest edenevad hästi õlipuu, viigipuu, viinamari, sidrun ja küllaldase niiskuse korral riis ning puuvill.

Majandusolud. Nüüdne Kreeka kujutab endast põllumajanduslik-tööstuslikku maad, kusjuures põllumajanduse osatähtsus on siiski märksa suurem kui tööstuse oma. Põllumajanduses tegeleb tema rahvastikust umbes 60⁰/₀ ja tööstuses 18⁰/₀.

Suurem osa põllumajanduseks kõlblikust pindalast, peamiselt madalikud ja orud, seisab Kreekas teraviljade all. Viimastest kasvatatakse nisu ja otra. Nisu kasvatamine on levinud

Joon. 81. Ateen a. Tagaplaanil Lykabettose kaljumägi Akropolisega.

kogu maal, kuna odra piirkonnaks on enamasti saared. Sellest hoolimata, et viljasaak on võrdlemisi hea, ei jätku oma maa leivaviljast ja 50% tarvitatavast nisust tuleb vedada sisse. Kuid Kreeka põllumajanduse mitmekesise arengu juures pole teravilja kasvatamisel tekkinud puudujäägil olulist tähtsust. Leivavilja sisseveoks vajalikku välisraha saab Kreeka teistest põllundus- ja aiandussaadustest. Neist seisavad esikohal tubakas, viinamarjad, korindid (kuivatatud viinamarjad), vein ja oliiviõli. Tubakat kasvatatakse eriti palju ja temast saadav tulu on kõige suurem. Viinamarja kasvatamise poolest on tuntud Korintose lahe ümbrus. Õlipuu kasvab kõikjal rannikul ja saartel. Temast saadav õli läheb eeskätt oma rahva toiduks. Oliiviõli toodangu poolest kuulub Kreekale kolmas koht Lõuna-Euroopas. Põllunduse kõrval harrastatava karjanduse osatähtsus on võrdlemisi väike. Mägiste karjamaade tõttu peab põllumees Kreekas rohkem lambaid ja kitsi kui veiseid. Karjatoodang ei suuda rahuldada oma maa lihatarvidust, seepärast harrastatakse kalastamist ja kasutatakse toiduks rohkesti kala.

Tööstuse laialdaseks arenguks ei ole Kreekal eeldusi. Puuduvad kivisüsi ja nafta, kuigi rauda on vähesel määral leida.

Teistest maapõuevaradest toodetakse pruunsütt, niklit, kroomi, magnesiiti ja väävlit. Atikas leidub marmorit, mida kasutatakse väärtusliku ehitusmaterjalina kodumaal ja veetakse ka välja. Kõige enam arenenud tööstusharuks on praegu tekstiiltööstus, millele annavad toorainet oma maa puuvill ja lambavill. Teisel kohal seisab toiduainete- ja kolmandal keemia-tööstus. Üldse suudab Kreeka oma tööstuskaupadega rahuldada $\frac{3}{4}$ tarvidusest. Tähtsamaid tööstuskeskusi on Ateena, Saloniki, Pireus ja Patras.

Kreekas on hästi arenenud merekaubandus, milleks loob eeldusi maa soodus asend elavate mereteede ristlemiskohal. Peale selle näib kreeklastel olevat kauplemiseks ja äritsemiseks sünnipärane ann. Osavate ärimeestena teotsevad nad Vahemere piirkonnas ja rändavad äri otstarbel kaugele teistesse maadesse. Kreeklaste laialdast kaubandust toetab nende suur kaubalaevastik. Tema väljaveoaineteks on rosinad, tubakas, oliiviõli, vein, marmor ja metallid.

Kreeka on praegu autoritaarse valitsusviisiga riik. Riigi pealinnaks on Ateena (500 000 el.), mis asetseb Atika poolsaarel, üksiku kaljuriinka jalamil ja kujutab endast üsna moodsat suurlinna. Ta on praeguse Kreeka poliitilise ja kultuurilise elu keskuseks. Siin leidub Kreeka suurim ülikool.

Ateena on vanemaid linnu maailmas. Vanakreeka kultuuri ja kunstide harrastamise keskusena omas ta sajandite jooksul võrratut tähtsust. Kreeka hiilgeajast säilinud mälestisena seisab praeguses Ateenas kalju otsas kuulus Akropolis oma templitega. — Ateena sadamaks on Pireus (250 000 el.).

Teine suurem linn, sadam ja ülikoolilinn on Saloniki (270 000 el.). Salonikis omab vabasadama õigusi Bulgaaria.

F. Kagu-Euroopa.

Karpaadid.

1. Näidake kaardil kurrutusvöödet, mille üheks osaks on Karpaadid koos Balkani mäestikuga.
2. Jälgige kaardil, milliste riikide territooriume läbivad Karpaadid.
3. Valmistage Karpaatide visandjoonis, märkides sellel tähtsamad mäestikud nende nimetustega!

Alpide kõrval on Karpaadid teiseks pikemaks kurdmäestikuks Kesk- ja Kagu-Euroopas. Nende kogupikkust arvatakse 1500 km-le. Karpaadid on Ida-Alpide jätkuks ja moodustavad kõrge kaarmäestiku Kesk-Doonau madaliku ning Transilvaania kiltmaa ümber. Tekkeliselt on need mäestikud samaaegsed Alpidega, kuid nende koostises esineb teatud erinevusi, eriti mäestiku välisvöötmes. Karpaatide idanõlvad koosnevad pehmest liivakivist ja merglist, sisenõlvad aga paiguti kõvust purskkivimeist. Liivakivid on kõikjal kaetud tiheda taimkattega, see muudab Karpaatide kontuurid lamedaiks ja kogu mäestiku üldpildi mahedamaks kui Alpides.

Karpaatide kaarmäestik algab Doonau madalikust L ä ä n e - K a r p a a t i d e ahelikuna. Ida pool liitub Lääne-Karpaatidega mitu rööbiti kulgevat mäestikku, milledest tähtsaim on K ö r g - T a t r a (2663 m). See on kogu Karpaatide kõige järsem ja metsikum osa; siin on näha veel endise jääaja jälgi, mille tunnistajaks on kõrgmäestikus leiduvad kausjad lohud. Enamasti leiduvad neis lohkudes selged mägijärvekesed, mida rahvas kutsub „meresilmadeks“.

Lääne-Karpaatidele järgnev I d a - K a r p a a t i d e m ä e s - t i k on kaunis oma metsade, laugete nõlvade ja läbikäiguteedega.

Joon. 82. Kõrg-Tatra. Autotee viib üles mägedesse.

Joon. 83. Raudvärava kuristik Doonaul.

Karpaatide lõunapoolne kaarharu, Transilvaania Alpid, ei jää kõrguselt palju maha Lääne-Karpaatidest (kõrgeim tipp 2540 m). Transilvaania Alpid lõpevad Banaadi mäestikuga, mida eraldab Balkani mäestikust Doonau kuristikutaoline org. Selle oru kõige kitsam koht on tuntud Raudvärava kuristiku nime all (vt. joon. 83).

Karpaatides on suuremalt jaolt valitsemas mandriline kliima. Aasta keskt temperatuur on põhja pool $+6^{\circ}$ ja lõunas 10° kuni 12° C. Aastane sademetehulk on 600—800 mm, seega natuke väiksem kui Alpides. Karpaatide nõlvu katavad peamiselt pöögimetsad, 1000 m kõrgusest alates aga pöögi ja kuuse segametsad. Neist veel kõrgemal kasvavad männid. Metsapiir ulatub mäestiku põhjaosas 1500 m ja lõunas 1900 m kõrguseni. Suurte metsade tõttu elutseb Karpaatides veel rohkesti metsloomi, nagu hunte, karusid, metssigu.

Karpaadid on paljude rahvaste kokkupuute-piiriks. Siin elab slovake, ungarlasi, sakslasi, poolakaid, ukrainlasi ja rumeenlasi. Asustus on üldiselt hõre, välja arvatud mäetööstuse piirkonnad Lääne-Karpaatides, kus areneva tööstuse tõttu asustus fiheneb.

Slovakkia.

Pindala 38 000 km², elanikke 2,7 milj., keskmine tihedus 71 in. km²-l.

1. Leidke kaardil Slovakkia ja nimetage, millised naaberriigid teda piiravad.

2. Näidake kaardil Slovakkia tähtsamaid mäestikke ja jõgesid!

Slovakkia kuulutas enda iseseisvaks vabariigiks 1939. aastal, kui purunes endine Tšehhoslovakkia vabariik.

Loodus. Slovakkia asetseb peamiselt Karpaatide mägismaal. Tema põhjapiiri palistab tuntud Kõrg-Tatra mäestik. See mäestik on järskude nõlvadega, liiklemise suhtes peaaegu läbipääsematu ja metsikum kui ükski teine Karpaatide osa. Teised Slovakkiale kuuluvad mäestikud on palju madalamad, läbipääsetavad ja enamikus asustamiseks kõlblikud. Neid läbivad laiad põikorud, millede kaudu toimub liiklemine ja milledes voolavad suuremad ning väiksemad mäestikujõed. Nimetamisväärt tähtsusega on jõgedest õieti ainult kaks: Vaag ja Gran — mõlemad Doonau vasempoolsed lisajõed.

Slovakkia suurim rikkus on tema metsad, mis katavad mäestikke. Madalamail mäenõlvul kasvav mets koosneb tammedest ja pöökidest, kõrgemal aga okaspuudest. Metsalagedamad alad on looduslikuks karjamaaks ja orud ühes nende veerudega põldude all.

Majandusolud. Slovakkia on peamiselt põllumajanduslik maa. Tema põllumajanduslikult kasutatava osa pindala on küll suhteliselt väike, ent maa on viljakas. Siin kasvatatakse nisu, suhkrupeedi, rukist, kaera, kartulit jt. taimi. Põllunduse kõrval harrastatakse hoolega ka karjandust, veiste, sigade ja lammaste pidamist, milleks pakuvad võimalusi mäestiku-karjamaad.

Teine suurem tuluala on metsandus. Metsa raiumine, vedu ja ülestöötamine väljaveo-kaubaks annab laialist teenistust kohalikele elanikele. Väiksemal määral on arenenud ka puutööstus, mööbli ja tarberiistade valmistamine tehastes ning käsitsi.

Slovakkia mäestikes leidub vähesel määral raua, naftat ja kivisütt, seepärast kujunesid siia varemajal üsna tähelepandivad mae- ja metallitööstuse keskused. Sel alal olid tegevad peamiselt sakslased. Hiljemini, kui mäetöö end enam ei tasunud,

Joon. 84. Slovaki naine püha-
päevarõivastises. Rõivastist kau-
nistab kallis tikand.

tõmbusid sakslased ta-
gasi kodumaale või siir-
dusid tegevusse põllu-
majanduses. Praegune
Slovakkia metallitööstus
on väike ja omab vaid
kohalikku tähtsust. Peale
metallitööstuse on enam-
arenenud tööstusharuks
kiutööstus, mis ka-
sutab Slovakkia oma
toorainet ja on välja are-
nenud kodusest käsitööst.
Slovakkide hulgas on
praegugi igasugused ko-
dused käsitööd
väga moes. Kodusel teel
valmistatakse rahvarõi-
vaid, jalatseid, korve,
tööriistu ja savist anu-
maid, milliseid turusta-
takse laatadel ja ränd-
kaupmeeste kaudu.

Rahvastik ja linnu.

Rahvastiku koosseisult
pole praegune Slovakkia
vabariik päris ühtlane.
Umbes kolm veerandit
tema elanikkonnast moo-
dustavad slovakid. Vähe-
musrahvusteks on tšeh-
hid, sakslased, madjarid
ja ukrainlased. Slovakid
kuuluvad lääneslaavlaste
rühma ja on tšehhide
lähemad hõimud. Neil
on oma keel ja rahvus-
lik kirjandus.

Joon. 85. Slovakkide küla Väike-Karpaatides. Metsa leidub siin palju, seepärast ehitatakse kõik hooned puust.

Slovakkia pealinnaks on Bratislava (Pressburg, 150 000 el.). Bratislava on ainuke suurem linn Slovakkias ja hea jõesadam Doonau kaldal. Pealinn on ühtlasi Slovakkia kultuuriline keskus ja tähtsaim tööstuslinn. Siin leidub ka Slovakkia ülikool.

Ungari.

Pindala 171 600 km², elanikke 14,2 milj., keskmine tihedus 84 in. km²-l.

1. Valmistage Ungari madaliku ja teda ümbritsevate mäestike visandkaarti! Kaardile märkige Ungari jõed, järved ja linnad!

Trianoni rahuüpeping 1920. a. määras Ungari pindalaks 93 000 km², kus oli elanikke 8,7 milj., seega jäi hulk ungarlasi väljapoole Ungarit. Kaks-kümmend aastat taotles Ungari Trianoni ülekohtuse rahulepingu muutmist ja kõikide ungarlaste ühendamist, milles teda toetas Suur-Saksamaa. 1938. a. liidetigi Suur-Saksamaa juhtimisel peetud Viini vahekohtu otsusel Ungariga 12 000 km² ungarlaste poolt rahvastatud endise Tšehhoslovakkia pindalast, 1939. a. veel 12 000 km² Karpaatide piirkonnast, 1940. a. 43 100 km² Põhja-Transilvaaniast ja 1942. a. 11 500 km² endise Jugoslaavia territooriumist. Kokku suurenes Ungari 78 600 km² võrra ja seega seisab ta praegu Euroopa riikide hulgas oma suuruselt üsna silmapaistval kohal.

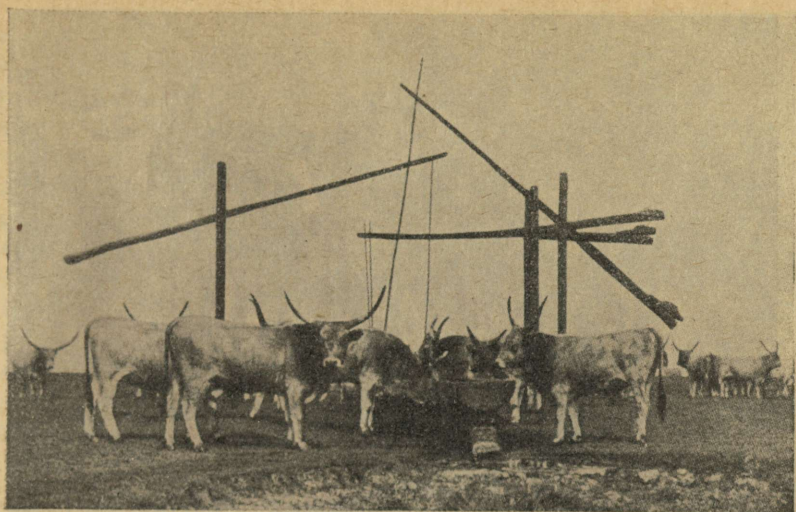
Asend. Ungari kuulub Doonau-maade hulka. Ta võtab enda alla peamiselt Kesk-Doonau madaliku ja osa Transilvaania kiltmaast. Teda piiravad Suur-Saksa riik, Slovakkia, Ukraina, Rumeenia, Serbia ja Kroaatia. Oma asendilt on ta mandririik, kuid lepingute järgi on tal õigus kasutada transiiteid ja Fiume sadamat Aadria rannikul.

Pinnamoelt võib Ungarit võrrelda taldrikuga, mille põhjaks on Ungari madalik ja äärteks tema servi palistavad mäestikud: Ida-Alpid, Karpaadid ja Serbia mägismaa. Kirde—edela suunas kulgeb läbi madaliku rida väiksemaid mäestikke, nagu Bakony mets, Mátra jne. Nende mäestike kaudu hoidub side Ida-Alpide ja Karpaatide vahel, millised muidu on teine teisest eraldatud Doonau oruga. Kirde—edela-suunaline mäestike rida jaotab ka Ungari tasandiku kaheks osaks: loodepoolseks Väike-Alföldiks ja kagupoolseks suuremaks Suur-Alföldiks (alföld=madalik). Ungari madaliku tekkimine toimus ühel ajal Alpide ja Karpaatide kerkimisega ja teda tuleb vaadelda kui maapinna vajumisel tekkinud nõgu. Hiljemini kattus nõgu merega ja viimase pikaldasel taganemisel jäid tema põhjale maha tüsedad meresetted ning mõned jäänusjärved, nagu praegused Balaton ja Fertő. Pärastpoole kattusid meresetted mägedelt uhutud kruusa ja peene savitolmuga, milledest kokku on moodustunud viljakas pinnas (löss).

Kliima. Meredest eemalasetseva mandririigina omab Ungari ka mandrikliimat. Nii aasta kui öö-päeva temperatuurikõikumised on siin järsud. Talv on kare ja pakane, suvi seevastu palav ja põuane. Sademeid tuleb keskmiselt niisama palju kui Eestis (500—600 mm), kuid aurumine toimub siin väga intensiivselt, eriti suvises päikeselõomas. Sellest tulebki, et Ungari kannatab suvel põua all.

Ungari jõed on madalate kallaste ja aeglase vooluga. Suurvee ajal ujutavad nad üle laiälisi maa-alasid ja niisutavad pinda. Need iga-aastased üleujutused aitavad leevendada suvist põuda. Suurim jõgi on Doonau, mis on ühtlasi tähtsaimaks liiklemismagistraaliks. Teine suurem jõgi on Tisza, mis Suur-Alföldil loogeldes suubub Doonausse väljaspool Ungarit.

Taimkate. Vähesed sademed põhjustavad Ungaris metsavaesust. Siiski kasvab mäestike nõlvul ja jalameil lehtpuumetsi. Suuri okasmetsi sai Ungari juurde Karpaatide liitmisel

Joon. 86. Kari pustas kaevul. Palavas päikeses hakkavad loomad janunema; karja jootmiseks on kõrged vinnkaevud.

Ungariga. Nüüd moodustab mets tema pindalast juba 8—9%, mispärast Ungari suudab ka rahuldada oma maa puidutarvidust.

Pusta. Hoopis paremini kui puud ja põõsad edenevad Ungari madalikul rohhtaimed; kuiva kliimaga kohanenud kuivustaimed moodustavad siin erilise taimeühiskonna, mida nimetatakse pustaks. Varem al ajal oli kogu Suur-Alföld kaetud rohtla ehk pustaga. Sellal olid ungarlased ise suuremalt jaolt karjapidajad. Olude muutudes hakati aja jooksul karjandust piirama ja üle minema põllundusele. Siitpeale hakkas pusta aasta-aastalt vähenema; karjamaad künti üles ja külvati sinna nisu ning mais. Nõnda arenes karjanduse asemel põllundus. Kuid päris kadunud pole pusta veel praegugi, sest Ungaris peetakse rohkesti karja. Üks suurem pusta kuulub Debreceni linnale ja kannab nime Hortobágy pusta.

Hortobágy pusta on Ungari huvitavamaid paiku. Ta jätab eemalt vaadates piiritu lageda mere mulje. Siin ja seal esinevad vaatepiiril mõned külad, millede piire tähistavad paplid ja akaatsiapõõsad. Muide on see pusta hoopis lage puudest ja isegi teid pole näha.

Mida siin aga huviga vaatled, see on haljas rohumeri tema kireva eluga. Otse meie silmade ees liigub mitmesajapealine veisekari, mille keskel askeldavad pikis õlamantleis lehmakarjased. Aeg-ajalt kihutavad nad karja

Joon. 87. Hobused tõttavad pustas kaevule jooma.

kaevule kokku, et loomi joota. Kaevud on siin sügavad ja varustatud pika vinnaga; peab omama osavust oma ametis, sest janused loomad rõhuvad peale, misjuures tekib metsik trügimine ja tammumine. Kiiresti nagu väik hüppab siis lehmapoiss tõrksatele loomadele kallale ja seab silmapilkselt korra piitsaga jalule.

Omaette seisuse moodustavad praegugi hobusekarjased, keda ungari keeles kutsutakse czikós. Hobusekarjasel peab olema oskust ratsutamises ja loomaga käitumises, sest hobune pole talle mitte üksnes hoolealune, vaid ka sõber ja lemmik. Czikóse rõivastises esineb palju silmatorkavat: see koosneb linasest särgist, voltidega pükstest, hõbenõõpidega vestist, laiast kaabust, säärsaabastest ja toredasti väljaõmmeldud mantlist. Ratsutades hoiab ta käes lühikest piitsa ja pikka nõõri, mille abil võib igal ajal kinni püüda vajaliku looma. Viskab ta nõõrist silmuse hobusele kaela, siis on see esimese tõmbe järel pikali maas, kus temaga võib teha, mida soovitakse.

Samasugused kogenud ja omapärased nagu veise- ja hobusekarjased on oma ametis ka lamba- ja seakarjased, kellede hoole all on tuhandepalised karjad.

Majandusolud. Ungari on tüüpiline põllutalunduslik maa ja kuulub Euroopa tähtsamate teraviljakasvatavate riikide hulka. Põllumaad moodustavad tema pindalast üle 50% ja $\frac{3}{4}$ elanikest teenib ülalpidamist põllutöoga. Kõige rohkem kasvatatakse Ungaris nisu ja maisi, neile järgnevad rukis, kaer, oder, suhkrupeet, kartul, päevalill jt. põlluviljad. Laialt levinud on ka

aiaandus. Aedviljana on mainimisväärt melonid, tomatid, arbuusid, sibulad ja paprika, mille vili on tarvitusel vürtsainena. Ungari loodenurgas kulgevate mäestike nõlvadele on rajatud laialdasi viinamägesid, kus kasvab hästi viinapuu. Kuulsate ungari veinide valmistamise keskuks on Tokaj linn, samuti ka Balatoni järve ümbrus.

Loomakasvatuse alal langeb peamine rõhk hobustele. Ratsa- ja sõiduhobuseid kasvatavad riiklikud hobusekasvandused ja ka eraisikud. Teisi koduloomi, nagu veiseid, sigu ja lambaid, peetakse samuti suhteliselt rohkem kui teistes maades. Karjasaadused moodustavad Ungari väljaveos tervelt $\frac{1}{3}$ väärtusest.

Maavaradest leidub Ungaris vähesel määral kivi- ja pruunsiidra Pécsi linna piirkonnas ning rauamaaki Kašau ümbruses. Peale selle on Ungari põues rohkesti kivisoola, natuke kulda ja hõbedat.

Tööstus on Ungaris arenemisjärgus. Senine

Joon. 88. Ungari talunik pidurõivais.

Joon. 89. Mustlanna.

garlased ehk madjarid. Maa sakslasi, põhjaosas slovake, rumeenlasi, mustlasi jt.

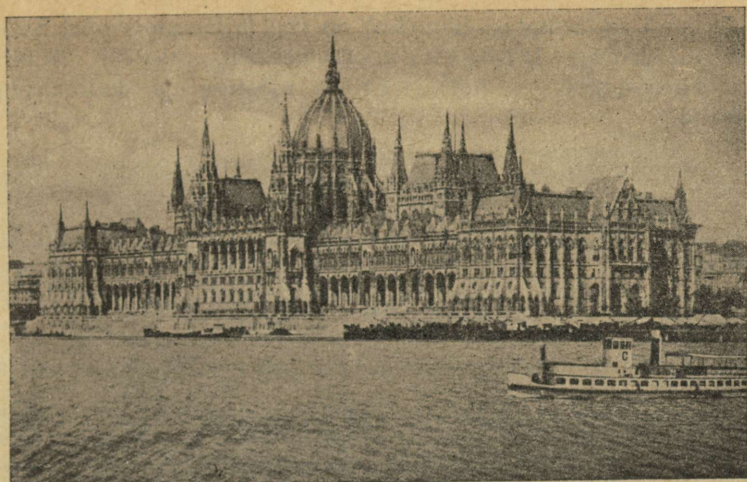
Ungarlased on suurim soome-ugri keelerühma kuuluv rahvas, kes oma praegusele kodumaale on tulnud pikil rännakuil läbi Ukraina Volga-äärsest algkodust. Soome-ugri rahvaste perre kuulume ka meie, mispärast Ungari on meile hõimumaa. Lugeses ungari keelt, ei saa sellest küll aru, kuid ühise päritoluga sõnu on eesti ja ungari keeles palju: szarv — sarv; vér — veri; kéz — käsi; méz — mesi jne.

Ungarlased on töökas, temperamentne ja andekas rahvas, kes on andnud maailmale kuulsaid kirjanikke, kunstnikke ja teadusmehi. Kuid võrreldes Põhja-Euroopa rahvastega on nende rahvahariduse üldtase siiski veidi madalam, sest kirjaoamatuid on veel üle 90%. Koolikohustus on Ungaris sunduslik — kuueaastased lapsed peavad astuma algkooli, mille kursus kestab kuus aastat. Ka kehakultuurile pannakse suurt

tööstus tegeles oma maa põllusaaduste töötlemisel (suhkru-, õlle- ja nahavabrikud), kuid selle kõrval on tõusnud ka tekstiil- ja metallitööstus.

Tihe raudteede ja maanteed võrk elustab Ungari väliskaubandust oma naabritega, esijoones Suur-Saksa riigiga. Ungari kaubabilanss on aktiivne, ta veab rohkem välja kui sisse. Mainimisväärt väljaveoartiklid on nisu, nisujahu, liha, lihaloomad, hobused, linnud jne. Sisesevoad valitsevad kivisüsi, õli, puuvill, masinad, metallid ja muud tööstuskaubad.

Rahvastik. Ungari on rahvusriik, kus pearahvuseks on un-lääne- ja loodeosas elab kagus kroaate, idas

Joon. 90. Budapest. Ungari nägus parlamendihoone.

rõhku: seaduse järgi on kõik noormehed kuni 21. eluaastani kohustatud võimlema.

Usuliselt on Ungaris katoliiklasi umbes 65%, kalviniste 20% ümber ja luterlasi 6—7%.

Riigikord ja linnu. Alates a. 1001 on Ungari kuningriik, kuid 1919. a-st peale ilma kuningata. Riigi valitsemisvõimu teostab riigihoidja ehk regent koos valitsusega, kelle asukohaks on pealinn Budapest. Viimane (1,4 milj. el.) on Ungari tähtsamaks tööstuse, kaubanduse, liiklemise ja kultuuri keskuseks. Ta on kokku kasvanud õieti kolmest linnast: Vana-Buda ja Buda — Doonau paremal kaldal ning Pest — vasakul kaldal.

Budapest kuulub Euroopa kaunimate linnade hulka, kus on palju vaatamisväärsed. Läbi linna lookleb majesteetlik Doonau, mis eriti võluv on öösi linna tuledemere peegeldajana. Sedamööda, kuidas õhtu pimeneb, süttib igal pool, all kalda ääres ja üleval kinkudel, tuhandeid tulesid, mis viimaks veepinnal üheks kiirtemereks sulavad. Jõekaldaid palistavad kaunid puuderead; nende varjud maalivad veepinnale muinasjutuliselt ilusaid pilte. Üle jõe viib pool tosinat toredaid sildu, mis kõik on vaatamisväärsed arhitektuuri ja tehnika meistriteosed.

Teistest suurematest linnadest on veel nimetamisväärt Szeged (Szegedin), Debrecen (Debreczin), Győr (Raab), Maria-Theresiopol — kõik tähtsad tööstuse ja kaubanduse keskused.

Rumeenia.

Pindala 300 000 km², elanikke umbes 18 milj., keskmine tihedus 60 in. km²-l.

1. Loetelge ja näidake kaardil Rumeenia ajaloolisi osi!
2. Millised jõed voolavad Rumeenias ja kuhu nad suubuvad?
3. Valmistage visandjoonis Doonau deltast kuni Sereti suubumiseni!

Rumeenia territooriumi suurus on II maailmasõja jooksul ja selle eelaastail toimunud suuri muutusi. 1940. a. liideti Rumeenia pindalast Ungari külge üle 43 000 km² Põhja-Transilvaaniast, kuna Nõukogude Liidule loovutati kogu Bessaraabia — 50 000 km². Samal 1940. a. tunnistati Bulgaariale kuuluvaks umbes 7700 km² Lõuna-Dobrudžast. 1941. a. puhkenud II maailmasõjas liideti Rumeenia võimupiirkonda peale tagasi-vallutatud Bessaraabia veel Bugi ja Dnestri vaheline „Transnistria“, mille pindala on 50 000 km² ja el. arv 2 milj.

Asend ja piirid. Rumeenia on Karpaatide ja Doonau vahel asetsev maa. Talle kuuluvad Karpaatide idakaar ja Alam-Doonau madalik. Rumeenia idapiiri moodustab Must meri, idas ja kirdes lahutab teda Ukrainast Bugi jõgi. Lõunas on tal Bulgaaria ja Serbiaga looduslikuks piiriks Doonau, kuna läänes on Ungariga kokkuleppe-piir.

Loodus. Pinnamoelt võib Rumeeniat jagada kahte ossa: läänepoolseks mägismaaks ja idapoolseks madalikuks. Läänepoolse mägismaa telje moodustab Ida-Karpaatide ahelik, mis laia kaarena läbib maa keskosa. Selle kaare lõunapoolset osa nimetatakse Transilvaania Alpideks. Viimane pöörduv rööbiti Doonauga läände.

Rumeenia lääneosas, Karpaatide käärus, asetseb maapõuevaradest rikas Lõuna-Transilvaania mägismaa, mis on lõhestatud Tisza lisajõgedest. Kõrgeim ala on siin Biharimäestik, mida loorib tume lehtmets.

Karpaatide kirdenõlvalt algavad Moldova ja Bessaraabia lavamaa, mis on lõhestatud Sereti, Pruti ning nende lisajõgede sügavaist orgudest. Maastikuliselt on see osa kõige rohkem sarnane Lõuna-Transilvaania kiltmaaga.

Joon. 91. Maastikupilt Doonau madalikult. Läbi lageda rohtla kulgeb tee, mille ääres on vinnkaevud.

Rumeenia kõige lõunapoolsem osa kannab nimetust *Vahhia*. Viimane võtab enda alla Doonau madaliku selle osa, mis asetseb Doonau ja Transilvaania Alpide vahel. Valahhia maastikupilt ei erine palju Ungari tasandikust, välja arvatud vaid Doonau suudmemaad oma soode ja järvedega.

Ilmastu ja taimkate. Rumeenia ilmastu on tugevasti mandriline. Suved on madalikul palavad ja põuased, mägedes aga jahedad, nii et varjulistes paikades leidub ka südasuvel lumelaike. Talvel valitseb Rumeenias tugev pakane ja jõed ning järved seisavad jääkattes.

Sademeid tuleb küllaldaselt ainult mäestike alal, kuna madalik kannatab kuivust. Rohkete sademete tõttu katab mäenõlvu tihe mets — madalamal leht- ja kõrgemal okasmets. Mäestiku jalamil aga ja üldse madalamail aladel mets hästi ei edene. Siin levivad samuti nagu Ungaris rohtlad või puisrohtlad, kuna puid kasvab saludena jõgede kallastel.

Rahvastik. Rahvastiku koosseisult on Rumeenia kaunis kirju. Enamusrahvuseks on rumeenlased. Nad kuuluvad

Joon. 92. Taluelamu Transilvaania kiltmaal. Ölgatus ehitatakse seinast kolm korda kõrgem. Kõrval saraalune.

romaani rahvaste rühma ja räägivad rumeenia keelt. See keel tuleb ladina keelest; oma kõlavuselt meenutab ta itaalia keelt, eriti luules ja laulus.

Peale rumeenlaste asub maa lääneosas ungarlasi ja sakslasi (Siebenbürgeni saksid), lõunas aga bulgaarlasi, türklasi, kreeklasi, Transnistrias ukrainlasi.

Rumeenia rahvastiku haridustase on võrdlemisi madal. Suur osa rahvast on hoopis kirjaoskamatu. Mõnes maakonnas tõuseb viimaste protsent üle 50. Alles viimasel ajal on sel alal edasi jõutud ning kehtima pandud sunduslik neljaklassiline algkool ühes koolikohustusega 7.—14. eluaastani. Usundilt on rumeenlastest suurem osa kreeka-katoliku usku.

Umbes 80% Rumeenia rahvastikust asub maal, kusjuures tihedamini rahvastatud on just madalikud. Talurahvas elab suurtes küldes, mis asetsevad nisu- ja maisipõldude keskel. Rumeenia talupoja silmapaistvaks iseloomujooneks on töökus, rõõmsameelsus ja ausus. Talunaine on oma abikaasale heaks kaastööliseks ja abiliseks. Peale selle on ta osav kuduja ja ket-

Joon. 93. Rumeenia talurahva rõivastises on tähtsal kohal lambanahksed kasukad ja vestid.

raja. Oma igapäevasest tööst vabaks jäänud ajal valmistab ta perele rõivaid, kindaid, sokke, vaipu jne. Rumeenia talurahva hulgas pole vabrikus valmistatud rõivastusesemed üldse moes.

Majandusolud. Rumeenia on ülekaalukalt põllumajanduslik maa. Doonau madaliku mustmullale on tekkinud Euroopa looduslik teraviljaait, kus vili kasvab hästi ja annab ohtralt saaki. Põllusaadusi jätkub endale ja ka suureviisiliseks väljaveoks. Põlluviljadest on esikohal mais, mille teri tarvitatakse peamiselt söödaviljaks ja kõrsi kütteks ning katuste katteks. Maisile järgneb tähtsuselt nisu, mida kasutatakse leivaviljana omal maal ja veetakse välja. Peale nende kasvatatakse põlluviljadest otra, päevalille, suhkrupeeti, lina ja kanepit. Transnistria viljakal mustmullal levivad nisu- ja suhkrupeediviljad.

Põllunduse kõrval etendab Rumeenia majanduselus suurt osa **karjandus**. Rumeenia paremad karjamaad leiduvad Doonau kallastel, Dobrudža rohtlais ja Transilvaania mägismaal. Siin näeb suuri hobuse-, veise- ja lambakarju, mida valvavad

rahvarõivastes karjased. Nagu Ungaris, peetakse siin rohkesti veiseid ka lihaloomadena.

Aianduseks ja viinamarja kasvatamiseks pakub Rumeenia pinnas ja kliima samasuguseid häid võimalusi nagu põllunduseks. Aianduse alal seisavad esikohal Doonau madalik ja Transilvaania. Aedades kasvatatakse viinapuid, õuna-, ploomi- ja pirnipuid, aprikoose, virsikuid, arbuuse, meloneid, tubakat jne.

Tööstus on Rumeenias vähe arenenud. Suuremaks ja tähtsamaks tööstusharuks on naftatööstus. Sel alal seisab Rumeenia Euroopa riikide hulgas esirinnas. Tema aastane naftatoodang on umbes 7,5 milj. tonni. Maaõli ehk naftat leidub kõige enam Transilvaania Alpide lõunapoolsel jalamil Ploesti linna ümbruses. Ploesti naftatööstused on ühendatud juhtmete abil Konstantsa sadamaga ja Bukarestiga, kust suur osa naftasaadusi rändab väljaveokaubana välismaale.

Peale nafta toodetakse Rumeenias rauda, kivisütt, pruunsütt ja suurel hulgal kivisoola, millest enamiku tarvitab tooraineks oma maa keemiatööstus. Tähtsamaks rauakaevanduste ja metallitööstuse keskuseks on **Banaat** Rumeenia lääneosas. Banaadi sulatusahjud ja masina-, veduri- ning vagunitehased on suurimaiks Rumeenias. Tekstiiltööstuses kuulub esimene koht Bukarestile, puu- ja paberitööstuse keskuseks on Braşov (Kronstadt) ja Jassy, toiduainete- ja tubakatööstuse poolest paistab silma Craiova.

Liiklemine ja kaubandus. Maa tähtsaim liiklemissoon on Doonau jõgi. Lai nagu „meri“, saadab ta aeglaselt oma voogusid Musta mere poole, kandes seejuures suuri kauba- ja reisijate-laevu. Doonau alamjooksul esinevais jõesadamais **Braila** ja **Galaţi**s toimub kaupade ümberlaadimine merelaevadele. Raudteedevõrk on Rumeenias võrdlemisi hõre, mis takistab maa rikaste loodusvarade kasutamist. Kuid sellest hoolimata kasvab Rumeenia väliskaubandus, mis toimub peamiselt Saksamaa ja Itaaliaga. Välja veetakse petrooleumi, bensiini, puumaterjali, teravilja, liha ja elusloomi. Sisseveokaupadeks on masinad, jõuvankrid, puuvill, toorraud ja tekstiilkaubad.

Riiklik kord ja linnu. Rumeenia, end. konstitutsioonilise kuningriigi, seadusandlik ja täidesaatev võim koondub riigijuhi kätte. Kuninga ja valitsuse asukohaks on riigi pealinn **Bukarest** ehk **Bucureşti**, mis on ühtlasi maa suurim linn.

Joon. 94. Rumeenias toimub põllutöö härgadega. Adra ette rakendatud härgi juhivad ja sunnivad kaks ajajat.

Joon. 95. Taluelamu tüüp Bessaraabiast. Majal on etteulatuv vundament ja õlgkatus. Majad ehitatakse siin savist.

Joon. 96. Õlitornid Rumeenias Ploești ümbruses.

(650 000 el.). Pealinn on maa kaubandus-, liiklemis- ja kultuuri-keskus. Teiste Rumeenia linnade hulgas paistab ta silma oma toredusega.

Teistest suuremaid linnadest on nimetamisväärt Chișinau (Kišinev) — Bessaraabia pealinnana, Jassy Moldova pealinnana ja Cernauți (Czernowitz) Bukoviina pealinnana.

Banaadi kultuuriline ja majanduslik keskus on Temesvár. Valahhia tööstus- ja kaubanduskeskuseks on Craiova. Õli-tööstuse keskuseks on Ploești. Suur sadamalinn Musta mere rannikul on Konstantza, mis on ühtlasi Rumeenia sõja-sadamaks. Odessa (600 000 el.) on tähtis teravilja väljaveo-sadam ja põllusaaduste töötlemiskeskus.

Kroaatia.

Pindala 115 000 km², elanikke 7 milj., keskmine tihedus 61 in. km²-l.

1. Leidke kaardil, millised naaberriigid piiravad Kroaatiat.
2. Näidake, millised jõed läbivad Kroaatiat.

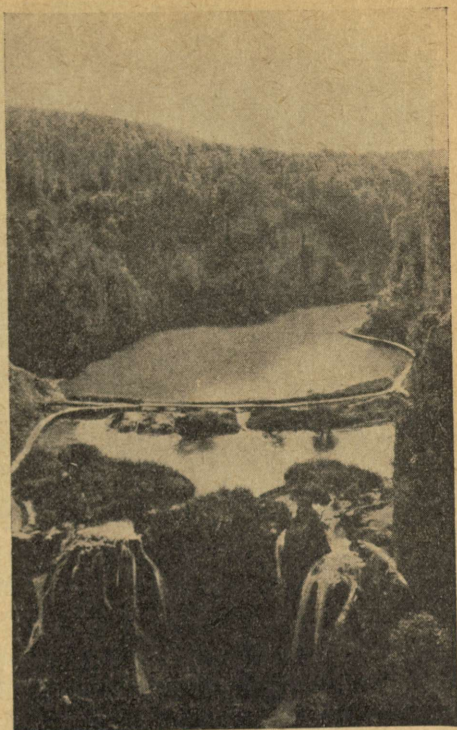
Asend ja piirid. II maailmasõja tagajärjel tekkinud ise-seisev Kroaatia riik asetseb Balkani poolsaare loodeosas ja kuu-

lub seega Kagu-Euroopa maade hulka. Edelast piiravad teda Aadria meri ja Itaaliale kuuluv Dalmaatsia rannik ühes Zara ja Spliti linnaga. Kagus kulgeb piir Serbia-ga Drina jõel ja kirdes Ungariga mööda Drava ja Doonau jõge. Kroatia loodepoolseks naab-riks on Suur-Saksamaa.

Pinnaehituselt jagu-neb Kroatia kahte ossa: edelapoolseks mägis-maaks ja kirdepoolseks lausksmaaks. Viimane las-kub pikkamisi Doonau suunas ja võtab enda alla Kesk-Doonau mada-liku lõunaserva. Pinna-moelt kujutab ta endast lavamaad, mis lõhesta-tud Sava ja selle lisa-jõgedega.

Edelapoolse mägis-maa moodustavad Bos-nia kiltmaa ja Di-naari Alpid. Bosnia

kiltmaa asetseb läbistikku 1000 kuni 1500 m kõrgusel üle mere-pinna ja omab väga rahutut pinnareljeefi. Loode — kagu suunas läbivad teda loendamatud mäestikud, mis on sügavate põikorgu-dega eraldatud üksikosadeks. Üle Bosnia kiltmaa kerkivad Di-naari Alpid harjad kuni 3 km kõrgusele. Need mäestikud on Ida-Alpide jätkuks Aadria mere rannikul ja koosnevad pea-miselt kobedast lubjakivist ja dolomiidist. Väliselt kujutab see mäestik endast halle ja taimkatteta paemassiive, milledes on käimas suureviisiline korrosioon (söövitus). Paes leiduvate lõhede, pragude ja aukude kaudu valgub vihmavesi maa alla, lahustab pikkamisi lubjakivi ja moodustab selles koopaid, maa-aluseid urkeid ning tühikuid. Aja jooksul langevad mitmed kõr-

Joon. 97. Dinaari Alpide karsti-järvekesed. Järvi ümbritsevad põõgi-metsad.

Joon. 98. Tubaka kuivatamiseks riputatakse seintele nõõrid. Sel viisil kulub kuivatamiseks umbes kolm nädalat aega.

vuti asetsevad tühikud sisse ning nende asemele tekib nüüd lohk või nõgu. Mõned sisselangemisel tekkinud nõod Aadria mere kirderannikul võtavad endi alla kümneid ruutkilomeetreid. Samuti esineb Dinaari Alpides suuri koopaid (kuulus on Adelsbergi koobas samanimelise linna juures). Kõiki neid lubjakivist mäestikes esinevaid lahustus- ja uuristusvorme kutsutakse lühidalt karstinahtusteks. Viimased avalduvad kõige paremini Karsti mäestikus Ida- ja Dinaari Alpide vahel.

Mere suunas langevad Dinaari Alpid üsna järsult Aadria rannikumadalikule. See tühi, sünge mäestik ja õitsev rannik seisavad teineteisega kõige suuremas kontrastis. Rannikul valitseb mahe vahemere-kliima, kasvavad igihaljad puud, agaavid, viinamarjad, õlipuud jne., kuna mäestikus leidub vaevalt mõni jässakas männike.

Kliima poolest kujutab Kroatia endast suurt vastuolude maad. Sisemaal ja kirdeosas valitseb mandriline kliima — pakase talve ja põuase suvega. Maa lääne- ja edelaosas on kliima pehmem ja ühtlasem. Erilist mainimist väärib Aadria rannikuala oma palava, kuiva ja päikeseküllase suve ning pehme, viharikka talvega.

Joon. 99. Sarajevo; muhameedlaste linnajagu. Sarajevos toimus 1914. a. Austria ertshertsogi Franz Ferdinandi tapmine, mille tagajärjel puhkes I maailmasõda.

Vahelduva pinnareljeefi tõttu pole ka aastane sademete hulk kogu maal ühtlane. Sisemaa saab sademeid vähevõitu. Kuivem piirkond esineb maa kirdeosas Kesk-Doonau madalikul, kus tuleb aastas kõigest 500—700 mm sademeid. Mägismaa saab sademeid rohkem (700—1000 mm). Kõige sademeterikkam ala on Dinaari Alpide edelanõlvul ja Aadria rannikul, kus aastane sademetemäär tõuseb 1500—3000 mm.

Nagu teistes kõrgmäestikes, annab ka Dinaari Alpides end tunda eriline mäetuul, mida kutsutakse booraks. Boora on kirdest ja idast puhuv külm langetuul, mis orkusid mööda lasub talvel mägedelt alla Dalmaatsia rannikule ja tekitab suuri kahjustusi lähistroopilisele õrnale taimestikule.

Taimkate vaheldub Kroatias käsikäes maapinna absoluutse kõrgusega. Kõrgmäestiku lubjakivi-lavadel, kus maapind laseb vett läbi, levivad hõredad võsad ja nõmmed. Madalamal muutuvad nõmmed metsadeks, esmalt okas-, pärast lehtmetsadeks. Lausmaal hakkab mets uuesti hõrenema ja siirdub siis piiriks rohflaks. Viimane on oma ilmelt täiesti sarnane Ungari

pustaga. Dalmaatsia ranniku lähistroopilises taimestikust valitsevad samad nahkjaslehed igihaljad puud, mis Itaaliaski (vt. lk. 123).

Rahvastik. Niisama kirju ja mitmekesine kui loodus on ka Kroaatia rahvastiku koostis. Peale enamurahvuse kroaatide elab siin sakslasi, bosnialasi, serblasi, ungarlasi, sloveene jt. Kroaadid kuuluvad päritolult lõunaslaavlaste rühma, kuid vastandina teistele hõimudele — kreeka-katoliiklastele — tunnistavad nad rooma-katoliku usku. Kaua aega kuulusid kroaadid Austria-Ungari kuningriigi rahvaste perre ja seisid läbikäimises ungarlaste ning sakslastega. Kultuuriliselt on see neile kasuks olnud. Kroaadid on lõunaslaavi hõimudest kõige kultuursemad, neil on arenenud rahvustunne ja püüe iseseisvusele kihutas neid Jugoslaavia riiklikus kooselus võitlusse serblaste vastu. II maailmasõjas asusid nad otsustaval minutil 1941. a. teljeriikide poolele koos Saksamaaga vene bolševikkude vastu.

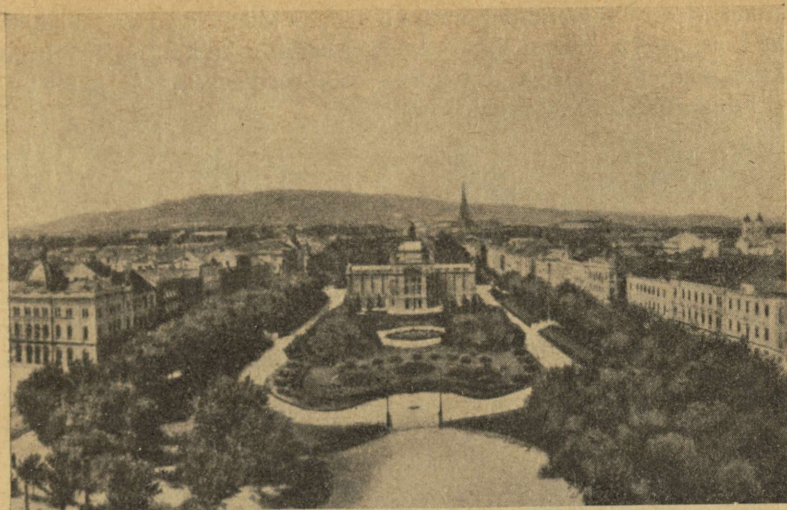
Majandus. Kroaatia elanikkonna peategevusalaks on põllumajandus. Sellest elatub 80% rahvastikust. Nagu Ungaris, lasub siingi peamine rõhk teravilja kasvatamisel. Nisu ja mais võtavad endi alla poole külvipinnast. Paremaks teravilja kasvatamise piirkonnaks on Doonau madalik. Peale maisi ja nisu kasvatatakse veel otra, suhkrupeeti, kartulit, lina, kanepit ja päevalilli.

Soodsas kliimas areneb Kroaτίας aiandus. Sisemaa päikeseküllastes orgudes kasvatatakse õuna-, pirni-, kirsi- ja eriti palju ploomipuid (Bosnias). Maa kaguosas edeneb hästi tubakakasvatus, Dalmaatsia päikesepalavuses valmivad kõik lähistroopilised viljad, nagu viigid, virsikud, mandlid, jaanikõdrad, viinamarjad, kreeka pähklid, apelsinid jne.

Samuti nagu Ungaris harrastatakse ka Kroaτίας suurejoonelist karjandust. Ses suhtes sammub esirinnas maa kirdeosa oma rohtlatega, kus kasvatatakse veiseid piima-, töö- ja lihaloomadena. Mägismaal on seevastu rohkem edenenud lamba- ja kitsekasvatus.

Maapõuevarasid leidub Kroaτίας rohkesti. Tähtsamad neist on pruunsüsi (Sarajevo ja Zagrebi ümbruses), rauamaak (Sarajevo ümbruses), elavhõbedarikas vasemaak, kivisool (Tuzla ümbruses), boksiit, nafta. Maapõuevarade toodang ja kasutamine on vähe arenenud.

Tööstus on Kroaτίας viimasel ajal arenevas hoos. Tähtsam tööstusharu on põllumajandussaaduste ümbertötamine. Sel alal

Joon. 100. Zagreb. Vaade jaamast teadusteakadeemiale ja puies-
tikule; tagaplaanil on Zagrebi mäestik.

teotsevad teraveskid, suhkru-, õlle-, piiritus- ja nahavabrikud. Metallitööstus on enam arenenud Bosnias; metsamaterjali üles-
töötamisel teotsevad Bosnia ja Hertsegoviina, klaasitööstuse alal
paistab välja Zagrebi ümbrus jne.

Maastikuliste takistuste tõttu on Kroatia teedevõrk hõre ja
välja arendamata. Raudteid on üldiselt vähe; kõige elavamaks
raudteeliiklemise sõlmpunktiks on Zagreb, mille kaudu toimub
ühendus ka naabermaadega.

Kroatia väliskaubandus toimub peamiselt Suur-Saksamaa
ja Itaaliaga. Maalt jätkub väljaveoks nisu, maisi, karjasaadusi,
puuvilja, metsasaadusi jne. Sisse veetakse masinaid, metall-
kaupu, mineraalõlisisid, tekstiilkaupu jne.

Riiklik kord ja linnu. Iseseisvaks riigiks sai Kroatia
1941. a. peale Jugoslaavia kuningriigi kokkuvarisemist. Ta on
moodustatud Kroaatiast, Slavooniast, Bosniast ja
Hertsegoviinast. Riigi valitsemisvõimu teostab koos
ministritega riigijuht (poglavnik).

Riigi pealinnaks on Zagreb (Agram), mis on ühtlasi
Kroatia suurimaid tööstuslikke ja kultuurilisi keskusi. Teistest

linnadest on tähtsamad *Sarajevo* — tööstuskeskusi *Bosnias*; *Dubrovnik* (*Ragusa*) — tuntud sadam ja kaunimaid linnu *Dalmaatsias*; *Banja-Luka* — aianduskeskus ja *Mostar* — tubakatööstuse keskusi.

Montenegro.

Kroaatia ja Albaania vahel asetseb Montenegro mägismaa. Eraldunud Jugoslaavia riigikehast, allub ta nüüd Itaalia ülemvõimule. Enne I maailmasõda oli Montenegro iseseisev kuningriik. Elanike arv umbkaudu 250 000; nad on osalt mägilased-lambakasvatajad. Põlluharimine koondub Skutari järve viljakasse orundisse. Pealinn *Cetinje* omab 6000 el.

Serbia.

Pindala 95 000 km², elanikke 6,5 milj., keskmine tihedus 64 in. km²-l.

1. Leidke kaardil Serbia suuremad jõed ja neil asetsevad linnad!
2. Kujutage joonisel Belgradi kui jõe- ja raudteeliiklemise keskust!

Asend. Serbia asetseb Balkani poolsaare keskosas. Ta on tüüpiline mandririik, millel puuduvad kokkupuuted merega. Tema naabriteks on läänes Itaalia ja Kroaatia, põhjas Ungari ja Rumeenia, idas Bulgaaria ja lõunas Kreekamaa.

Loodus. Pinnamoelt on Serbia mägismaa. Ainult põhjarserval hõlmab ta osakese Kesk-Doonau madalikust. Sellest lääne ja lõuna pool muutub Serbia juba mägiseks. Seda mäestikega kaetud Serbia kesk- ja lõunaosa võib üldiselt nimetada *Serbia mägismaaks*. Mäestikud takistavad liiklemist ja jaotavad riikliku terviku üksikuteks eraldatud maastikeks.

Serbia mägismaa pole siiski hoopis viljatu. Madalamad mäed ja orud on kaetud küllalt tüseda murenemiskihiga. Neil kasvatatakse rukist, kaera ja otra, kuid põllunduse kõrval on elanike peamiseks tulualaks siiski karjandus. Talurahvas peab veiseid, lambaid, kitsi, sigu ja rohkesti kodulinde. Sigu karjatatakse tammikutes, sest mahalangenud tõrud on sigadele väärtuslikuks toiduks.

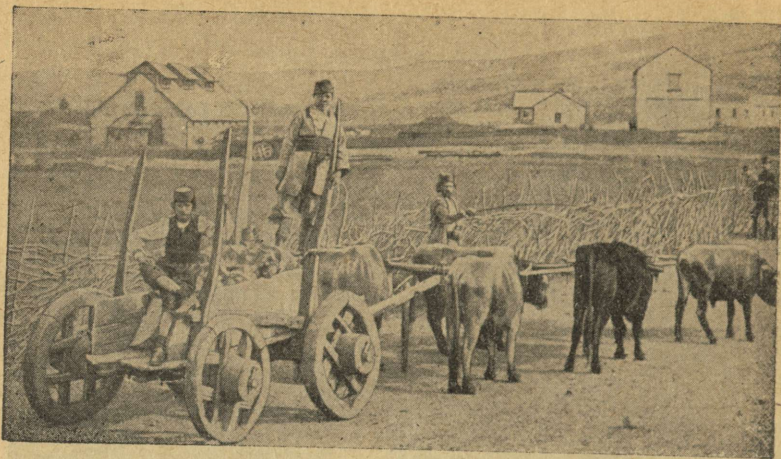

Joon. 101. Serbia mägismaa ja Morava jõe org. Tagaplaanil Užice linn, kuulus tubakatööstuse keskus.

Hoopis paremaid elatusvõimalusi kui mägismaa pakub serblastele maa põhjaosas leviv *D o o n a u m a d a l i k*. Seda madalikku läbivad mägismaalt voolavad suured jõed Morava, Drina ja hulk väiksemaid jõgesid. Jõed lõhestavad madaliku mitmeks suurlavaks. Need lavamaad ühes jõgede orgudega ongi Serbia viljakamad põllu- ja aiamaad. Põlluviljadest kasvatatakse siin maisi, millest on suur ülejääk, ning nisu, otra, päevalille, suhkrupeeti, kartulit, kanepit jne.

Aedades kasvab rohkesti ploomi-, pirni- ja õunapuid, paguti ka viinamari, tubakas, riis. Väga rikkalikust Serbia ploomisaagist läheb suur osa alkoholi (slivovits) valmistamiseks, osa veetakse kuivatatult välja. Põllundusega seoses harrastatakse ka karjandust, peamiselt piimakarja pidamist. Väljaveos on elusloomad ja loomasaadused (piim, munad, liha) esikohal.

Tööstus. Serbia on võrdlemisi rikas maapõuevaradest. Maa kirdeosas leidub pruunsütt, kivisoola, vase- ja rauamaaki, boksiiti jne. Maavarade toodangu hoogus tõus on andnud tõuke oma maa metalli-, puu- ja tekstiiltööstuse arenemisele. Ometi ei

Joon. 102. Pilte külaelust Serbias.

suuda Serbia veel kõike oma maa toorainet ümber töötada ning suurem osa metsamaterjalist, vasemaagist ja boksiidist veetakse välja — Saksamaale ja Itaaliasse. Sealt saadakse vastu masinaid, jõuvankreid, metallesemeid ja aparate.

Rahvastikult on Serbia võrdlemisi ühtlane. Peale enamusrahvuse serblaste elab siin vaid vähesel arvul rumeenlasi, bulgaarlasi ja albaanlasi.

Serblased on lõunaslaavlaste perekaim hõim. Neil on seljataga pikk võitlus oma rahvusliku iseseisvuse eest nii Türgi kui Austria ülemvõimu vastu. Rahvahariduse ja kirjaoskuse poolest jäävad nad siiski maha oma naabritest kroaatidest. Usundilt kuuluvad nad kreeka-katoliku kirikusse.

Riiklik kord ja linnu. Jugoslaavia kuningriik okupeeriti 1941. a. Saksa-Itaalia vägede poolt. Okupeerimist põhjustas Jugoslaavia uue valitsuse vaenuline hoiak teljeriikide suhtes, milleks teda õhutas ja toetas Nõukogude Liit. Osa Serbia kagupoolseid maid liideti sel puhul Bulgaaria külge. Praegu teostab Serbias valitsemisvõimu riigijuht koos ministritega, kuna kuningas pidi troonist loobuma.

Serbia pealinnaks on Belgrad (Beograd, 240 000 el.). Pealinn asetseb kaunil Doonau ja Sava ühinemiskohal ning on maa igakülgeks keskuseks. Teistest linnadest on tähtsamad

Joon. 103. Vaade Balkani mäestikule mööda Iskeri puhandusorgu.

Kragujevac ja Nišš kui tööstuskeskused, viimane neist tähtis raudteede-sõlm, kuna sealt toimub Kesk-Euroopa kiirühendus Oriendiga Istanbuli ja Saloniki kaudu; Novipazar on tubakatööstuse keskus.

Bulgaaria.

Pindala 166 000 km², elanikke 9,1 milj., keskmine tihedus 55 in. km²-l.

1. Leidke kaardil Bulgaaria ja näidake, millised maad ning mered teda piiravad.
2. Näidake Bulgaariale kuuluvaid mäestikke ja jõgesid!
3. Leidke, milliste jõgede ümbruses asetsevad suuremad madalikud.

Asend ja piirid. Bulgaaria asetseb Balkani poolsaare idaosas ja omab võrdlemisi pikka merepiiri. Peale I maailmasõda pidi ta loovutama osa oma territooriumist naabritele, kuid nüüd sai ta tagasi kaotatud alad — Lõuna-Dobrudža, Traakia ja osa Makedooniast kuni Ochrida järveni. Talle kuuluvad ka Thasose ja Samotraake saar.

Pinnaehituselt on Bulgaaria üpris mitmekesine. Tema pinnal vahelduvad kõrged mäestikud madalikkude ja tasandikkudega.

Läänest itta kulgeb läbi Bulgaaria **Balkani mäestik**, mis on 600 km pikk ja läbistikku 50 km lai. See mäestik algab Raudvärava kuristikust ja lõpeb Musta mere rannikul. Tekkeliselt kuulub Balkani mäestik noorte kurdmäestike hulka ja omab rohkesti sarnasust Karpaatidega. Kõrguselt ei küüni Balkani mäestik Dinaari Alpide tasemeni. Tema keskmine kõrgus on vaid 1,5 km, kuid kõrgeim tipp **Jumruktšal** tõuseb siiski 2370 m kõrgusele. Rohkete mäekurude (Šipka kuru) ja põikorgude kaudu on liiklemine Balkani mäestikus võrdlemisi soodus. Balkani mäestik on põhja ja lõuna poolt piiratud madalikkudega. Põhja pool levivat madalikku nimetatakse **Doonau-Bulgaariaks** ja lõunapoolset **Ida-Rumeelias**. Mõlemad on Bulgaaria põllumajanduses suure tähtsusega. Doonau-Bulgaaria on Bulgaaria suurim teravilja kasvatus piirkond, kuna Ida-Rumeelias voolava Maritsa jõe org on üldtuntud aianuduse ja rooside kasvatus poolest.

Ida-Rumeeliast edela poole kerkib Bulgaaria teine suurem mäestik, mis kannab **Rhodope massiivi** nimetust. Rhodope massiiv kujutab endast vana lavadeks lõhestatud mägismaad. Ta on looduslikult väga kaunis. Mäestik on kaetud igihalja okasmetsaga, selgete järvekestega ja kohisevate joastikega. Mäenõlvadel karjatatakse suvel kitsi ja lambaid.

Rhodope mäestikku servab lõunast **Makedoonia** — **Traakia rannikmaa**, kus kulunud mäeahelikud vahelduvad nõgudega. Eriti rahutu on Makedoonia lääneosa pind, mida lõhestavad sügavad jõeorud. Neis orgudes voolavad kiirevoolulised jõed **Vardar** ja **Struma**, saates oma veed Egeuse merre.

Kliima. Mäestikega merest eraldatud ja idatuultele avatud sisemaal valitseb tüüpiline mandrikliima palava suve, külma talve ja käreda pakasega, kusjuures sademeid tuleb igal aastajal peaaegu võrdselt. Tõeline vahemere-kliima valitseb ainult Maritsa madalikus ja Makedoonias. Neil madalikel kasvab lopsakas taimestik, mille keskel etendavad peamist osa igihaljad puud ja põõsad (makja). Mäestikes ja kõikjal mujal edenevad ainult suvehaljad metsad.

Majandusolud. Bulgaaria on puht põllumajanduslik maa. Põllumajandusega tegeleb siin 80% elanikkonnast, kuna töös-

Joon. 104. Tatarlaste elamutüüpe Dobrudžas. Puidu puudumisel kasutatakse hüttide ehitusaineseks õlgi ja savi.

tuses leiab teenistust vaid 9⁰/₀ rahvastikust, kusjuures tuleb tähele panna, et ka põllumajanduslikule arengule seab siin loodus ette kindlad piirid. Põllundusega on Bulgaarias võimalik tegelda ainult madalikel ja mägede-vahelistes orgudes. Põllupinna nappuse tõttu ongi Bulgaaria kujunenud tüüpiliseks kesk- ja väikepõllupidajate maaks, kus puuduvad mõisad ja aadliseisus. Seega võib Bulgaariat nimetada samasuguseks talupoegade maaks nagu Eestit.

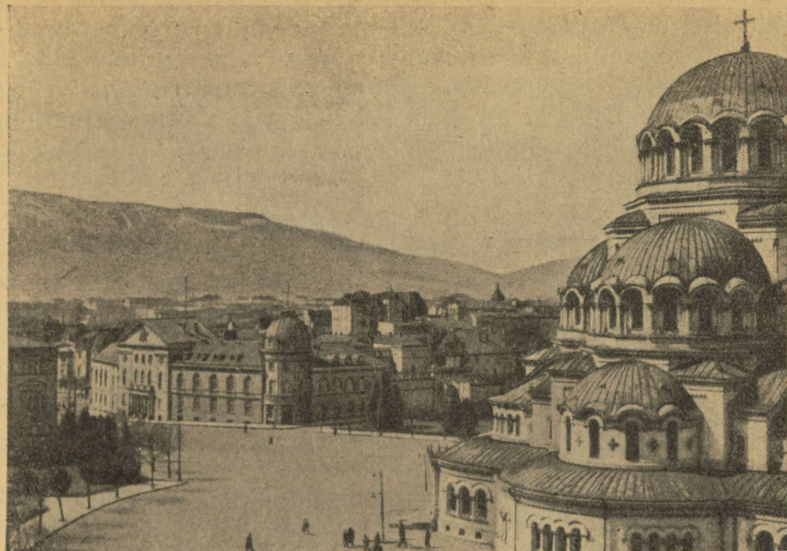
Põllunduses seisab esikohal teravilja kasvatamine, mille pindala moodustab $\frac{4}{5}$ kogu põllupinnast. Kõige rohkem kasvatab Bulgaaria talupoeg nisu ja maisi, selle järel otra, rukist, hirssi, päevalille, suhkrupeedi, sojauba, kanepit jne. Tavaliselt ületab põlluviljade saak maa omatarviduse ja teravilja ning kanepit veetakse välja. Põllundusega rööbiti harrastatakse karjandust, esijoones veiste, lammaste, sigade ja kodulindude pidamist. Kodulinde ja linnusaadusi turustatakse laialt omal ja välismaal.

Joon. 105. Roosiõite noppimine.

Peale põllunduse on Bulgaaria laialt tuntud aiandus-
m a a. Aianduses on märkimisväärselt arenenud kaks haru —
puuvilja ja köögivilja kasvatuse. Viljakamad aianduspiirkonnad
asetsevad Ida-Rumeelias, Traakias ja Makedoonias. Siinsetes
aedades kasvatatakse hea eduga ploome, pähkleid, granaatõunu,
viinamarju, arbuuse, meloneid, maapähkleid, paprikat ja pari-
mat tubakat maailmas. Struma ja Vardari jõeorgude niiskeil
aladel on levinud puuvilla ja riisi kasvatuse. Kuid Bulgaaria
aianduse tähtsaimaks tulundustaimeks on tõusnud siiski roos.
Rooside kasvatuse ja roosiõli tootmise alal on kuulus Tundža
org lõuna pool Balkani peaaehelat, eriti Karlovo linna ümbruses,
mis asetseb 80 km võrra pealinnast ida pool. Kuski mujal maa-
ilmas pole andnud rooside kasvatuse nii häid tulemusi kui siin,
seepärast peetaksegi selle taime all ligi 7000 ha parimat aiamaad.
Tuhanded väikepõllupidajad harrastavad oma põldudel rooside
kasvatust ja roosiõli ajamist.

Bulgaaria õlirikas roos (*Rosa damascena*) on põõsa moodi
taim, mille harilik pikkus 1,5—2 m. Teda kasvatatakse pikkades
ridades nagu istandikutaim. Roosi õitseage algab mais ja kes-
tab juuni keskpaigani. Tähelepanev on asjaolu, et see roos lööb

Joon. 106. Sofia südalinna. Silma paistavad kreeka-katoliku usu kirikute kuplid.

oma õienupud lahti vaid õhtul ja õõsi. Õite noppimine ja kogumine toimub aga varahommikul, kella 3—8-ni, sest päikese kiirgamisele hajituks õitest kallis roosiõli. On kotid õisi tais, toimetatakse nad eesli seljas lähemasse õlivabrikusse õli ajamiseks. Keskmiselt annab 3000—4000 kg õisi 1 kg õli. Seda tarvitatakse lisaainena peente lhnaõlide valmistamisel. Roosiõli on kallim kui kuld: 28 g kulda maksab 21 dollarit, 28 g roosiõli aga 30 dollarit.

Võrdluseks olgu tähendatud, et kogu maailma roosiõli-toodangust kuulub Bulgaariale 76%.

Tööstus. Bulgaaria tööstus omab väiketööstuse ilmet ja töötleb peamiselt oma maa põllumajandussaadusi. Nimetamisväärt on suhkru-, tubaka-, roosiõli-, õlle-, naha- ja saevabrikud. Mäe- ja metallitööstus pole arenenud, kuigi Bulgaarias leidub kivisütt, raua-, tsingi-, seatina- ja vasemaaki. Balkani mäestiku lunajalam on lirikas igasuguste tervisveeallikate poolest ja Traakia maaõlivarud ei jää Rumeenia omadest maha.

Bulgaaria liiklemisteede võrk on äärmiselt hõre. Suurema ttsusega on Doonau veetee ja Sofiat läbivad raudteed. Mere-

liiklemisel omavad suuremat tähtsust sadamad Varna ja Burgas Musta mere rannikul ning Saloniki Egeuse mere rannikul.

Bulgaaria väliskaubandus toimub eeskätt Saksamaaga. Välja veetakse suurel hulgal tubakat, aedvilja, maisi, villa ja roosiõli. Sissevedu koosneb masinatest, metalkaupadest, toormetallist, riidest ja sõidukeist.

Rahvastik ja linnu. Bulgaaria pearahvuseks on bulgaarlased; nad moodustavad 70% kogu rahvastikust. Vähemusrahvustena elab maa äärealadel serblasi, rumeenlasi, türklasi ja kreeklasi, keda Kreeka valitsus siia asustas poliitilistel põhjustel.

Riigiusuks on kreeka-katoliku usk, mida tunnistab 80% rahvastikust. Kultuuriliselt on Bulgaaria võrdlemisi edenunud maa. Algharidus on kodanikele sunduslik, koolikorraldus kõrgel järjel. Palju on tulnud õpetust ja eeskujut Kesk-Euroopa maa-dest; nendega hoitakse vaimusidemeid.

Bulgaaria on konstitutsiooniline kuningriik. Seadusandlust teostab kuningas koos ühekojalise parlamendiga. Täitev võim kuulub kuningale ühes ministritega.

Kuningas ja valitsus asuvad pealinnas **S o f i a s** (400 000 el.), mis on riigi tööstuse, kaubanduse ja kultuurielu keskuseks. Teistest linnadest on mainimisväärt **P l o v d i v** kui kaubanduslinn Maritsa orus ja Ruštšuk sadamana Doonau jõel.

E u r o o p a T ü r g i m a a .

Pindala 24 000 km², elanikke 1,3 milj., keskmine tihedus 54 in. km²-l.

1. Näidake kaardil Euroopa Türgimaa piirid!
2. Leidke kaardil Berliin—Bagdadi raudtee ja selle sõlmpunktid!

Türgile kuulub Euroopa kagutipus 24 000 km² maa-ala, mida nimetatakse Euroopa Türgimaaks. See väike maa-ala on säilinud Türgil kui mälestus endisest võimuajast. XVI saj. ulatus Türgi võim üle kogu Balkani poolsaare, Ungari ja selle naabermaade kuni Viini väravani. XIX saj. algas türklaste väljatõrje Euroopast, kuid veel XX sajandi alguses kuulus Türgile suur osa Balkanist. Ligi 30 a. eest tõmbus Türgi praegustesse piiridesse.

Tänapäeva Türgi peamiseks valdusalaks Euroopas on Maritsa jõe nõo idapoolne osa ühes ääremäestikega põhjas, läänes ja idas. Peale selle Marmara mere rannik ja Gallipoli poolsaar. Seeläbi valitseb Türgimaa mereteed Vahemerest Mustale merele.

Joon. 107. Vaade Istanbulile tema endiste uhkete mošeede ja minarettidega.

Loodus. Euroopa Türgimaa kliima omab mandrikliima tunnuseid. Suvi on kuiv ja palav, mispärast maad katavad suuremalt jaolt kuivad rohtlad. Metsad peaaegu puuduvad. Sellest moodustab erandi vaid Bosporuse ja Marmara mere rannik. Siin on taimkate lopsakam, orgude nõlvu katavad suured viljapuu-aiad ja nägusad parkmaastikud.

Rahvastik ja majandus. Euroopa Türgimaa pearahvuseks on türklased, kellede kõrval elab kreeklasi, bulgaarlasi, armeenlasi ja vähesel arvul veel mitmeid teisi rahvusi.

Elanike peatuluulaks on põllundus ja karjandus. Põlluviljadest kasvatatakse nisu ja otra. Aianduse alal annavad suuremat tulu tubakas ja viinamari.

Tööstuslikuks ja kaubanduslikuks keskuseks on maa suurim linn Istanbul oma 790 000 elanikuga. Linn asetseb Bosporuse kaldal, vee- ja raudteede sõlmpunktis. Idamaine osa linnast, kus elab peale türklaste palju kreeklasi, armeenlasi, juute jne., on kaunis näotu. Kitsaste ning koristamata tänavate äärtel asetsevad mošeed, kohvikud, lahtised ärid, töökojad jne. Eurooplaste linnaosad, Galata ja Pera, omavad hoopis teist ilmet ega erine palju Lõuna-Euroopa suurlinnust.

G. Ida-Euroopa.

Ida - ala (Ostland).

Läti.

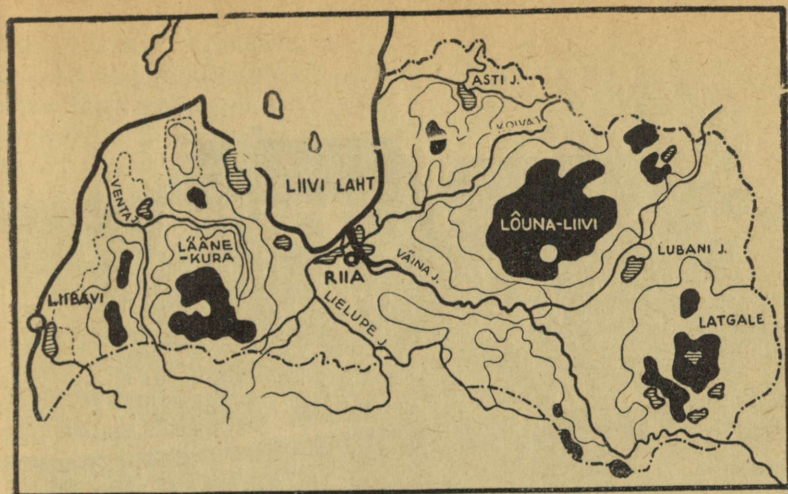
Pindala 65 800 km², elanikke 1,9 milj., keskmine tihedus 29 in. km²-l.

1. Näidake kaardil, millised maad piiravad Lätit.
2. Valmistage Läti visandkaart, mis kujutab maa liigestust neljaks ajalooliseks osaks: Liivimaaks, Kuramaaks, Zemgaleks ja Latgaleks. Märkige igale osale tema tähtsamad linnad, jõed ja järved!
3. Leidke kaardil Läti raudteed, nende suunad ja neil asetsevad tähtsamad sõlmpunktid!

Asend. Läti on Eesti lõunapoolne naaber Läänemere idarannikul. Peale Eesti omab ta ühispiiri Nõukogude Liidu ja Leeduga. Läti randjoon on vähe liigestatud. Siin pole leida lahti, soppe, neemi ega ka sel määral saari nagu Eestis. Läti sadamad ei asetse lahtede soppides, vaid jõgede suudmeis. Kogu ranniku ulatuses on tähelepanuväärsed vaid Liivi laht ja poolsaartest Domesnäsi neem.

Pinnaehitus. Pinnamoelt on Läti lauskmaa, mis kaetud tüsedamate jääaja setetega kui Eesti. Need setted moodustavad laialdasi moreenkõrgustikke. Koiva ja Väina jõe vahel asetseb Lõuna-Liivi kõrgustik, kus kerkib Läti kõrgeim mägi Gaiziņa kalns (313 m). Lubani järvest kagu pool asetseb laialivalguva iseloomuga Latgale kõrgustik. Eelmistest hoopis eraldi levib maa lääneosas, Kuramaal, orgudega mitmeks lõhestatud Lääne-Kura kõrgustik, mille absoluutne kõrgus on 150—200 m.

Madalikest väärib mainimist laialine Riia—Jelgava madalik, mis levib Väina ja Lielupe jõe alamjooksul ning on osa Liivi lahe nõost. Madalikku läbivad veerikkad jõed ja siin leidub suuri soid (Tiruli soo).

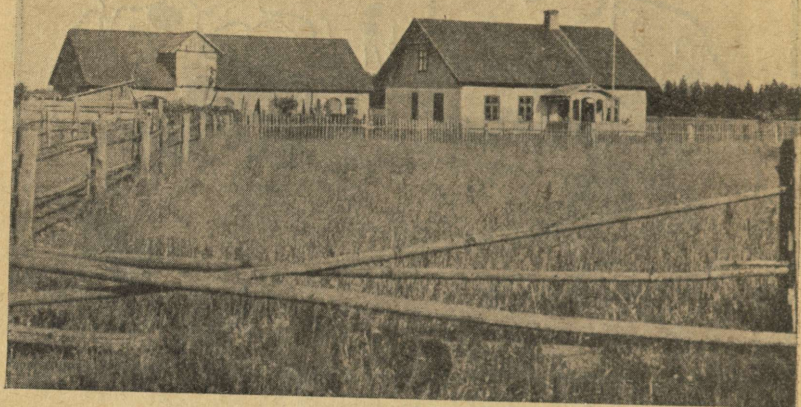

Joon. 108. Läti pinnamoe kaart.

Läti aluspõhi koosneb liiva- ja lubjakivist. Et pehme liivakivi ei ole jõgede uuristusele vastupidav, siis omavad paljud suuremad jõed sügavaid orged. Eriti kuulus on selliste orgude poolest Sigulda Koiva jõe keskjooksul, kus imposantseist orgudest lõhestatud ja mühava metsaga kaetud maastik avaldab pangasmäestiku muljet. See Läti kauneim koht on tuntud „Liivi Šveitsi“ nime all.

Kliima on Lätis veidi soojem kui Eestis. Läti aasta kesktemperatuur on $+5,6^{\circ}$, seega umbes kraadi võrra kõrgem kui Eestis. Kevad saabub seal keskmiselt kaks nädalat varem kui meil, kuid talv kestab samuti 5—6 kuud, kusjuures võib märgata, et lääne pool on ilmastu talvel palju pehmem kui maa kes- ja idaosas. Sademeid tuleb aastas läbistikku 550—600 mm, kusjuures kõige sademeterikkam on hilissuvi.

Sisevetelt on Läti rikas. Tema suuremad jõed kuuluvad Läänemere vesikonda ja voolavad idast läände. Tähtsamad neist on Väina, Koiva, Lielupe, Venta ja Salatsi jõgi. Neist on alamjooksul laevatavad Väina ja Lielupe, kuna teistel jõgedel leidub palju käreistikke. Järvi on Lätis rohkesti, kuid enamasti on nad väikesed ja umbe kasvanud. Suuremad järved on Lubani, Usmaiti, Asti, Alüksne ja Liibavi, viimane neist jäanusjärv.

Joon. 109. Peale maareformi ehitatud asundustalu
Läti Liivimaal.

Taimkatteliselt kuulub Läti segametsade piirkonda. Metsadega on kaetud 25,6% Läti pindalast, seega suhteliselt rohkem kui Eestis. Kõige tihedamalt esineb metsi Latgales.

Majandusolud. Soodsa kliima ja pinnase tõttu omab Läti häid eeldusi põllumajanduslikuks arenguks. Viimane moodustabki Läti majanduselu aluse — sellega tegeleb 68% rahvastikust. Läti põllumajandus suundub kahte harru — põlludusele ja karjakasvatusele, kusjuures viimane seisab teatud määral esikohal, sest temast saadav tulu on suurem ja söödaviljade pindala ületab 20—25% võrra toiduteravilja pindala. Üldse kasvatab Läti toiduteravilja vaid niipalju, et sellest jätkub oma maa tarviduse rahuldamiseks. Põlluviljadest kasvatatakse kõige enam kaera ja rukist; peale selle nisu ja otra, kartulit, suhkrupeedi, hernest, tatart. Suhkrupeedi kasvatust alustati suuremal määral 1928. a. Praegu on tema all 16 000 ha ja 1936. a. peale saadab Läti suhkrut välisurule. — Tööstuslikest taimedest kasvatab Läti lina ja kanepit. Peale oma maa tarviduse jätkub linakiude väljaveoksiki — mõnel aastal moodustab see väljaveost 10—12%.

Iseseisvuse saavutamisega algas Läti karjanduse hoogus tõus. Pidevalt on kasvanud koduloomade arv ja nende tõu-

line väärtus. Viimastel aastatel on pööratud peamine tähelepanu piimakarjale ja lambakasvatusele, mis aladel on saavutatud ka häid tulemusi. Piimatoodang on 15 aasta jooksul kasvanud neli korda ja lammaste arv kaks korda. Oma tarvituse kõrval veeti Lätist välja umbes 17 000 tonni võid aastas.

Tööstus. Lätil puuduvad maapõuevarad peale pae, turba, saue ja kipsi; ka ei ole siin palju leida tööstuseks tarvilikku odava energia allikaid. Need asjaolud pidurdavad Läti tööstuse arengut. Läti tööstusel on kesk- ja väiketööstuse

Joon. 110. Läti noorik rahvarõivais. Kuramaal kannavad abielunaised neiudest eraldumiseks peas tikitud mütsikest.

ilme — suurtööstusi on vähe. Toodangu laadilt on need tööstused peamiselt puu-, paberi-, vineeri-, kiu-, naha- ja kummitööstused. Metallitööstuses on märkimisväärt mõned masina- ja laevaehitustehased. Kõige laialdasem tööstusharu on toiduainete- ja jookide-tööstus. Siia kuuluvad jahuvabrikud, meiereid, šokolaadi-, õlle-, piiritus-, veini- ja suhkrufabrikud. Suurem osa vabrikuid ja 65% tööstustöolistest on koondunud Riiga. Teistest tööstus'innadest tuleb nimetada Liepājat, Jelgavat, Daugavpilsit ja Ventspilsit.

Muudest tulualadest väärivad eriti väljatõstmist kalandus, metsandus, aiandus ja meresõit. Kalandusega tegeldakse peamiselt Riia lahes ja Ventspilsit rannikul. Püütakse räämi, kilu, angerjaid ja lõhe.

Rahvastik ja linnu. Rahvastiku koosseisult on Läti mitmekesine. Lätlased moodustavad rahvastikust 73%.

Lätlased ühes leedulastega kuuluvad balti rahvaste rühma ja seisavad keeleliselt kõige lähemal slaavlastele. Nad on usundilt enamikus luterlased ja hariduselt ühel tasemel eestlastega.

Joon. 111. Vaade Väinalt Riiale.

Erilist tähelepanu väärivad endisest kuulsast liivi rahvast säilinud liivi kalurirahvas, kes elab Domesnäsi rannikul. Kuna suurem osa sellest jõulisest rahvast on lätlaste poolt assimileeritud, püüab see 2000-pealine liivasele rannikule koondunud hõim arendada visalt oma keelt ja kultuuri. Meie ja liivlaste vaheliste hõimusuhete tõttu pälvivad nende kultuuripüüded tähelepanu ja toetamist.

Lätlaste ajaloolisel arenguteel on palju sarnasust meie omaga. Nende maa vallutati XIII saj. Mõõgavendade ordu poolt. Hiljemini on tulnud kogu aeg vastu astuda suurvene rahvusele omasele šovinismile ja võõrrahvaste hävitamisihale, mille vahendeiks oli tsariaegne panslaavluse idee ja bolševismiaegne maailmarevolutsiooni õpetus. Läti vabariigile, mis kuulutati välja 1918. a., tegid lõpu vene kommunistid 1940. a. juunis.

Läti pealinnaks on Riia, mis on ühtlasi Läänemere idaranniku suurim linn oma 375 000 elanikuga. Ta asetseb Väina jõe suudmealal, 15 km merest eemal ja on asutatud 1201. a. Riia on elav kaubalinn, Läti suurim tööstuslinn ja maa vaimne keskus. Siin on Ida-ala kindralkomissar, Läti Omavalitsus, ülikool, kunstideakadeemia, konservatoorium, muuseumid, palju eri- ja üldhariduslikke koole. Välimuselt jätab Riia hästikorraldatud Kesk-Euroopa linna mulje.

Teistest linnadest väärivad nimetamist *Liepāja* (Liibavi, 57 000 el.) kui suurem kaubanduslik ja tööstuslik keskus, *Jelgava* (Müitavi, 33 000 el.), *Daugavpils* (Dünaburg, 24 000 el.) kui raudteede sõlmpunkt ja *Vindavi* suure sadamalinnana.

Eesti piirivõetmes asetsevad Heinaste, Ruhja, Valga ja Alūksne linn.

Leedu.

Pindala 59 478 km², elanikke 2,8 milj. (1940. a.), keskmine tihedus 48 in. km²-l.

1. Leidke kaardil, millised maad piiravad Leedut.
2. Leidke Leedu suuremad raudteede sõlmpunktid ja neist väljuvad teed!

Leedu võtab enda alla Läänemere idaranniku lõunaosa, omades õige lühikest mere- ja pikka mandripiiri. Teda piiravad Ida-Preisimaa, Valge-Ruteenia ja Läti.

Pinnaehitus. Leedu kuulub Läänemere ranniku lauskaade hulka, omades palju sarnasust Ida-Preisimaaga. Eestist erineb ta seeläbi, et tema jääaegne moreenkate on palju tüsedam kui meie maal. Pikkades ridades läbivad Leedu idaosa moreenkuhjatised ja seljakud, mis jätkuvad Poolas ning Preisimaal. Üldse on Leedu ida pool kõrgem ja künklikum kui läänes. *Ida-Leedu kõrgustiku* kirdeserval leidub ka maa kõrgeim tipp — 251 m üle merepinna.

Kliima poolest on Leedu soojem kui Eesti. Leedus on ülekaalus läänetuuled, mis läbi suureneb mere mõju. Kaunase keskmine jaanuari temperatuur on $-4,7^{\circ}$ ja juuli keskt^o $+18,6^{\circ}$, kuna Tartu vastavad arvud on $-6,5^{\circ}$ ja $+17^{\circ}$ C. Aastane sademetehulk on 600 mm ja samuti kui meil on hilissuvi kõige vihmarikkam aeg aastas.

Leedu jõgedest on tähelepandav vaid üks. See on *Memel* ühes *Vilijaga*. *Vilija* ja *Memeli* ühinemiskohas asetseb *Kaunas*.

Metsad. Leedu pindalast on metsaga kaetud 18%. Põhja-Leedus levivad segametsad, kuna lõunapoolne Leedu on eranditult kaetud lehtmetsaga.

Majandusolud. Leedu on põline talupoegade maa, kus põllutöö etendab rahva ülalpidamises määravat tähtsust. Tervelt 46% Leedu pindalast on ülesharitud põllumaa. Seega on seal põllupinna 0% ligi kaks korda suurem kui Eestis ning $\frac{4}{5}$ rahvast

Joon. 112. Leedu maastik Vilija jõe ümbruses.

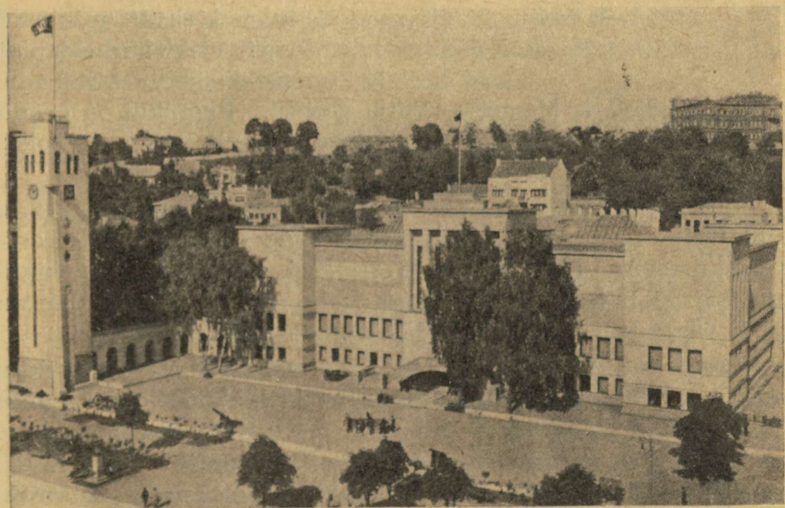
tegeleb põllundusega. Viimane tasub end ka võrdlemisi hästi. Leedu viljakamad põllumaad leiduvad maa lääne- ja edelaosas, kus on savikas pinnas ja põllud korralikult torutatud. Tera- viljadest kasvatatakse Leedus kõige rohkem rukist, järgnevalt nisu, kaera, otra, lina, kanepit ja hernest. Paiguti esineb ka suuremal määral kartuli- ja tubakakasvatust.

Karjanduses tegi Leedu suuri edusamme viimasel aastakümnel, mispärast tema piimasaaduste väljavedu järjest kasvas. Karjasaaduste kõrval on väljaveokaubaks ka kodulinnud, kellede kasvatamisele pööratakse Leedus rohkem tähelepanu kui meil.

Tööstus on Leedus vähe arenenud. Selle arengut pidurdab esijoones maapõuevarade vähesus peale turba. Suurtööstusi pole olemas, kõige rohkem on levinud oma maa tooraineid töötlevad kesk- ja väiketööstused. Siia kuuluvad toiduainete- ja jookide- tööstused, riide-, klaasi- ja tuletikuvabrikud, puu-, naha- ja väiksemad metallitööstused.

Joon. 113. Leedu vanatalu katoliiklastele omase krutsifiksiga.

Joon. 114. Ümberehitatud Kaunas. Esiplaanil sõjamuseum.

Joon. 115. Tüüpiline leedu talumees.

Rahvastik. Leedulased moodustavad 84% maa rahvastikust, kuna vähemusrahvustena elab siin poolakaid, lätlasi, venelasi ja juute.

Leedulased seisavad päritolult ja keelelt lähedal lätlastele, kuid tunnistavad suuremalt jaolt katoliku usku. Viimase levik on seletatav poola mõjuga.

Väliskaubandus ja linnu. Väliskaubandus on Leedus elav. Kaubavahetust peab Leedu peamiselt Saksamaaga, kuhu veab vilja, peekonit, mune, võid, kodulinde ja puumassi. Sealt vastu tuleb kivisütt, masinaid, riidet, elektritarbeid, ravimeid jne. Liiklemine

toimub raudteil ja Memel — Vilija veeteel. Rannikut on Leedul vähe ja Läänemerel omab ta ainukest väikest Palanga (Polangeni) sadamat.

Leedu vabariik, mis kestis samuti kui Eesti vabariik 1919. a. kuni 1940. a., vallutati kommunistide poolt 1940. a. suvel. Kommunistide võimu all kannatas maa rasket rüüstamist ja hävingut, kuid vabastati bolševismist Saksa vapra sõjaväe poolt 1941. a. varsti pärast sõja puhkemist Nõukogude Liidu vastu.

Leedu suurim linn on Vilno, mis on ühtlasi tema muistne pealinn. Vilno on Leedu kultuuriline ja liiklemiskeskus. Linn omab 200 000 elanikku.

Teine suurem linn on Kaunas (Kauen, 152 000 el.). Ta asetseb Memeli ja Vilija ühinemiskohal. See oli Leedu pealinnaks vabariigi ajal. Kaunas on tööstuslik ja kaubanduslik keskus. Siin asub Leedumaa kindralkomissar.

Valge-Ruteenia.

Leidke kaks veeteed, mida mööda pääseb Läänemerest Mustale merele. Nimetage nende veeteede jõgesid ja ühenduskanaleid!

Valge-Ruteeniat piiravad Läti, Leedu, Venemaa, Ukraina ja Kindralkubermang. Valge-Ruteenia pindala on 235 000 km² ja siin elab 10 milj. inimest. Pearahvuse moodustavad valgeruteenlased (80%), kellele kõrval elab vähemusrahvustena venelasi, poolakaid ja juute.

Loodus. Valge-Ruteenia on üldjoontes lauskmaa. Tema põhjaosast käib läbi kaarjas Balti seljakute-vööde, mis suundub läbi Leedu Põhja-Saksamaale. Väina ja Memeli jõe vahel kannab see vööde Valge-Vene kõrgustiku nime, tõustes 314 m kõrgusele. Seljakute kõrval esineb siin rohkesti moreenkünkaid, neist paisutatud järvi ja soostunud lohke. Lõuna pool muutub maapind järjest madalamaks ja siirdub ääretuks Polesje nõoks. Polesje nõo keskel voolab Pripeti jõgi ühes oma lisajõgedega. Teine suurem jõgi, mis läbib Polesjet, on Berezina. Nii Pripet kui Berezina suubuvad Dneprisse.

Kliima poolest on Valge-Ruteenia üleminekuks idapoolse mandrilise ja läänepoolse merekliima vahel. Talved pole siin eriliselt külmad ega suved palavad. Jaanuari keskt^o on $-6,5^{\circ}$ ja juuli keskt^o $+18^{\circ}$. Sademeid tuleb aasta läbi ühtlaselt, kusjuures nende ülemäär on 700 mm aastas.

Taimkatteliselt kuulub Valge-Ruteenia segametsade valdkonda. Maa põhjaosas valitsevad metsades kuusk ja kitsalehelised puud (kask, haab), kuna lõunas hakkavad okaspuud kaduma ja lehtpuudest pääsevad esile pärn, tamm, vaher ja saar. Metsad katavad Valge-Ruteenias vaid $\frac{1}{4}$ pindalast, kuna ligikaudu teine $\frac{1}{4}$ on kaetud soodega. Sood, rabad ja rabajärved etendavad Valge-Ruteenia maastikus silmapaistvat osa. Kevadel, kui veega täidetud jõed hakkavad üle kallaste voolama, muutub kogu Polesje ääretuks järveks. Siin ja seal paistavad veest välja üksikud külad, millede vahel tuleb nüüd ühendust pidada lootsikutega. Mõne aja pärast, kui vesi alaneb, muutub liiklemine Polesjes veel raskemaks, sest soostunud ja ligunenud maapind ei kannu ühtki sõidukit. Sellal võetakse siin tarvitusele lameda põhjaga küna moodi alused, milledele rakendatakse ette kaks härga. Suurt koormat säärasel sõidukil loomulikult vedada ei

saa, kuid valgeruteenlane ei tunne muud kiiremat liiklemisabi-
nõu. Vähemeelitatav on Polesje maastikupilt ka suvel. Umbe-
kasvanud soodel lokkavad nüüd pilliroog, kalmus, luga, tarn jne.
Suve teisel poolel hakkab õitsema villpea ja tema valged tutid
muudavad rohelise taimvaiba üleni kirjuks. Eriti jube on viibida
sellal Polesje soodes öösi, kui päevasest aurumisest hõljuvad soo-
pinnal läbipaistmatud udukogud. Kogu ümbrus on siis maetud
halli külma uttu, milles silm ei seleta ühtki kontuuri.

Majandusolud. Valge-Ruteenia liivakad soomullad, moreen-
künkad ja leetmullad on küllalt viljakad. Seepärast on elanike
tähtsam tuluala põllundus. Kõige rohkem kasvatatakse siin
rukist, kaerä, kartulit ja lina. Põllundusega käsikäes sammub
karjandus. Suuremal määral on edenenud veiste ja sigade
pidamine. Märkimisväärt on ka kodulindude kasvatus, mida
harrastatakse kõige enam maa põhja- ja lääneosas.

Teine suurem tuluala on metsandus. Metsatöö annab
elanikele head lisateenistust eriti jõgede ümbruses, sest metsa-
materjal toimetatakse parvetamise teel Ukrainasse ja Läänemere
sadamaisse.

Tööstuse arenguks pole siin suuri eeldusi. Tööstus-
ettevõtted tegelevad põllumajandustoodangu ümbertöötamisel.
Siia kuuluvad lina-, naha-, piiritus-, tärklis-, või- ja juustutöös-
tused. Teisel kohal seisab kohalikkude loodusvara de-
töötlemine, kuhu tuleb arvata sae-, tiku-, vineeri-, klaasi-
ja tsemendivabrikuid. Suuremaiks jõujaamadeks on Homelis ja
Oršas asuvad turba jõul töötavad elektrijõujaamad.

Liiklemisteed ja linnu. Raudteed läbivad Valge-Ruteeniat
peamiselt ida—lääne suunas. Siin võib tähele panna kolme liini:
Homel—Pinsk—Brest; Smolensk—Orša—Minsk—Brest; Polotsk
—Vileika—Varssav. Põhjast lõunasse suunduvaist liinidest on
suurema tähtsusega Vitebski—Mohilevi—Homeli vaheline liin.
Veeteed omavad enamasti kohalikku tähtsust. Valge-Ruteenia
piirides leiduv Berezina kanal ühendab Väina jõge Dnep-
riga ja Pripeti kanal Veikselit Dnepriga.

Valge-Ruteenia suurimaks linnaks on Minsk (240 000 el.).
See on tähtis raudteede sõlmpunkt ja rahvusliku kultuuri keskus.
Siin leiduvad Valge-Ruteenia ülikool, teadusteakadeemia ja muud
erikoolid.

Teistest linnadest on tähtsamad Homel, Mohilev ja
Vitebsk.

Ukraina ja Krimm.

1. Näidake kaardil Ukraina suuremaid jõgesid ja leidke Kertši poolsaar, Kertši väin ja Pere'kopi maakitsus!

2. Leidke kaardil Ukraina raudteede suuremad magistraalid ja sõlm-punktid!

Ukraina võtab enda alla Ida-Euroopa lauskmaa edelaosa. Lääne poolt piiravad teda Rumeenia, Ungari, Slovakkia ja Kindralkubermang. Lõunas on piiriks Must ja Aasovi meri, kuid tema ida- ja põhjapoolne piir ühtib ukraina rahvuse levimispiiriga.

Pinnaehituselt kujutab Ukraina endast enamasti lauskmaad ja paiguti päris tasandikku. Suuremad kõrgustikud asetsevad tema ääremail. Neist on kõige laialisem lääneosas asetsev Volõõnia—Podoolia kõrgustik Dnestri ja Dnepri jõe vahel. Koosseisult on see kõrgustik samasugune kristalseist kivimeist kilp nagu Fennoskandia kilp. Teda katavad enamikus tüsedad setted, seepärast ei ilmu kõva aluspõhi mujal nähtavale kui jõgede orgudes, kus vooluveed on setted kõrvaldanud. Tuntud käärestikud Dnepri, Bugi ja Dnestri jõel polegi muud kui jõesängis paljanduv kõrgustiku aluspõhi.

Ukraina idaserval kulgeb loode—kagusuunaline Donetsi kõrgustik. See on lainjaks lavaks kulunud rünkmäestik, mis koosneb vanust settekivimeist, nagu liiva-, lubja- ja kiltkivid. Need pole vee uuristusele vastupidavad, seepärast on kõrgustik sügavalt lõhestatud. Donetsi kõrgustiku põues peituvad Euroopa rikkalikumad kivisöevarud, kivisool, kuld, hõbe, tsingi-, elavhõbeda-, raua- ja mangaanimaagid. Krimmi poolsaart servab lõunast üsna kõrge mäestik, mille suund on edelast kirdesse. See mäestik kannab Tauria mäestiku nime. Tema kõrgeim tipp on Roman-Košš (1543 m). Kogu mäestik koosneb siin peamiselt lubjakividest, milledes on palju karstinähtusi koobaste, maa-aluste jõgede ja urgete näol. Mäestik ise moodustab väikese vahelüli keerukas alpiinses kurrutusvöötmes.

Kliima. Ukraina kliima iseloomustub kui pehmevõitu mandrikliima. Mandriikliima tunnused avalduvad paremini maa idaosas, kus talv on külmem ja suvi soojem. Lääne-Ukraina kannab pigemini ülemineku-kliima iseloomu. Tema talved on väga mõõdukalt külmad, kusjuures külmaperioodile järgneb

varsti sula ilm. Lääneosas püsib jaanuari kesktemperatuur -4° ja juuli keskt^o $+19^{\circ}$ ümber. Kuid idas on need arvud suuremad: jaanuar -8° ja juuli $+22^{\circ}$. Ka sademeid tuleb lääneosas enam kui idas (500 mm aastas). Sademeterikkam aeg Ukrainas on kevad ja suve algus. Kevadised sademed on olulise tähtsusega põllumajandusele, sest tavaliselt kannatavad põllud suvel põua all. Suvised vihmad tulevad Ukrainas peamiselt lühikeste ja ägedate sadude näol, saadetud äikesest ja rahest. Palavale suvele järgneb harilikult pikk, päikesepaistene ja kuiv sügis.

Ukrainast moodustab täieliku erandi Krimmi lõunarannik, mis on põhjast kaitstud mäestikuga ja omab vahemere-kliima tunnuseid. Talve pole siin üldse tunda, sest ka külmima talvekuu temperatuur püsib $4-5^{\circ}$ üle nulli. Nagu kõikjal Vahemere-mail, on Krimmis talv kõige sademeterikkam aasta-aeg, ent sügis kuiv ja soe. Kliimale vastavalt on arenenud ka taimkate. Rannikul kasvavad igihaljad puud ja põõsad, parkides — küpressid, puukadakad, loorberid ning aedades viinamarjad, mandlid ja virsikud.

Taimkate. Ainult väike osa Lääne-Ukrainast ulatub metsadevöötmesse, muu osa asetseb metsasteppide- ja stepivöötmes. Metsastepp on taimestikuline siirdeala metsa ja stepi vahel. Suuremad metsad siia enam ei ulatu. Nende asemel esinevad kas ribametsad jõgede kallastel või salumetsad sügavamais nõgudes. Sellistes salumetsades kasvavad hästi tammed, vahtrad, pärnad, saared, pöögid jt. laialehelised puuliigid. Metsade puudumine tasastel aladel laseb arvata, et selle põhjuseks on niiskuse puudus ja sügavamal maapinnas leiduvad soolad, mis juurte kaudu mõjuvad kahjustavalt puu arengule.

Ukraina lõunaserval, Musta mere rannikul, kaovad metsad hoopis ära. Siinseid tasandikke katab metsade asemel kõrge rohivaip — moodustuvad stepid. Stepid kui rohtlad pole palju erinevad püstast. Nende leviku piirkonnas katab maad rammus mustmuld ja kuivrohtla alal pruunmuld. Suvised põuad takistavad steppide lõunarajal kultuurtaimede kasvatamist, sest siin tuleb maad kunstlikult niisutada. Seepärast seisavadki kuivrohtlad üles harimata.

Aasta jooksul muudab stepp mitmeti oma palet. Kuid vähemalt kord aastas, kevadisel ülimal õitseajal, pakub ta väga haaravat pilti. Tema pikad rohud on siis täis mahlakat rammu ja hõljuvad tuulepuhangus nagu laine-tav meri. Sel rohelisel piiritul taustal kirendavad päikesekiirtes tuhanded õied — punased, lillad, kollased ja valged, millede õrn aroom täidab õhku

Joon. 116. Ukrainlaste küla Ida-Karpaatides. Elamu on laudast lahus.

meeldiva lõhnaga. Üle õitseva stepi laotub horisondini sügavsinine taevavõlv, mille all kiirgav õhk on täis röömsat lindude laulu ja vidinat. Lõbus on sellal matkata stepi lagedaid teid! Pärast õitseaja möödumist hakkab stepp pikkamisi närtsima ja kaotab oma võlu.

Rahvastik. Ukrainas elab ligi 40 milj. inimest. Ukrainlased moodustavad $\frac{4}{5}$ rahvastiku üldarvust. Vähemusrahvustena elavad siin sakslased, venelased, kreeklased, poolakad ja juudid. Krimmis elavad tatarlased, moodustades seal $\frac{1}{3}$ rahvastikust. — Ukrainlased kuuluvad idaslaavlaste rühma ja kujutavad endist tõuliselt, keeleliselt ja kultuuriliselt täiesti iseseisvat rahvast sellest hoolimata, et nad sajandeid on seisnud venelaste võimu all. Ukrainlased on iseloomult lõbusad, humoorikad ja trotslikud. Nad armastavad laulu ja mängu. Talurahvas elab suurtes küldades, mis asetsevad jõgede ääres ja oruveerudel. Oma elamud ehitavad nad savist, lubjates neid seest ja pealt.

Majandusolud. Ukraina on arenenud põllundus- ja tööstusmaa. Põllumajandus seisab Ukrainas esikohal. Põllusaadusi toodab maa rohkem kui seda ukrainlased ise tarvitavad. Säärast küllust võimaldab soodus kliima, väga hea põllupinnas ja haruldaselt kõrge (64⁰%) põllupinna protsent üld-

Joon. 117. Vaade piiritule stepile.

pindalast. Kõige suurem tähtsus on pinnasel. Ukraina kuulub Euroopa mustmulla-vöötmesse. Siinne mustmuld on peenekoeline must või pruun huumusrikas aine, mis lasub lössil või savil. Mustmulla paksus on Ukrainas 1—1,5 m. Selline tüse kiht on arvatavasti tekkinud stepitaimestiku kõdunemisel.

Ukraina põllumajanduses seisab esikohal nisu- ja suhkrupeedi kasvatus. Nisukasvatus on levinud üle maa, kuna suhkrupeedikasvatus on koondunud peamiselt Dnepri jõest lääne poole. Siin on suhkrupeedi all 5—10% põllupinnast.

Teistest põlluviljadest kasvatatakse Ukrainas veel rukist, maisi, hirssi, kartulit, päevalille, tatart ja kanepit. Erilist tähelepanu väärrib viimasel ajal arenenud puuvillakasvatus Musta ja Aasovi mere päikeserikkal rannikul. Põllunduse kõrval on vanemaks tulualaks aiandus. Aedades kasvatatakse hea eduga arbuuse, meloneid, tubakat, kurke jne., kuna Krimmis on arenenud viinamarja ja puuvilja kasvatus. Orgudes ja mäenõlvul valmivad aprikoosid, virsikud, oliivid, granaadid, viigid, pirnid jne.

Karjandus on Ukrainas arenenud mitmes suunas. Varem al ajal kasvatati rohkesti veiseid lihloomadeks, nüüd on peamine tähelepanu pööratud piimakarjandusele. Kuid piimakarja kõrval peetakse veiseid ka tööloomadena. Koduloomadest peetakse Lääne-Ukrainas veel rohkesti sigu, lambaid ja kodulindudest kanu ning hanesid.

Tööstuse arenguks omavad Ukraina ja Krimm põllundusega võrdselt eeldusi. Vanim ja tähtsaim tööstusharu on siin m ä t ö ö s t u s, mis toodab eeskätt kivisütt ja rauda. Mäe- ja metallitööstuse tähtsaim piirkond on Donetsi kõrgustik, nn. „D o n b a s s“. Siit saadi $\frac{3}{5}$ endise Nõukogude Liidu kivisöetoodangust. Rauamaagi tähtsamad kaevandused leiduvad K r i - v o i R o g ' i s ja K e r t š i poolsaarel. Rauasulatamise ja terasevalamise alal töötavad suured tehased kohtadel ja eemal, nagu Mariupolis, Dnepropetrovskis, Zaporožjes ja Makejevkas. Masinaehitus- ja metallivabrikuid leidub kõigis Ukraina ja Krimmi suurtes linnades, nagu Harkovis, Kiievis, Dnepropetrovskis, Simferopolis, Sevastopolis jm. Vabrikud valmistavad vedureid, vaguneid, traktoreid, rööpaid, põllutööriistu, mootoreid, tööstusmasinaid jne. Tööstusi varustas elektrienergiaga Dnepri jõe karestikele püstitatud tugev elektrijoujaam „Dneproges“, võimsusega kuni 600 000 hobusejõudu, — kuni bolševikud selle purustasid.

Rasketööstuse kõrval väärivad tähelepanu ka teised tööstusharud Ukrainas. Siin seisab esikohal s u h k r u t ö ö s t u s, mille keskuseks on Lääne-Ukraina, kuid rohkesti suhkruvabrikuid leidub ka Poltava ja Harkovi piirkonnas.

Ukraina k e e m i a t ö ö s t u s toodab põllurammu, soodat, salpeeter-, väävel-, soolhapet, bensooli, värv- ja lõhkeaineid. Tööstuste asukohaks on Kiiev, Harkov, Poltava jt. linnad. Väiksemaid tööstusettevõtteid, nagu naha-, seebi-, õlle- ja tubakavabrikuid, leidub laialipillatult kõigis linnades.

Linnu. Ukraina pealinnaks on Dnepri keskjooksul asetsev Kiiev (845 000 el.). Kiiev on Ukraina vanemaid linnu. Endise Kiievi vürstiriigi pealinnana omab ta palju ajaloolisi mälestusmärke (Sofia kirik). Praegu on Kiiev Ukraina rahvusliku kultuuri ja vaimuelu keskuseks. Siia on koondunud kõrgemad õppeasutised, muuseumid, teatrid ja Ukraina teadusteakadeemia.

Kiiev on ka suur tööstuslik ja kaubanduslik keskus Ukrainas. Tema masina-, veduri-, vaguni-, keemia- ja suhkruvabrikud

Joon. 118. Kiiev. Sofia katedraal vürst Jaroslavi hauakambriga.

on suuremaid Ukrainas. Peale selle on ta elav raudteeliikluse sõlmpunkt ja jõesadam.

Harkov on Ukraina teine suurem keskus. Ta elanike arv ulatub 835 000. Harkov on tähtis raudteede-sõlmpunkt ja suurim tööstuslinn Ukrainas. Siia on koondunud üle poole Ukraina masinaehitusest ja elektritarvete valmistusest.

Harkovis on Ukraina teine suurem ülikool ja rida teisi kõrgemaid õppeasutisi.

Dnepropetrovsk on kolmas suurlinn Ukrainas (501 000 el.). Siin leiduvad malmi-, raua- ja terasevalamise tehased ning suured metallivabrikud.

Vinnitsa (70 000 el.) on Ukraina suhkrutööstuse keskus. Sadamalinn Nikolajev on tähtis laevaehituse poolest.

Krimmi poolsaare kultuuriliseks keskuseks on Simferopol (143 000 el.).

Sevastopol (110 000 el.) on suur sadamalinn Krimmis. Tähtis laevaehitus- ja kalanduskeskus.

Jalta on sadamaks Krimmi lõunarannikul. Jalta ümbrus on kuulus kuurordina ja puhkepaigana haigetele.

Nõukogude Liit.

Venemaa.

1. Leidke kaardil Venemaa veelahkmed ja vesikonnad!
2. Näidake jõgesid, mis kuuluvad Põhja-Jäämere, Kaspia, Musta ja Läänemere vesikonda.
3. Valmistage visandkaart Volgast ühes tema suuremate lisajõgedega!

Mõiste. Venemaa nimetuse all vaatleme seda osa Nõukogude Liidu territooriumist, kus enamusrahvusena on asumas venelased, kuigi nende keskel elab väiksemate ja suuremate saartena ka soome sugu ja türgi-tatari rahvaid.

Piirid. Venemaad piirab põhjast Põhja-Jäämeri, kus talle kuuluvad mitmed suured saared (nimetage, missugused!). Läänepoolse piiri moodustavad Ida-Karjala, Eesti, Läti ja Valge-Ruteenia; lõuna poolt piiravad Venemaad Ukraina, Aasovi meri, Kuma—Manõtsi nõgu ja Kaspia meri. Idapoolne piir vastu Aasiat ühtib Euroopa maailmajao piiriga.

Pinnaehitus. Kaardil näeme, et Venemaa valdab enamiku Ida-Euroopa lauskmaast. Temale kuuluv lauskmaa pole siiski liialt monotoonne, vaid võrdlemisi mitmekesine ja vahelduv. Siin esineb laialdasi madalikke ja tähelepandavaid kõrgustikke, mis koos rohkete jõgede ja järvedega elustavad maastikupilti.

Madalikest on laiaulatuslikum Põhja-Jäämere rannikumadalik, mis servab Jäämerd ühes Valge merega. Maa keskosas laiub Oka—Doni madalik, mida läbivad mainitud jõed oma ülemjooksul. Kõige madalam on Venemaa kaguosa, Volga alamjooksu ja Kaspia mere ümbruses. Siin laskub maapind allapoole ookeanitaset ja tekitab laialise alamiku. Selles alamikus puhkava Kaspia mere pind jääb 26 m allapoole meretaset.

Märkimisväärne kõrgustikke on Venemaal viis. Põhja-Venet läbib kagu—loode suunas Timani kõrgustik, mis ulatub ka Kanini poolsaarele. See kõrgustik koosneb kõvust settekivimeist ja kujutab endast endise suurema mäestiku madaldunud ja kulunud jäänust.

Venemaa lääneserval asetsev Valdai kõrgustik on tüüpiline jääaja moreenkuhjatis oma künkliku pinnamoe ja rohkete paisjärvedega. Ta suurim kõrgus on 321 m, seega ületades meie Haanja kõrgustiku ainult paari meetri võrra.

Joon. 119. Jäämere rannik. Jäävabal Muurmani rannikumeresel toimub laevaliiklemine ka talvel.

Smolenski—Moskva kõrgustik on küll võrdlemisi ulatuslik, kuid madal. Tekkeliselt kuulub ta samasuguste moreenkuhjatiste hulka nagu Valdai kõrgustik.

Smolenskist kagu suunas kulgeb Donetsi jõeni Vene Keskkõrgustik. See lame, lõuna pool laienev kõrgustik on eeljääaegse päritoluga. Ta kõrgeim tipp Tuula piirkonnas ei ületa 310 m. Volga paremal kaldal asetseb Gorkist Stalingradini Volga kõrgustik, mis kujundab Volga parempoolse kõrge ja järsu kalda. Selle kõrgustiku kõrgeim latv on lõuna pool Volga suurt kääru ja tõuseb 384 m kõrgusele.

Venemaa tähtsaim mäestik on Uural. See kõrgub maa idaserval ja koosneb mitmest rööbikahelast. Uurali üldpikkus on 2500 km, seega osutub ta Euroopa pikimaks mäestikuks. Uural kuulub Euroopa vanemate kurdmäestike hulka, mida ajahammas on kulutanud ja madaldanud. Ta kõrgeim tipp asetseb mäestiku põhjaosas, nimega Narodnaja mägi, 1885 m. Uural on kaetud metsaga; enamasti koosnevad need metsad okaspuudest, andes mäestikule tumerohelise värvingu.

Kliima. Venemaa kliima on mandriline, läänes pehmem ja ühtlasem, idas karedam. Kõige külmem on talv maa kirdeosas, Uurali kõrgustiku nõlvul. Talve kestus on siin läbistikku

7—8 kuud ja aasta kesktemperatuur allpool nulli (jaanuari keskt° —22° C). Siit lääne poole liikudes muutub ilmastik pehmemaks. Arhangelski jaanuari keskt° on juba —12° ja juuli keskt° +13° C.

Kesk-Venes on talv niisama kare kui Põhja-Venes, kuid ta on märksa lühem ja suvi soojem; nii tõuseb Moskvas juuli keskmine temperatuur kuni +19° C. Lõuna-Venes ei vältta talv üle kolme kuu, suvi aga on siin pikk ja palav. Palavaim koht asetseb Volga alamjooksul, kus juuli keskt° on +25° C.

Sademete hulk väheneb läänest ida poole. Venemaa lääneosa on võrdlemisi sademeterikas (600—650 mm), Kesk-Vene sademete hulk on samuti küllaldane (500—550 mm). Venemaa idaosa ja eriti Kagu-Venemaa kannatab sademetepuuduse all. Siin tuleb aastas ainult 150—200 mm sademeid, kusjuures kõige sademeterikkamaks aastaajaks on kevad ja varasuvi.

Liigestus. Arvestades Venemaa üksikosade looduslikke erinevusi ja neist sõltuvat majanduslikku tegevust, võime Venemaa jaotada kolmeks osaks — Põhja-, Kesk- ja Kagu-Venemaaks ning jätkata vaatlust nende ühikute kaudu.

1. Põhja - Venemaa.

Põhja-Venemaa ulatub Põhja-Jäämerest 58. laiuskraadini. Taimkattelt hõlmab see osa tundra- ja okasmetsade-vöötme.

Tundra levib mõnekümne km-i laiuse ribana Põhja-Jäämere madalikul. Tema välispiir ulatub ainult mõnes kohas kuni põhja-pöörirjooneni, tavaliselt jääb ta kaugele selle taha. Enamikus kujutab tundra endast tasast ja madalat sammalsood, mille pinnal vahelduvad turvastunud soosaared lohkude, loikude ja soojärvedega. Sammal ja samblik on tähtsaimad taimed, mis katavad maapinda pehme vaibana. Soomätastel kasvavad laiailipillatult ka mõned marjavarred, nagu jõhvikas, mustikas, sini-kas, kukemari ja soomurakas. Puudest esinevad tundras mänd, vaevakask ja polaarpaju. Viimased on kase ja paju kääbusvormid, mis samblapinnal roomates tõusevad üles vaid poole meetri kõrguseni.

Tundra maastik vaheldub aastaegadega. 8—9 kuud seisab tundra karmi talve võimuses. Pilkases pimeduses lõõtsuvad siis tormid ja mässavad lumetuisud. 30° külma käes lendavad õhus jääkübed, mis teravad nagu klaasikillud. Säärane lumi purus-

taks kõik elusad taimed, kui neid seal leiduks. Ent tundra on talvel elutu.

Hoopis teissugune on tundrapilt suvel. Kui päike oma aastasel teekonnal jõuab kevadel jälle nabamaa taevasse, hakkab tundra elama. Tundra kevad saabub järsku: ruttu sulab lumi, jõed lähevad lahti ja tundra pleegitud pind muudab kiiresti värvi. Nagu nõiaväel ilmub tundrasse haljas rohi, tärkavad maast lilled ja puhkevad õitsema. Varasuvine õitseaeg on tundras oma ilult kirjeldamatu. Päike saadab oma kiiri alla pehmelt ja paitavalt. Ta ei looju nüüd mitme nädala vältel. Keskööil laskub ta purpurpunane ketas vaatepiirini, kuid hakkab samas jälle kerkima. Kesköö-päikese ja puhta õhu mõju avaldub kõige paremini õite värvis, mis siin kasvavad (punased kivirikud, tulikad, lõosilmad jne.). Nende õite värv on nii õrn, puhas ja ere, nagu see mujal ei esine.

Kevade saabumisel ilmuvad tundrasse tohutud parved rändlinde, kes tulevad siia pesitsema ja järglasi kasvatama. Tulevad vee- ja soolinnud, nagu haned, pardid, luigid. Lindude jahile ilmuvad kiskjad: rebased, nirkid, lahitsad jt. Suvi läbi kihab tundra, täis elu ja liikumist. Kuid lühike polaarsuvi kaob kiiresti. Juha augustis algab lindude tagasiränd ja septembris vajub tundra uuesti talveunne.

Tundra elanikeks on **samojeedid** (nentsid). Neid elab siin umbes 20 000. Samojeedid on rahvas, kes kohanenud siinse karmi loodusega. Nende tulu- ja tegevusalaks on põhja-põtrade kasvatamine. Põdrast saab samojeed kõik oma elutarbed: telgi, rõivad, toidu ja joogi. Peale selle on põder samojeedile veoloomaks. Toitu hangib see loom endale ise, kaapides isegi talvel lume alt põdrasammalt.

Tundrast lõuna pool levib **okasmetsade-vööde**. Ida pool on see vööde laiem, läänes kitsam; tema lõunapiir vastu segametsade-vöödet on siksakiline. Et Vene põlislaaned on piiritud, siis on ka okasmetsade maastikupilt haarav ja mõjuv. Põlismetsas ei ole tunda inimese tegevuse jälgi. Metsa all asetseb siin $\frac{2}{3}$ üldpinnast. Peamised puuliigid, milledest need metsad koosnevad, on mänd, nulg, kuusk, lehis, kask ja haab. Nendes laantes leiavad veel vajalikku varju ja toitu suuremad imetajad, kes mujal hävitatud. Siin võib kohata karusid, ilveseid, tuhkruid, hunte, kaljukasse, oravaid ja ka soobleid.

Okasmetsade-vöötme **kliima** on mandriline; talvel peaaegu niisama külm kui tundras, ent suvel märksa soojem. Pinnamoelt kujutab okasmetsadeala endast lainjat lausksaad, mida läbib tihe jõgedevõrk ja kaunistavad tuhanded suured ning väikesed järved. Veerikkamad jõed on Petšora,

Joon. 120. Tundramagun. Arktilised taimed on kaunid oma eredate värvidega.

Mezen, Dvina ja Onega ning Volga vasakpoolsed lisajõed, nagu Kama, Vetluga, Mologa jt.

Rahvastik. Põhja-Vene okasmetsade-ala on soome sugu rahvaste eluruumiks. Siin asuvad karjalased, aunukslased, vepslased, komid, udmurdid (votjakid), vogulid jt. Need rahvused elasid siin juba ammu enne venelaste sissetungimist. Vististi olid rohked jahiloomad selleks põhjuseks, mis neid siia meelitas. Venelaste tulekul pidid soome sugu rahvad taganema või jäid eraldatud saartena ja kildudena nende vahele. See viis soome sugu rahvad kahanemisele ja kadumisele. Neil polnud oma rahvuslikku kirjandust, kooli ega kirikut. Vene valitsused vaatasid neile kui muulastele, keda tuleb ümber rahvustada ja venelastega kokku sulatada. Venelaste surve all ongi nad palju oma algupärasid kaotanud, kuid sajandite jooksul siiski säilinud. Kõige perekamad nende hulgas on praegu udmurdid ja komid, kel on oma autonoomsed asumisalad.

Kuna soome sugu rahvad moodustavad praegu vähemuse, on okasmetsade-vöötme pearahvuseks venelased, kellele kuulub nii linnades kui maal juhtiv osa.

Joon. 121. Põdrasõit. Suveks kolivad samojeedid mererannikule.

Majandusolud. Okasmetsade-vöötmes on elanike tegevus väga mitmekesine. Suuremat tähtsust omavad põllumajandus ja metsandus. Siinsed liiv- ja leetmullad on väheviljakad. Kasvatatakse peamiselt rukist, kartulit, kaera ja otra. Kuid oma teraviljast harilikult ei jätku ja seda tuleb hankida Venemaa lõunaosadest. Suuremaid eeldusi kui põllunduseks pakub okasmetsadevööde karjanduseks, kuid venelaste hulgas on karjandus vähe arenenud, välja arvatud Vologda ja Kirovi oblast, kus leidub häid looduslikke heina- ja karjamaid.

Suurim loodusvara on mets, millega tegeldakse peamiselt jõgede ümbruskonnas. Suurejooneline metsa raiumine ja ülestöötamine toimub siin väljaveoks. Tähtsamaks metsa saagimise ja väljaveo sadamaks on Arhangelsk Valge mere rannikul.

Maapõuevaradest on Põhja-Venes leida rauamaaki ja fosforiiti (Vjatka jõgikonnas), kivisütt (Petšora jõgikonnas), naftat (Uhta jõel), boksiiti (Tihvini ümbruses) ja pruunsütt (Borovitšis). Nende varade kasutamine ja töötlemine on siiski väike.

Tööstuse alal on Põhja-Vene teistest Venemaa osadest maha jäänud. Tähtsaim tööstusharu on puutööstus. Tselluloosi-

ja paberivabrikud töötavad Vologdas ja Leningradi ümbruses, vineeri- ja mööblivabrikud Kirovis, tikuvabrikud (Kirovis, Leningradis) ja kunstiivabrik Leningradis. Suurim Põhja-Vene tööstuskeskus on Leningrad. Siin leiduvad ülemaalse tähtsusega mõõteriistade-, masina- ja laevaehitustehased, keemia-, tekstiil- ja elektrotehnilised vabrikud.

Oma 3 miljoni elanikuga oli Leningrad enne II maailmasõda Põhja-Vene suurimaks linnaks ja sadamaks. Ta asetseb Neeva jõe suudmealal ja saartel. Linn asutati Peeter I poolt 1703. aastal. Üle 200 aasta oli ta Vene keisririigi pealinn. Praegu on ta Venemaa teadusliku uurimistöö ja kultuuri keskuseks. Siia on koondunud hulk kõrgemaid õppeasutisi, seltse, raamatukogusid ja muuseume (Ermitaaž jt.).

Teistest Põhja-Vene linnadest väärivad mainimist Arhangel'sk, Vologda, Kirov, Molotov, Pihkva ja Novgorod.

2. Kesk-Venemaa.

1. Määrake kaardi järgi, kuidas on võimalik reisida veeteid Valgelt merelt Kaspia merele.

2. Kujutage joonisel Moskvat raudteede-sõlmpunktina! Nimetage siit lähtuvaid raudteid!

Kesk-Venemaaks nimetame seda osa Venemaast, mis asetseb okasmetsade-vöötimest lõuna pool. Ta võtab enda alla segametsade- ja lehtmetsade-vöötme, ulatudes lõunas stepivöötmeni. Stepimaa algust tähistavad järgmised punktid: Poltava—Valuiki—Voronež—Samaara—Magnitogorsk.

Loodus. Pinnamoelt on Kesk-Vene madal ja lage lauskmaa, mille idaserval kulgeb Uurali mäestik. Lauskmaad läbivad üsna rohked pikemad ja lühemad jõed, mis kuuluvad peamiselt kolme jõgikonda. Need on Volga, Doni ja Dnepri jõgikond. Neil jõgedel on suur tähtsus Kesk-Vene majandusel, sest nad on laevatavad. Kesk-Vene on avatud pehmetele ja niisketele Atlandilt puhuvatele tuultele, seepärast on ta kliimaliselt soojem ja sademeterikkam kui Põhja-Vene. Mõõduka kliima tõttu katab Kesk-Venet sega- ja lehtmets. Lääne pool on metsade-vööde laiem ja idas kitsam, kuna Volgast ida pool tungib stepp kaugeemale põhja poole.

Joon. 122. Moskva. Maa-aluse raudtee jaam.

Segametsad pole kaugeltki nii ühetoonilised ja sünged nagu okasmetsad. Segametsas vahelduvad okaspuud väikese- ja laialehiste lehtpuudega ning säärane mets kujutab endast okasmetsast hoopis erinevat taimeühingut, millega käib kaasas ka teistsugune linnustik ja loomastik. Segametsas köidab kõigepealt tähelepanu suur puuliikide mitmekesisus. Siin kasvavad läbistikku kuused, nuld, seedrid, kased, tammed, vahtrad, saared ja pärnad. Segametsad on alati mitmerindelised.

Valitsevate puude all esinevad väiksemad puuliigid, nagu pihlakas, toomingas, lepp jt. Nende all oleval kolmandal rindel kasvavad sarapuud, paakspuud, lodjapuud, viirpuud jne. Segametsa alune on täis haljast rohtu ja lilli.

Segametsad ei siirdu lõunas stepiks järsku, vaid metsa ja stepi vahele jääb hõredate lehtmetsade ülemineku-ala. Enamasti kasvavad need metsad maapinnanõgudes ja jõgede ääres. Peamised puuliigid neis salu- ja ribametsades on tamm, pärn, vaher, jalakas, sarapuu ja kibuvits. Segametsad on üldiselt loomadekehvad ja kiskjaid esineb neis vähe. Kuid linnuriik on liigirikas (rähnid, tedred, metsised, rästad, tihased, porrid, vindid jne.).

Rahvastik. Kesk-Vene on venelaste peamine eluruum ja ajalooline asumisala. Alates Moskva vürstiriigi kujunemisest on Kesk-Vene etendanud juhtivat osa Venemaa poliitilises ja majanduslikus elus. Ka rahvastiku tihedus on siin suurem kui põhja- ja lõunapoolsetes maaosades. Siin elab läbistikku 45 in. 1 km²-l. Peale venelaste asub siin umbes 10% vähemusrahvusi. Nende seas on mainimisväärt soome sugu rahvad — mordvalased

(1,5 milj.), marid (0,5 milj.) ja türgi-tatari hõim tšuvašid (0,7 milj.). Peale selle elab siin rohkesti tatarlasi, baškiire, ukrainlasi, valgeruteenlasi jt.

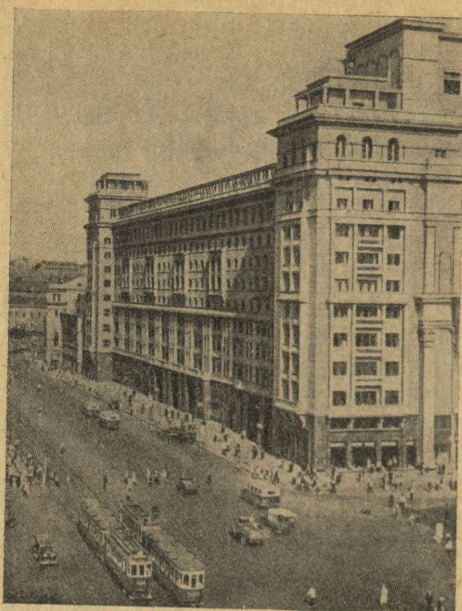
Majandusolud. Kesk-Venemaa on põllumajanduslik ja tööstuslik maa. Põllumajandus oli siinseile elanikele juba ammust ajast peamiseks tegevusalaks, kusjuures esikohal seisab teravilja kasvatus. Kesk-Vene põhjaosas valitsevad jääaja setetel tekkinud liivakad ja savikad pinnased, kuna lõunaosas koosneb pinnas rammusast mustmullast. Jääaja setetel kasvatatakse rohkem rukist, kaera, otra, kartulit ja lina, mustmulla piirkonnas aga seisavad esikohal tali- ja suvinisu; nisu järel tulevad tähtsuse järjekorras rukis, oder, kaer, suhkrupeet, hirss, kanep, päevalill jt. taimed. Nisu on Kesk-Venes peamiseks leivaviljaks, seepärast laiendatakse tema külvipiirkonda järjest põhja poole, aretades uusi külmakindlaid nisusorte. Iganenud põllukultuuri, kehva väetise ja kolhoosliku lohaka majapidamise tõttu on viljasaak Kesk-Vene põhjaosas siiski väike ja see ala kuulub leivavilja tarbijate hulka. Lõuna pool annab mustmuld suuremat saaki ja teatud ülejääki.

Põllunduse kõrvalharudena esinevad siin karjandus, aiandus, mesindus jne. Karjanduse alal väärrib mainimist piimakari, mida peetakse Kesk-Venes kõige rohkem Jaroslavl, Ivanovo, Kostroma ja Kalinini oblastis; siin on selleks looduslikke eeldusi luhtade näol ja laialt levinud põldheina kasvatus tõttu. Orlovi ja Voroneži oblast on tuntud hobusekasvatuse alal, esimene ratsa- ja teine raskeveohobuste poolest. Lõuna pool käivad käsikäes suhkrupeedi kasvatus ja sigade pidamine (Kurski, Voroneži, Tambovi obl.).

Aiandus on laienenud rööbiti maa industrialiseerimisega, sest suured tööstuskeskused vajavad hulgaliselt aed- ja juurvilja. Aedades kasvatatakse hernest, uba, varast kartulit, tomatit, kurki, sibulat jne. Peale selle on arenenud tubaka, sojaoa, arbuuside, melonite ja puuvilja kasvatus. Aianduse alal on silmapaistvad Kurski, Tambovi, Moskva, Jaroslavl ja Kuibõševi obl.

Mesindust harrastavad tšuvašid (Sura jõel), baškiirid (Ees-Uuralis) ja valgeruteenlased Smolenski oblastis.

Tööstus. Kesk-Vene kujunes juba varakult Venemaa tööstuse tähtsamaks keskuseks. Siin pole leida küll rikkalikke maapõuevarasid ega energiaallikaid, nagu Uuralis ja Donimaal, kuid tänu oma kesksele asendile Ida-Euroopa lausksmaal omandas ta juhtiva koha tööstuses. Tööstusliku Kesk-Vene tuumalana on

Joon. 123. Moskva. Hotell „Moskva“
uue laia tänava ääres.

märkimisväärne Moskva oma ümbruskonnaga. Maapõuevaradest toodetakse siin ainult pruunsiit ja turvast, mis on peamisteks energiaallikateks tööstusele. Kõik muu tooraines transportitakse Moskva piirkonda Venemaa teistest osadest. Uuralist ja Donbassist tulevad metall ning kivisüsi, Kaukaasiast nafta, Turaanist puuvill, Põhja-Venest puit jne. Laiem koondatud tööstuspiirkond haarab Moskva ümbrust põhjast, idast ja lõunast. Siia kuuluvad Moskva masinaehitus-, kiu-, keemia- ja toiduainetetööstused; Ivanovo riide-, keemia- ja masinavabri-

kud, Jaroslavl'i auto- ja riidevabrikud, Gorki auto-, keemia- ja paberivabrikud, Tuula metalli-, relva- ja traktortehased, Brjanski metalli-, vineeri-, keemia- ja tikutööstused, Rjzani elektritarvete- ja toiduainete-tööstused jne.

Kesk-Vene teine suurem tööstuspiirkond esineb Uuralis. Uural on rikas maapõuevaradest. Siit toodetakse rauda, vaske, niklit, kroomi, mangaani, seatina, tsinki, plaatinat, kulda, boksiiti ja kalliskive. Mäetööstus tekkis siin juba XVII saj., kuid Uuralis puudus koksitav kivisüsi. Praegu töötavad siin vabrikud Siberist toodud kivisöe jõul. Kõige suurem metallurgiliste tehaste keskus on Magnitogorsk. Magnitogorskis töötavad rauasulatamis- ja masinaehitusvabrikud, Tšeljabinskis traktorivabrik, Sverdlovskis masinaehitus- ja vagunivabrikud, Molotovos laevaehitustehased jne.

Liiklemine ja linnu. Venemaa raudteedevõrk on väga hõre: iga 1000 km² pindala kohta tuleb Venes läbistikku 4 km raudteeliini, kuna Belgias tuleb 313 km, Saksamaal 145 km ja Eestis

Joon. 124. Ida-Euroopa tähtsamad valmisehitatud ja pooleliolevad veeteed.

31 km. Teatud määral kergendab liiklemist veeteedevõrk, sest Moskva seisab veeteede kaudu ühenduses Läänemere, Valge ja Kaspia merega. Veeteede hulgas omab suuremat tähtsust Kaspia—Läänemere veeteed (vt. joon. 124): Viimane koosneb Kaspia merest, Volgast, Volga—Moskva kanalist,

Šeksna jõest, Valgjärvest, Mariinski kanalist, Äänisjärvest jne. Mitmed teised kanalid (Dvina ja Petšora, Volga ja Doni, Aasovi ja Kaspia mere vahel) on seni alles kavatsusel.

Kesk-Venes leiduvad Venemaa suuremad tööstuslinnad. Kõige rahvarikkam nendest linnadest on pealinn Moskva. Ta asetseb peaaegu maa keskses, väikesel Moskva jõel, mis on laia kanali kaudu ühendatud Volgaga. Linn on asutatud 1156. a. kahe Moskva lisajõe vahelisele künkale, mille ümber ta laienes kontsentriliselt. Tema südamikus leidub esialgne kindlus ehk Kreml, mida piiravad kõrged kivimüürid ja tornid. Kremlis elasid varemini valitsevad vürstid ja tsaarid ning seal asub ka praegune kommunistlik valitsus ja kommunistliku partei juhtkond.

Moskva kui hiigellinn oma 4,1 miljoni elanikuga on Venemaa poliitilise ja kultuurielu keskuseks. Siin leidub kümneid kõrgemaid õppeasutisi. Peale selle on siin Vene teadusteadakadeemia oma paljude asutistega, hulk teaduslikke seltsi, muuseume, teatreid, kirjastusi ja trükikodasid.

Kesk-Vene muude suuremate linnadena on mainitavad Kaasan (300 000 el.) ülikoolilinnana, Voronež (320 000 el.) tööstuskeskusena, Kuibõšev (Samaara, 390 000 el.) jõesadamana Volgal, Ufa (250 000 el.) Baškiirimaa naftapiirkonna tööstusliku keskusena.

3. Kagu-Venemaa.

1. Leidke kaardil Kagu-Vene jõed ja soolajärved Elton ning Baskuntšak!

2. Millised raudteed seovad Moskvat Donbassi, Kaukaasia ja Kaspia merega?

Kagu-Venemaa võtab enda alla rohtlate ja soolakurohtlate vöötme. Läänest on ta piiratud Ukrainaga ja Aasovi merega ning idast Uurali jõe ja Kaspia merega.

Loodus. Pinnamoelt on Kagu-Vene avar rohtlatasandik, mille keskel kulgeb meridiaani suunas Volga kõrgustiku jätkuna nn. Jergeni madal kõrgustik (150—180 m kõrge). Ida suunas muutub tasandik järjest madalamaks, siirdudes Kaspia ranniku alamikuks, mis veel hiljuti seisis Kaspia mere all.

Kliimaliselt asetseb Kagu-Vene äärmise mandrikliima piirkonnas, milles suurt mõju avaldavad Aasiast puhuvad

Joon. 125. Uurimisretk soolakurohtlas.

kagutuuled. Talvel toovad nad kaasa pakast, suvel aga hävitavat kuumust ja kuivust. Suvine kagutuul täidab õhku kuuma leegina: puulehed rulluvad ja langevad alla, kõrsvili prõksub; mõne tunniga on rohelised taimed nii kuivad, et neid võib pulbriks muljuda.

Kagu-Vene mandrikliima piirkond on metsatu. Siin levib rohtlate ja soolakurohtlate vööde. Rohtlaist on tänini säilinud veel mõned üksikud osad, kuid soolakurohtlad (poolkõrved) levivad endiselt oma looduslikus puutumatuses nii Volga alamjooksul kui Kaspia alamikul. Soolakurohtlate taimestikust valitsevad enamasti paju liigid, kuid taimkate pole siin pidev: igal varakevadel kattub soolakurohtla niiskunud pinnas küll halja rohu ja värviküllaste lilledega, kuid juba mais möödub kasvu- ja õitseage. Kuivas tuules närtsib ja kaob kevadine rohi. Nüüd jäävad tuttidenä kasvama veel kuivustaimed, nagu pujud ja stepi-aruheinad. Nende puhmikute vahel leiduvad maapinnas laiad praod ja valendavad soolakud. Need on soolaga rikastatud või soolakorraga kaetud laigud. Paiguti kasvavad neil mõned soolaga kohastunud taimed, nagu meripuju, tamarisk,

Joon. 126. Kirgiisi stepp Kaspia mere rannikul.
Kirgiisid elavad vilttelkides.

soolarohud. Poolkõrve loomadest on levinud siislid, hamstrid, hüpikhiired; harva on näha ka saiga-antiloop.

Stepi ja soolakustepi kuival pinnal eraldub suurejoonelise oasina Volga suudmeala. Volga haruneb siin mitmeks sajaks harujõeks, millede vahel asetsevad saared ja umbjärved. Viimased on täis kasvanud roo, kalmuste, vesikuppude jt. veetaimedega. Siin elab loendamatul arvul vee- ja soolinde, vees kalu jt. loomi. Volga deltaalal näeb rohkesti järvekormoraane pajudel pesitemas ja merikotkaid õhus tiirlemas.

Rahvastik. Kagu-Venemaa pearahvastiku moodustavad venelased (umbes 75%). Vähemusrahvustena on siin asumas sakslased (Volga ääres, Saraatovi lähedal), kalmõkid (Kaspia looderannikul), kazahhid, ukrainlased, baškiirid jt.

Volga sakslaste eluruum on korraldatud autonoomseks vabariigiks. Nende üldarv on siin ligi 0,5 milj. Nad asusid siia XVIII saj. Katariina II kutsel, kes soovis maad asustada põllupidajatega, kuna siin rändasid tol ajal kolijad türgi-tatari rahvad.

Majandusolud. Kagu-Venemaa asetseb väga viljaka must- ja pruunmulla piirkonnas, mis on kuulus oma teravilja kasvatusega. Kõige tähtsam põlluvili on siin nisu, mida kasvatatakse kogu maal, välja arvatud kuivstepid. Teistest põlluviljadest on tähelepanndavad kaer, päevalill, sinep (Volga ümbruses), suhkrupeet, rukis, kartul. Volga luhtadel kasvavad hästi tubakas, viinapuu, puuvill, melon ja arbuus. Karjandus on rohkem arenenud kalmõkkide juures. Peetakse peamiselt lihaloomi, lambaid, kaameleid ja hobuseid, keda karjatatakse rohtlais.

Tööstuse alal on eriti silmapaistev Kagu-Venemaa see osa, mis kuulub Donbassi (Rostovi obl.). Siin leiduvad suuremad kivisöekaevandused (Šahtõi) ja metallurgilised tehased (Sulin, Taganrog), mis varustavad söe, elektrienergia ja rauaga Rostovi suurtööstusi. Rostovis leidsid Venemaa tähtsamad põllutöömehhanismide vabrikud. Nende toodang oli 30% kogu Vene põllutööriistade toodangust. Rostoviga kuuluvad tööstuslikult kokku Taganrog, Novotšerkask (vedurivabrikud) ja Aksai. Alam-Volgal on suurimaks tööstuslinnaks Stalingrad. Tema tähtsamad tööstused on naftapuhastuse, lauasaagimise ja autotraktorite tehased. Laevaehitustehased töötavad Astrahanis ja Stalingradis. Suuremat majanduslikku tähtsust omavad Kagu-Venes kalandus ja soola tootmine. Kaspia rannik ühes laialise Volga suudmealaga on Venemaa kalarikkaim veekogu. Kalandusega tegelevad elukutselised kalurid ja osalt talupojad. Tähtsamad tulukalad on koha, kaspia heeringas, lest ja tuurkalalised (samb, beluuga, sterlet jt.). Kalanduskeskuseks on Astrahan suure kalalaevastiku, konservivabrikute ja külmutusseadeldistega. Soola tootmine on arenenud soolajärvedelt Elton ja Baskuntšak, mis seisavad raudteeühenduses Volgaga, kust kaudu sool toimetatakse Astrahani kalatööstusse ja mujale. Nendel järvedel leiduvad soolatööstused on mehhaniseeritud, seetõttu moodustab nende soolatoodang üsna suure osa (20—30%) Vene soolatoodangust.

Liiklemisteede võrk on Kagu-Venes hõre. Raudteedest on suurema tähtsusega Moskva—Donbassi otseühendus Voroneži kaudu ning Stalingrad—Rostovi liin. Suur majanduslik tähtsus on Kaspia—Volga veeteel, mille kaudu toimub Kaukaasia nafta ja Kaspia mere kalasaaduste transport Kesk-Venesse ning metsamaterjali vedu põhjast Donbassi.

Kagu-Vene linnadest on mainimisväärt Rostov Doni jõe suudmes (510 000 el.). Peale tööstusliku tähtsuse väärivad Rostov mainimist liiklemis- ja kultuurilise keskusena. Saraatov (380 000 el.), põllusaaduste töötlemise, põllutööriistade vabrikute ja naftatööstuse keskus. Stalingrad (445 000 el.) on suurim jõesadam ja raudteeliiklemise sõlmpunkt ning kuulus oma hiigel-traktoritehastega. Astrahan (255 000 el.) on suur kalasadam Kaspia mere ääres. Orsk — vase-, kroomi- ja rikkaimate niklikaevanduste, metallurgia- ja naftatööstuste keskus Lõuna-Uuralis ning Embast tuleva naftajuhtme lõpp.

Siber.

1. Loetelge kaardi järgi mered, mis ümbritsevad Siberit põhjast ja idast, ning näidake, millised maad piiravad teda lõunast.
2. Näidake kaardil Siberi suuremaid poolsaari, lahti ja saari!
3. Valmistage Siberi mäestike visandkaart (ühes mäestike nimetustega)!

Siber võtab enda alla kogu Põhja-Aasia. Ta ulatub Uuralist Vaikse ookeanini ja Põhja-Jäämerest Siberi ääremäestikkudeni. Pindalalt on Siber suurem kui Euroopa.

Pinnaehituselt võib Siberit jagada kahte ossa: Lääne- ja Ida-Siberiks. Lääne-Siber levib Uurali idajalamist Jenissei jõeni. Suuremalt jaolt kujutab Lääne-Siber endast avarat ja tugevasti tasandatud madalmikku, mis veel võrdlemisi hilja oli mere all. Läbi madalmiku voolab suur Obi jõgi ühes oma lisajõe Irtõšiga, mis saavad alguse Altai mäestikust. Obi ja Irtõši vahelisel veelahkmel moodustub Lääne-Siberi madalmiku tohutu soode-ala, mida nimetatakse V a s j u g a n j e k s.

Ida-Siber on Lääne-Siberist märksa kõrgem. Tema lääneosas laiub Jenissei ja Leena jõe vahel Kesk-Siberi kiltmaa. Ida-Siberi lõunaserva palistavad Sajaani ja Jablonoi mäestik, kuna kaguserval kulgeb Stanovoi mäestik. Eriti mägine on Ida-Siberi kirdeosa. Rööbiti Leena jõe alamjooksuga asetseb Verhojanski mäestik, Ohhoota mere rannikut servab Kolõma mäestik, kuna nende kahe vahele jääb laialine mägismaa, mille nimeks on Tšerski mäestik.

Ida-Siberit läbivad suured jõed: Jenissei, Leena, Indigirka, Kolõma ja Amuur. Kõik need jõed saavad alguse kõrgmäestikest, kus toimub kevaditi suur lumesulamine, seepärast on jõed väga laiad ja veerikkad.

Kliima. Umbes kolmandik Siberist asetseb külmas kliimavöötmes, seepärast on tema ilmastu üpris kare ja mandriline. Talv läbi valitseb käre külm, mis isegi lõunas ulatub -40° C. Suved seevastu on soojad; soojavõitu on ka sügis, kevad aga on külm. Külmade talvede poolest on eriti kuulus Kirde-Siber, Verhojanski ümbrus, kus jaanuari kesktemperatuur on -51° . Et säärase madala temperatuuri juures valitseb alati selge ja vaikne ilm, siis ei tundu Siberi külm liialt talumatuna.

Taimkatteliselt jaguneb Siber põhja—lõuna suunas kolme eri vöötmesse: tundraks, taigaks ja rohtlaks.

Joon. 127. Siberi taiga.

Tundra vööde levib Põhja-Jäämere rannikul vahelduvas laiuses, 200- kuni 300-km-se ribana. See on metsata maala, kus valitseb sammal- ja sambliktaimestik. Kliimaolud on siin veel karmimad kui Ida-Euroopa tundras. Seepärast on ka taimeliikide üldarv väga piiratud. Peale mitmeaastaste madalate kanarbiku laadi kääbusvormide siin muid taimi ei kasva. Tähtsamaks loomaks on Siberi tundras metsik ja kodustatud põhjapõder; ilma temata oleks tundra asustamine peaaegu võimatu.

Taiga. Üleminek tundralt okasmetsale toimub pikkamisi metsatundra näol. Lõplikult pääseb põline okasmets ehk taiga valitsema umbes 65° põhjalaiuse all. Siitpeale levib üle Siberi okasmets ligikaudu kuni 55° põhjalaiuseni. Kogusummas arvatakse tema pindala 5 milj. km². Siberi taiga iseloomulikeks puuliikideks on siberi kuusk, mänd, lehis, siberi nulg, seeder ja dauria lehis. Lehtpuudest esineb nende hulgas kaski, haabu, pihlakaid ja leppi.

Taiga karakterloomadeks on karusloomad: pruuu karu, nugis, rebane, orav, kaljukass ja soobel. Hinnatud nahkade tõttu osutub loomade küttimine Siberis tähtsaks tulualaks, sest siinsetes metsades elutseb veel rohkesti loomi.

Rohtlad levivad Siberis maa lõunaosas, moodustades laiema vöötme Lääne-Siberi ja Baikali taga. Siberi rohtlad ei

Joon. 128. Kütt-samojeed ühes perekonnaga taiga-piirkonnast.

erine oma välisilmelt kuigi palju Musta mere ümbruses leiduvaist rohtlaist (vt. lk. 180).

Rahvastik. Siberi rahvastiku arvu hinnatakse 15 miljonile. Umbes $\frac{3}{4}$ sellest moodustavad venelased, kellede poolt on asustatud kõik soodsamad alad. Venelaste sissetungimine Siberisse algas XVI saj., mis ajast teised rahvused on tõrjutud peamiselt ääremaile. Kõige vanemaiks Siberi elanikeks peetakse soome sugu rahvaid: ostjake, voguleid, komisid ja samojeede. Kõik need rahvad elavad Siberi põhjaosas. Türgi-tatari rahvastest asuvad siin tatarid (Obi ja Irtõši jõgikonnas), jakuudid, oiroodid (Altai) jt. Peale nende elab Ida-Siberis tunguuse, burjaate ja Lääne-Siberis väiksemate rahvussaarekestena ukrainlasi, sakslasi, eestlasi ja soomlasi, kes on siia rännanud hilisemal ajal.

Majandusolud. Siberi elanike majandusolud on väga mitmekesised. Peamiseks tulualaks on põllundus ühes karjandusega, kuid nende kõrval on arenenud ka metsandus, kalastamine ja küttimine. Viimasel ajal on kerkinud tulunduslikult tähtsale kohale tööstus, eriti Lääne-Siberis.

Joon. 129. Venelaste tänavküla metsa-piirkonnas.

Põllumajanduseks pakub kõige soodsamaid võimalusi Lääne-Siberi rohtlate-ala, mille pinda katavad mustmuld. Vili kasvab siin hästi ja seda jätkub peale oma tarviduse rohkesti müügiks. Samuti kui Ukraina steppides, edenevad siin hästi nisu, rukis, kaer, suhkrupeet jt. viljad. — Ida-Siberis on põllundus võimalik vaid piiratud ulatuses, maa lõunaosas. Karmi talve tõttu talivilsi siin ei õnnestu. Suviviljana kasvatatakse rukist, otra ja nisu; Kaug-Idas lisandub neile hirss, sojauba ja perilla, millest saadakse õli.

Piimakarja pidamine on Siberis levinud peamiselt rohtlate alal, kus sellega teotsevad põllupidajad-mittevenelased. Piim töödeldakse kohal võiks ja juustuks, millised saadetakse müügile Venemaa suurlinnadesse.

Metsanduses annab elanikele suuremat tulu metsa ülestöötamine ja vedu. Maharaiutud mets parvetatakse Siberis suurte jõgede ja magistraalraudtee äärde. Siin leiduvad saagimisvabrikud, milledest suuremad on Omskis, Novosibirskis, Irkutskis, Barnaulis, Igarkas jm. Valmis puumaterjal transporditakse siit Uuralisse, Kazakstani ja Jenissei jõge mööda Põhja-Jäämerele ekspordi otstarbel.

Küttimine ja kalastamine on Siberi väikerahvaste igivanad tulualad. Nendel aladel teotsevad tundra ja taiga elanikud, nagu komid, tunguudid, jakuudid. Nõukogude võimu ajal oli riik ise nende kauba ülesostjaks ja nende varustajaks jahi- ning kalastustarvetega. Kaubavahetus küttidega toimub riiklike kaubamajade ehk faktooriate kaudu.

Tööstuse alal seisab Siberis esikohal mäetööstus, sest Siber on rikas maapõuevaradest. Siinsetes mäestikes leidub kulda, rauda, hõbedat, grafiiti, tsinki, vaske ja eriti rohkesti kivisütt. Kivisöe tohutud tagavarad ja kivisöekaevandused esinevad Altai mäestik, Kuznetski piirkonnas („Kuzbass“). Kuzbass ületab oma kivisöe tagavaradelt kuus korda Donbassi, kus juures tema süsi on märksa väärtuslikum. Kuzbassi söega töötavad Uurali metallurgiatehased, samuti Lääne-Siberi suured tehased Stalinskis, Novosibirskis, Omskis jm. Ida-Siberi tähtsamad maapõuevarad on kuld (Leena jõel), kivisüsi, rauamaak, nikkel, grafiit ja kalliskivid. Suuremaiks tööstuskeskusiks on siin Irkutsk ja Krasnojarsk.

Liiklemisolud on Siberis väga viletsad. Paljudes kohtades, peamiselt Ida-Siberis, on ainukesteks liiklemisteedeks jõed. Tähtsaim raudteemagistraal läbib maa lõunaserva, kuid sellest ei hargne pikemaid kõrvalteid peale Turksibi raudtee, mille sõlmpunktiks on Novosibirsk. Suure Siberi magistraali äärde koonduvad Siberi suuremad tööstus-, kultuuri- ja administratiivkeskused. Linnadest on nimetamisväärsamad Omsk, Novosibirsk, Tomsk, Irkutsk, Stalinsk, Habarovsk ja Vladivostokk.

Poliitiliselt kuulub Siber, tulevikumaa, Nõukogude Liitu. Tohtu suured taigaalad tundmatute mägede ja jõgedega, maapõuevarade määratu rohkus, loendamatud võimalused taime- ja loomariigi saaduste kasutamiseks — kõik see ootab avastamist euroopa teadusele ja majandusele.

Kaukaasia.

Pindala 470 000 km², elanikke 13 milj., keskmine tihedus 25 in. km²-l.

Leidke Kaukasuse mäestiku üldpikkus km-tes! Võrrelge Kaukasuse mäestiku tippude kõrgust Alpide kõrgusega!

Kaukaasia asetseb Musta ja Kaspia mere vahelisel maakitsusel ning kujutab endast nagu kaela Euroopa mandri kaguosas,

Joon. 130. Kaukaasia pinnamoe pilткаart.

mille kaudu Euroopa liitub Aasiaga. Põhjast piirab Kaukaasiat Kuma—Manõtsi nõgu ja lõunas on ta piiratud Türgi ning Iraaniga.

Loodest kagusse kulgev Kaukasuse kõrgmäestik jagab maa kahte ossa: Põhja- ja Lõuna-Kaukaasiaks.

Põhja-Kaukaasia. Ühes Kaukasuse mäestiku peaaelikuga moodustab Põhja-Kaukaasia ligi poole Kaukaasia pindalast. Pinnaehituselt on Põhja-Kaukaasia ebahühtlane: tema lõunaserval kulgeb Kaukasuse mäestiku kõrge peaaelik, mille kümme kõrgemat tippu, nagu Elbrus (5629 m), Kazbek (5043 m) jt. tõusevad mitmesaja meetri võrra Mont Blanc'ist kõrgemale. Keskosas on peaaelik kaetud igilume ja jääliustikega. Väheste mäekurude tõttu on mäestiku ületamine raskendatud. Suurim mäekuru Krestovõi asetseb 2300 m kõrgusel; selle kaudu käib Gruusia sõjatee Tereki orust Aragva orgu. Kaukasuse mäestiku jalamist põhja poole kuni Kuma—Manõtsi nõoni levib lausmaa, mis läänes liitub Musta mere ranniku stepiga ja idas Kaspia soolakurohtlatega. Lausmaa keskosas kerkib Stavropoli lavakõrgustik, mis hästi liigestatud sügavate jõorgude, kuivorgude ja jäärakutega ning kannab metsasteppe. Põhja-Kaukaasia kliima on äärmiselt mandriline. Talv on siin lühike, aga käre. Jaanuari kesktemperatuur püsib -3° ümber, kuid harulduseks pole ka pakane -20° ja enam. Veebruaril lõpul saabub juba kevad ja seejärel varsti palav suvi. Sademeid tuleb rohkem maa lääneosas, eriti Musta mere rannikul, idaosas kannatab aga alatise põua all.

Taimkate on maa lääneosas võrdlemisi lopsakas, eriti Musta mere rannikul ja mäestike nõlvul. Kuid ida suunas muutub taimkate kehvemaks ning Kaspia rannikul levib tüüpiline poolkõrb. — Mäestikus elutseb palju loomi: karu, ilves, leopard, mägikits, metshärg, hirv, metssiga, mägikalkun, faasan.

Lõuna-Kaukaasia asetseb Kaukasuse peaaelikust lõuna pool. Ta on looduslikult rikkam ja mitmekesisem kui Põhja-Kaukaasia. Pinnamoelt on Lõuna-Kaukaasia enamikus mäGINE, välja arvatud need mõningad madalikud, mis levivad jõgede ümbruses. Tähtsamaks mäestikuks on Lõuna-Kaukaasias loode—kagu suunas kulgev ligi 3000 m kõrge Väike-Kaukasuse mäestik, mille ahelad läbivad kogu maad. Jõgedest on tähelepanavamad Kura ja Rion; esimene neist omab suurt lisajõge Arasit. Maa lääneosas valitseb täiesti lähistroopiline

palav ning ühtlasi haruldaselt niiske kliima. Talvel pole siin külma üldse tunda ning suvel sarnaneb Musta mere rannikmaa ühes Rioni oruga suure kasvuhoonega. Mustalt merelt tulevad tuuled toovad kaasa ohtralt sademeid, mistõttu taimekasv on hämmastavalt jõudus. Juba 10 aasta jooksul kasvavad mõned puuliigid 15—16 m kõrguseks. Üldse valitseb siin rikkalik ja lopsakas taimeistik, kusjuures taimeliikide arv tõuseb üle 6000. Siin võib leida Kesk-Euroopa, Vahemeremaade ja ka Aasia taimeistiku esindajaid. Metsad on mäestiku jalamil ja nõlvul läbipääsematult tihedad, puude ümber väänlevad liaanid ja alusmetsas moodustavad üpris tiheda müüri mõned põõsad, nagu viir-, astel- ja laukapuu, loorberkirss, rododendron, jasmiin, kreeta õunapuu jne. Troopilistest ja lähistroopilistest kultuurtaimedest kasvatatakse aedades teepõõsast, õlipuud, magnooliat, eukalüpti, sidruni-, apelsini- ja mandariinipuud, viinapuud, loorberit, granaatõunapuud, kiniinipuud jt. Seevastu on maa idaosa kuiv ja peaaegu taimedeta, sest mäed takistavad sademete tulekut. Põllundus ja aiandus edeneb selles osas vaid kunstlikul niisutusel.

Rahvastik. Kaukaasia elanike arv tõuseb 13 miljonile. 1 km²-le tuleb siin läbistikku 25 inimest, mis arv pole suur. Rahvastiku tõuline ja keeleline koosseis on siin väga mitmekesine. Põhja-Kaukaasias elavad peamiselt venelased ja ukrainlased; peale selle asub siin saartena sakslasi ja eestlasi; idaosa kuivusrohtlais rändab tatarlasi ja kalmõkke. Lõuna-Kaukaasia päriselanikeks on grusiinlased, armeenlased, tatarlased, lesgiinid, kardiinid, kurdid jt.

Majandus. Kaukaasia elanike peamiseks tuluallikaks on põllundus ja karjandus. Põhja-Kaukaasia mustmullaga kaetud tasandikud on kujunenud suuremaks teravilja kasvatuse piirkonnaks. Siin kasvavad hästi nisu, mais, oder, hirss, päevalill ja sojauba. Kõige lopsakam viljakus valitseb Kubani alamjooksu osas, kus soomadalikul kasvatatakse riisi, kõrgemal põlluväljal aga arbuuse, meloneid, baklažaane, puuvillapõõsast, riitsinust. Kaukasuse mäestikis ja mäenõlvadel on arenenud karjandus. Loomadest peetakse kõige rohkem lambaid, kitsi, pühvleid, eesleid, ka piimalehmi, sigu ja hobuseid.

Lõuna-Kaukaasias pole põllundusel säärast suurt tähtsust nagu Põhja-Kaukaasias. Siin seisavad esikohal aiandus ja mitmesuguste lähistroopiliste tulundustaimede kasvatus. Musta mere

Joon. 131. Svaneeetia, metsik nurk Kaukasuse kõrgmäestik. Mäestikukülade omapäraks on vahitornid, kust oli võimalik jälgida vaenlaste ilmumist.

rannikuala võtavad endi alla teepõõsa ja tsitrusviljade istandikud; tuhanded ha-d on täis tubaka, puuvilla, riisi, viinamarja ja eeterõililiste taimede kultuure. Aedviljadest kasvatatakse oht-ralt granaatõunu, virsikuid, aprikoose, mandleid, õlipuuvilja ja isegi banaane.

Tööstus. Kaukaasia maapõuevarad pole seni küllaldaselt läbi uuritud. Tähtsamad neist on nafta, vask, mangaan, raud, tsink, väävel ja kivisüsi. Suurejoonelisel välja arenenud on ainult naftatööstus. Naftaväljad asetsevad Azerbeidžanis, Gruusias, Dagestanis (Groznõi) ja Kubani piirkonnas (Maikop). Bakuus leiduvad naftaallikad andsid $\frac{3}{4}$ endise Nõukogude Liidu naftatoodangust. Suurem osa naftat rändas siit Kaspia mere ja Volga kaudu sisemaale, kuna välismaale eksporditav osa juhiti naftajuhtmeid mööda Musta mere rannikule Batumi sadamasse. Peale naftatööstuse on Kaukaasias laialdase tähtsusega tööstus-haruks toidu- ja maitseainete-tööstus. Tootja maana valmistab Kaukaasia toiduainete-tööstus massiliselt kon-seerve (liha-, kala- ja aedviljakonservid), margariini, makarone,

veini, teed, moose, suhkrut, tubakat, kuivatatud puuvilja jne. Metallitööstus on rohkem edenenuud Põhja-Kaukaasias, kus valmistatakse põllutööriistu, traktoreid, veoautosid, vaguneid jne. Metallitööstuse keskused on Vorošilovsk, Armavir, Ordžonikidze jt.

Kaukaasia suurim linn on Bakuu Apšeroni poolsaarel, Kaspia mere kaldal. Linn omab 809 000 el. ja on kuulus oma naftaallikatega. Teine suur linn on Tbilisi (519 000 el.). See linn on Gruusia liiduriigi pealinnaks ja grusiinlaste kultuuriliseks keskuseks. Musta mere rannikul asetsevad Novorossiisk (tsemenditööstusega), Batumi ja Tuapse on tuntud sadamad ja tervistuskohad.

Põhja-Kaukaasia tähtsaim keskus on Krasnodar (205 000 el.). Siin asetsevad rohked toiduainete-tööstused ja õlipuhastusvabrikud. Pjatigorski linn ja kaugem mägine ümbruskond on kuulus tervisevee-allikate poolest.

Turaan.

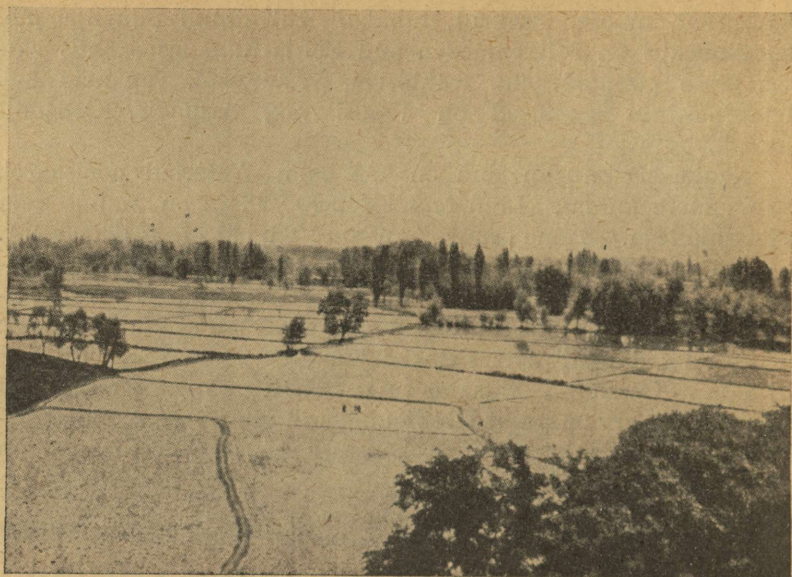
1. Selgitage kaardil, millised maad, mäestikud ja mered piiravad Turaani.

2. Leidke kaardil, milliste teede kaudu on Turaan ühendatud Venemaa ja Siberiga.

3. Valmistage Araali järve ja temasse suubuvate jõgede visandkaart!

Turaaniks nimetatakse maa-ala, mis asetseb Kaspia mere, Pamiiri ja Tienšani mäestiku vahel. Põhja poolt piirab teda Siber ja lõunast Iraan ning Afganistan. Tublisti $\frac{2}{3}$ tema pindalast võtab enda alla laialine Araali—Kaspia madalmik ja $\frac{1}{3}$ mäestikud, mis asetsevad maa lõuna- ja kaguosas. Madalmiku osa kujutab endast merepõhja ja on praegu kaetud kõrbede (Kara-kumi ja Kizil-kumi kõrb) ja poolkõrbedega, mis maa põhjaosas siirduvad rohtlaks.

Kliima. Turaan asetseb ookeanist kaugel, tema sisevete basseinid, Kaspia ja Araali meri, on selleks liiga väikesed, et avaldada mingit mõju kliimale. Seepärast on Turaani kliima äärmiselt mandriline. Suved on siin kõrvetavalt kuumad ja talved võrdlemisi kärejad, sest temperatuur võib langeda kuni -20° . Sademeid tuleb Turaanis vähe, seepärast pole ka jõed püsivad. Suvel kuivavad nad ära ja kaovad kõrveliiva. Ainult mõned pikemad jõed, mida toidavad lõunapoolsed lumerikkad kõrgmäestikud, läbivad kõrbi ja kannavad oma veed Araali järve.

Joon. 132. Niisutuskanalite võrk Turaanis. Riisipõllud veest üle ujutatud. Kanalite kallastel reastuvad puud.

Sellised jõed on Amu-Darja ja Sõr-Darja. Turaani järvedest on nimetamisväärt kolm suuremat: Issõk-kul, Balhašš ja madalmiku keskel asetsev Araali järv.

Turaani looduslik maastikupilt vaheldub sõltuvalt aasta-aegadest. Nagu kõigis lähistroopilistes maades, on siin kevad varane ja kaunis, aga kiiresti mööduv. Juba veebruaris sulab talvine lumikate, misjärel maapind ja puud kattuvad värskel rohelisega. Mai lõpul hakkavad valmima puuviljad ja nisu-väljad. Põlluviljade valmimisega lõpeb kaunis kevad ja saabub pikk, põuane ja palav suvi. Varsti hakkavad puhuma kuumad ja kuivad kõrvetuuled, mis toovad endiga kaasa tohutuid tolmu- ja liivapilvi. Viimased on nii tihedad, et katavad kinni päikese. Suures kuumuses ja põuas hakkab rohi närtsima, puulehed rulluvad kokku ja kõrbeavad, otsekui oleks neid põletanud tuli. Suve haripunkti moodustab juuli, mille keskmistemperatuur on siin 30° – 32° C. Alles augusti lõpus ja septembri alguses annab kuumus järele. Seejärel saabub sügis, mis on soe ja päikesepaistene ning ühtlasi parim aasta-aeg Turaanis.

Joon. 133. Kirgiisid-ratsurid härjal ja eesliil.

Taimkate. Turaani looduslik taimkate on kehv. Pideva katte moodustab rohurinne ainult rohtlais, mujal esineb ta laikude ja tuttidena. Valitsevaist taimeliikidest kuulub suur enamik kserofüütide ehk kuivustaimede hulka, mis on kohanenud pikaldase põuaga. Rohttaimedest kasvavad siin pujud, tarnad, nurmikud, orashein ja luste. Kuid esineb ka põõsaid ja puid, nagu tamarisk ja saksaul. Nad ei oma lehti — viimased on moondunud väikesteks vart ümbritsevaiks soomusteks, et seeläbi paremini võidelda liigse aurumise vastu. Oma tugevate juurtega aitavad taimed kaasa luidete kinnitamisele, kuna lahtist tuiskliiva esineb peamiselt seal, kus puudub taimestik.

Märksa rikkalikum kui kõrvealadel on taimestik Turaani lõunapoolsetes mäestikes. Siin leidub paiguti läbipääsematuid metsatihnikuid, kus kasvavad pajud, paplid, saared, puukadakad, kreeka pähklipuu jt. puuliigid.

Rahvastik. Turaanis elab ligi 16 miljonit inimest; koosseisult on tema rahvastik üsna kirju. Rahvastiku tuuma moodustavad türgi-tatari rahvad: kazahhid, uzbekid, turkmeenid, kirgiisid, karakalpakid jt. Eelmiste kõrval elab siin veel tadžikuid, venelasi, hiinlasi ja juute. Kõige perekamaks rahvuseks on uzbekid, kellede arv moodustab $\frac{1}{3}$ rahvastiku koguarvust.

Majandusolud. Turaani elanike peamiseks tulualaks on põllumajandus ja aiandus. Sooja kliima ja viljaka lössipinnase

Joon. 134. U z b e k k. Uzbekid on Turaani perekaim türgi-tatari hõim (umbes 2 milj. in.).

tõttu omab lõunapoolne osa Turaanist põllunduseks üsna soodsaid võimalusi. Ainukeks suuremaks takistuseks on vähene sademetehulk, mille all kannatab taimekasv. Kuid samuti nagu teistes lähistroopilistes maades, kasutatakse siin põldude kastmiseks kunstlikku niisutamist. Jõgede paisutamine ja vete juhtimine põldudele on siin tuntud juba ammust ajast. Niisutuskanalite võrk, mis praegu läbib Turaani kõrbi, on muutnud maa õitsevaiks oasideks. Oasidesse on koondunudki Turaani põllundus. Siin kasvatatakse teravilja — nisu, otra, hirssi, riisi jne. Kuid tulunduslikult kõige suurema tähtsusega on siiski

puuvill. Tema all asetsevad kõige paremad ja veerikkamad põllumaad. Puuvill nõuab palju soojust ja kuiva päikeserikast ilma — kõike seda võimaldab Turaani põuane ja palav suvi. Praegu seisab tema all umbes poolteist miljonit ha ning oma kvaliteedilt ei jää Turaani puuvill maha Egiptuse paremaist sortidest. Puuvilla kõrval kasvatatakse Turaanis ka teisi tehnilisi taimi, nagu tubakat, seesamit, sinepit jne. Niisama vana kui põllundus, on Turaanis aiandus. Aiandus on seotud puuvilja, viinamarja ja aedvilja kasvatamisega. Aedades edenevad siin hästi aprikoosid, virsikud, kreeka pähkel, õunad, pirnid, ploomid, viigid, granaadid jne. Kogu Turaanis edeneb hästi ka mooruspuu, mistõttu siin on arenenud siiditööstus.

Karjandus on peamiseks tulualaks rohtlais ja mäestikus. Sellega tegelevad osalt kazahhid, kirgiisid ja turkmeenid. Kariloomadena peavad nad kaameleid, eesleid, hobuseid, kitsi ja lambaid. Lambakasvatuses on pööratud tähelepanu mustale karakull-lambale, kelle nahk on väärtuslikuks kaubaks karusnahaturul.

Tööstus. Viimasel ajal avastati Turaanis rohkesti maapõuevarasid. Neist omab suurt tähtsust kivisüsi, mida on leida

Joon. 135. Kirgliisid karakull-lambaga.

Ferghana nõos ja Karagandas. Karaganda söekaevandused varustavad söega osalt Uurali metallitööstust ja vasetööstust Balhaši põhjarannikul. Kaspia idarannikul leidub naftat, gläubri-soola ja väävlit. Naftatööstuse suuremaiks keskusteks on Nebit-Dagi, Emba ja Ferghana naftarajoon. Muudest tööstus-harudest väärivad mainimist kiutööstus (puuvill, siid), toidu-ainete-tööstus (kala- ja puuviljakonservid, või, juust) ja kohaliku põllumajandusliku tooraine töötlemine (puuvillapuhastus, veini-, suhkrutööstus jne.). Rasketööstuse ala on Turaanis hoogsas arenemishoos. Siit on nimetada Karaganda mäetööstust, tina- ja vasekaevandust ja tööstust (Kounradis), põllutöö- ja puuvilla-puhastuse masinate tööstust (Alma-Atas, Taškendis, Ashabadis) ja mitmesuguseid väiksemaid tööstusi värviliste metallide toot-mise ja töötlemise alal.

Turaan koosneb viiest Nõukogude Liitu kuuluvast vabariigist, millede tegelikult võimutsevad venelased. Suuremaks linnaks on Turaanis Taškent (585 000 el.). See linn on uzbekkide vabariigi pealinnaks ja kogu Turaani tähtsaim kultuurikeskus. Teistest linnadest on mainimisväärt Alma-Ata, Samar-kan d ja Ashabad.

H. Rahvuslik ja tõuline koosseis Euroopas.

1940. a. ulatus Euroopa rahvastiku koguarv 540 miljonile inimesele. 1 km²-le tuli siin läbistikku 49 inimest. Rahvastiku tiheduselt seisab Euroopa seega kõikidest teistest maailmajagudest ees.

Praegune Euroopa rahvastik ei kujuta endast tõuliselt ja keeleliselt mingit ühtlast tervikut, sest aegade jooksul toimunud suurte rahvasterändamiste ja omavahelise segunemise tõttu on ta väga kirjuks muutunud. Selle kirju kogu rahvusliku koosseisu määramine on võrdlemisi keeruline ülesanne. Harilikult toimetatakse seda keele järgi. Keelte suguluse põhjal võib Euroopa rahvastiku liigitada alljärgnevaiks rahvuslikeks rühmitusteks.

1. Germaanolased, kuhu kuuluvad sakslased, taanlased, hollandlased, norralased, rootslased, inglased ja mõned väiksemad rahvuslikud rühmad Lääne-Euroopas. Germaanolased moodustavad 31% Euroopa rahvastikust.

2. Slaavlased, kellede hulka kuuluvad venelased, ukrainlased, valgeruteenlased, poolakad, tšehhid, slovakiid, kroaadiid, sloveenid, serblased ja bulgaarlased. Nemad moodustavad 30,5% Euroopa rahvastikust.

3. Romaanolased, kellede esindajaiks on itaallased, hispaanlased, prantslased, portugallased, valloonid ja rumeenlased. Romaanlaste arv on 26,5% Euroopa rahvastikust.

4. Soome-ugri rahvad, kellede esindajaiks on ungarlased, soomlased, eestlased, karjalased, ingerlased, mordvalased, marid, komid, vogulid, udmurdiid, laplased jt. Soome-ugri rahvaste üldarv moodustab ligi 4% Euroopa rahvastikust.

5. Türgi-tatarid, kellede hulka kuuluvad türklased, tatarid, tšuvašid, kirgiisid, baškiirid jne. Nende rahvaste üldarv on 1,2% Euroopa rahvastikust.

1

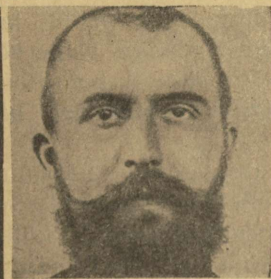
2

3

4

5

Joon. 136. Euroopas levinud inimesetõud: 1 — põhjatõug, 2 — ida-balti tõug, 3 — alpi tõug, 4 — dinaari tõug, 5 — vahemere ehk läänetõug.

6. Balti rahvad (baltoslaavlased), kellede hulka loetakse lätlasi ja leedulasi. Balti rahvad moodustavad 1% Euroopa rahvastikust.

7. Semiidid, kellede esindajaiks on juudid. Juudid elavad hajusalt kõigis maades, kusjuures Euroopast väljatõrjumise tõttu nende arv on kahanemas.

8. Muud rahvused (keldid, baskid, kreeklased, albaanlased, mustlased, armeenlased). Nende üldarv on 5,2% Euroopa rahvastikust.

Tõuliselt pole Euroopa rahvastik veel küllaldaselt läbi uuritud. Seniste andmete põhjal annavad end Euroopas enam-vähem selgelt tunda nelja-viie eri tõu elemendid. Need tõud on: põhjatõug, ida-balti tõug, alpi tõug, dinaari tõug ja vahemere tõug.

Põhjatõu peamiseks levialaks on Läänemeri ja Põhjamere ümbruskond ning Island. Seda tõugu iseloomustab pikk kasv¹, sale kehachitus, piklik peavorm, pikk ja kitsas nägu,

längus laup, valge või roosaka varjundiga nahk, sinised või hallikad silmad ning heledavõitu juuksed. Põhjatõugu kuuluvail inimestel on suur ettevõtlikkus ja teohimu. Nende tegusid tiivustab loov kujutlusvõime. Kaaskodanike vastu on nad enne-
mini kinnised ja oma tunnete väljendamises tagasihoidlikud. Nad on tõetsijad ja organiseerijad. Nende hulgas esineb tihti õilisloomuseid, kes sobivad teiste valitsejaks ja sõjaväe juhtideks või avastajaiks ja maadeuuri jaoks. Negatiivsete omaduste hulka kuulub nende isekus, mis põhjustab tüli. Põhjatõug annab distsiplineeritud sõdureid.

Ida-balti tõu peamine leviala on Läänemere idapool. Tõu iseloomulikeks tunnusteks on keskmine kasv, tugev kehaehitus, kesk- või lühipeasus, madal laiavõitu nägu tugeva lõuaga ja tõmbi või nõgusa ninaga, valge või hallika varjundiga nahk, helesinised või hallid silmad, hele juus. Iseloomult töökas ja visa, kuid laialivalguva fantaasiaga ning seepärast otsustusnõrk.

Alpi tõug on puhtaimana hoidunud Lääne- ja Kesk-Euroopa mäestikutes. Selle tõu tunnusteks on lühike kasv, lühipeasus, tõmpninasus, pruunid silmad, kollakaspruunikas nahk ja mustad või pruunid juuksed. Iseloomult usin, kokkuhoidlik, umbusklik ja eeskujulikult perekondlik.

Dinaari tõug on levinud peamiselt Kagu-Euroopas, Ida-Alpides ja Ukrainas. Teda iseloomustab pikk kasv, lühipeasus, pruunid või mustad lokkis juuksed, tugev ja lihav nina, pruunid silmad ja pruunikas nahk. Musikaalne; elurõõmus ja vapper.

Vahemere tõug on paremini säilinud Pürenee poolsaarel, Lõuna-Prantsusmaal ja Lõuna-Itaalias. Selle tõu esindajad on lühikese kasvuga, pika peaga ja kitsa näoga, tumedate juustega, pruunide silmade ja pruunika nahaga. Mõnes suhtes vastand põhjatõule. Viisakad inimesed, seltskondlikud; ilumeelsed ja kunstides andekad, aga püsimatud ja kergemeelsed. See tõug annab häid diplomaate ja silmapaistvaid poliitikategelasi.

¹ Lühikesed on mehed pikkusega alla 160 cm, keskmised 160—170 cm, pikad 170 cm ja üle selle. Pea kuju määramisel kasutatakse peaindeksit. Peaindeks on protsentides väljendatud pea laiuse suhe pea pikkusega ehk laius jagatud pikkusega ja korrutatud sajaga. Lühipeased on isikud, kellede peaindeks on üle 81, keskpeased 76—80,9, pikapeased alla 76.

L i s a.

Andmeid Euroopa riikide, jõgede, järvede ja linnade kohta.

Euroopa riigid, 1942. a.

	Pindala km ²	Rahvaarv	Keskthedus ühel km ²
1. Albaania	27 500	1,07 milj.	37
2. Belgia	29 500	8,42 „	279
3. Bulgaaria	166 000	9,15 „	75
4. Eesti	47 500	1,02 „	22
5. Hispaania	505 000	25 „	50
6. Holland	34 700	8,92 „	245
7. Iirimaa	68 900	3,1 „	44
8. Inglismaa	243 800	47 „	193
9. Island	102 800	0,12 „	1
10. Itaalia	320 200	45 „	145
11. Kreeka	130 000	7,1 „	54
12. Kroaatia	115 000	7 „	61
13. Leedu	55 700	2,8 „	48
14. Läti	65 800	1,9 „	29
15. Norra	323 800	2,9 „	9,5
16. Nõukogude Liit (Euroopa osa) ¹	4 673 000	138 „	28
17. Portugal	92 100	7,3 „	79
18. Prantsusmaa	536 000	40 „	75
19. Rootsi	448 500	6,6 „	15
20. Rumeenia	300 000	18 „	60
21. Serbia	95 000	6,5 „	64
22. Slovakkia	38 000	2,7 „	71
23. Soome	388 500	3,8 „	10
24. Suur-Saksamaa ²	850 000	109 „	129
25. Šveits	41 300	4,2 „	100
26. Taani	43 000	3,8 „	86
27. Türgi (Euroopa osa)	24 000	1,3 „	54
28. Ungari	171 600	14,2 „	84

¹ N. Liidu kohta on toodud ennesõjaaegsed arvud. Praegu on ta kaotanud umbes kolmandiku oma territooriumist.

² Ühes Böömi-Määri protektoraadi ja Kindralkubermanguga.

Euroopa tähtsamad jõed.

	Pikkus km-tes
Volga	3570
Doonau	2850
Dnepr	2150
Don	1860
Dvina	1780
Veiksel	1390
Rein	1350
Elbe	1150
Loire	1050
Väina	1020
Tajo	1010
Tisza	980
Memel	940
Ebro	930
Maas	930
Oder	900
Guadiana	820
Rhône	810
Seine	780
Weser	715

Po	680
Garonne	600
Thames	410

Euroopa suuremad järved.

	Pindala	Suurim sügavus
Laadoga	18180 km ²	250 m
Äänisjärv	9550 „	124 „
Vänar	5540 „	98 „
Saima	4400 „	58 „
Peipsi	3585 „	18 „
Vätter	1890 „	119 „
Inari	1385 „	80 „
Mälär	1140 „	64 „
Päijänne	1100 „	47 „
Balaton	650 „	11 „
Genfi j.	582 „	310 „
Bodeni j.	538 „	252 „
Garda	370 „	346 „
Ochrida	268 „	286 „
Vörtsjärv	275 „	6 „
Lago Maggiore	212 „	370 „
Como	145 „	400 „

Euroopa suuremad linnad.

London	8 700 000 elanikku	Kopenhaagen	840 000 elanikku
Pariis	4 960 000 „	Harkov	838 000 „
Berliin	4 300 000 „	Amsterdam	780 000 „
Moskva	4 130 000 „	Manchester	770 000 „
Leningrad	3 190 000 „	Köln	770 000 „
Viin	2 090 000 „	München	760 000 „
Hamburg	1 680 000 „	Istanbul	740 000 „
Budapest	1 560 000 „	Leipzig	700 000 „
Varssavi	1 230 000 „	Essen	670 000 „
Rooma	1 160 000 „	Litzmanstadt	650 000 „
Milaano	1 120 000 „	Bukarest	640 000 „
Glasgow	1 090 000 „	Dresden	640 000 „
Barcelona	1 010 000 „	Gorki	640 000 „
Birmingham	1 000 000 „	Genua	630 000 „
Madrid	950 000 „	Torino	630 000 „
Marseille	910 000 „	Breslau	620 000 „
Napoli	870 000 „	Rotterdam	600 000 „
Liverpool	860 000 „	Odessa	600 000 „
Kiiev	855 000 „	Stokholm	560 000 „
Praha	850 000 „	Frankfurt	550 000 „

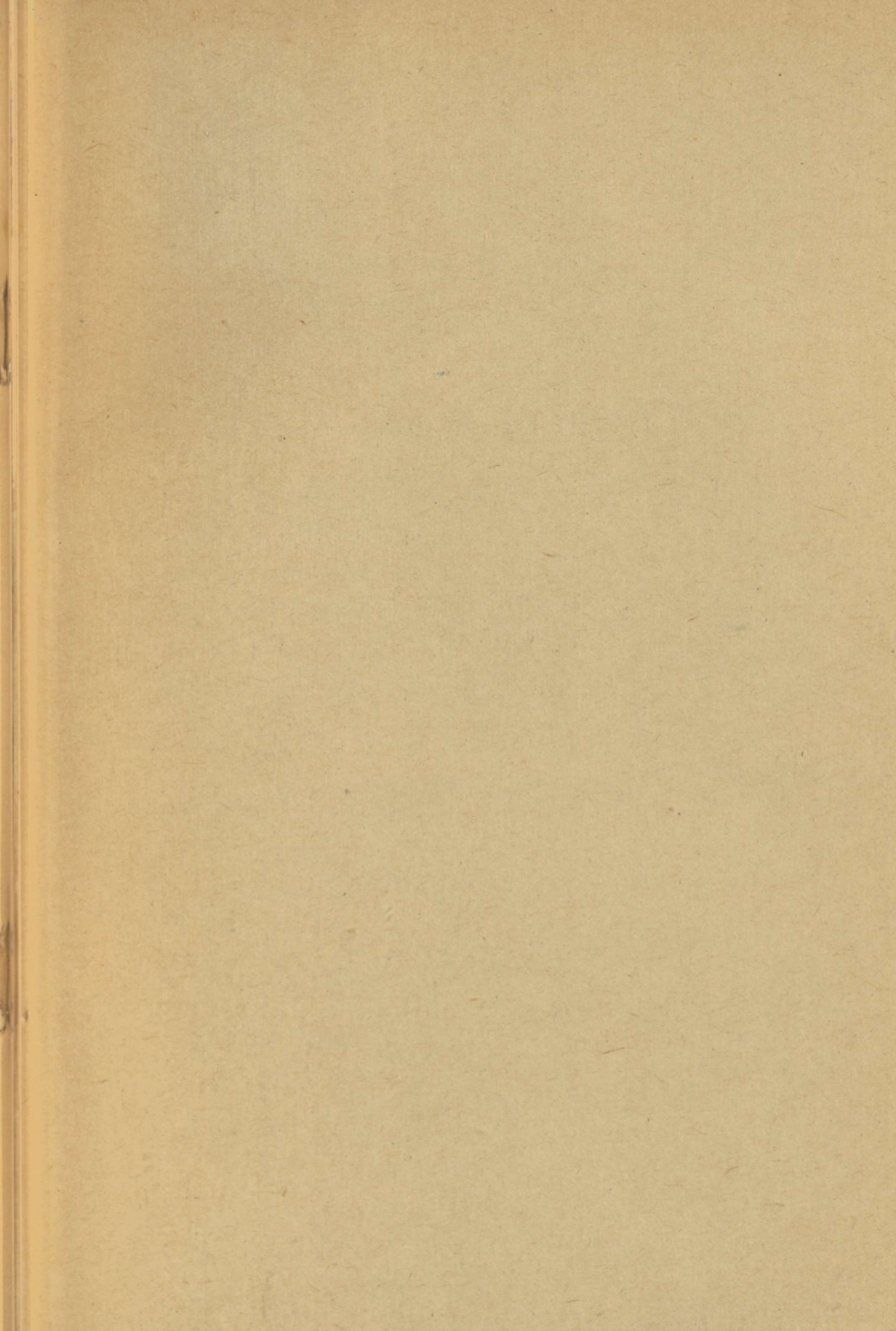
Sisukord.

	Lk.
A. Euroopa looduslikud olud	3
Asend, piirid, poolsaared ja saared	3
Mered	4
Pinnaehitus	7
Kliima	10
Siseveed	12
Taimkate	13
Loomastik	15
Euroopa liigestus	16
B. Põhja-Euroopa	17
Skandinaavia poolsaar	17
Norra	20
Rootsi	26
Soome	33
Ida-Karjala ja Koola	41
Taani	45
Island	51
C. Lääne-Euroopa	54
Inglismaa (Suurbritannia)	54
Šotimaa	65
Iirimaa	67
Holland	70
Belgia	76
Prantsusmaa	82
D. Kesk-Euroopa	96
Alpid	96
Šveits	101
E. Lõuna-Euroopa	104
Pürenee poolsaar	104
Hispaania	109
Portugal	113
Itaalia	116
Albaania	127
Kreeka	128

F. Kagu-Euroopa	Lk.
Karpaadid	132
Slovakkia	132
Ungari	137
Rumeenia	144
Kroaatia	150
Montenegro	156
Serbia	156
Bulgaaria	159
Euroopa Türgimaa	164
G. Ida-Euroopa	166
Ida-ala (Ostland)	166
Läti	166
Leedu	171
Valge-Ruteenia	175
Ukraina ja Krimm	177
Nõukogude Liit	183
Venemaa	183
Siber	198
Kaukaasia	202
Turaan	207
H. Rahvuslik ja tõuline koosseis Euroopas	212
Lisa: Euroopa riigid 1942. a.	215
Euroopa tähtsamad jõed	216
Euroopa suuremad järved	216
Euroopa suuremad linnad	216

Vigade õiendusi.

Lk. 53 19. rida ülalt	On:	Peab olema:
„ 199 1. „ alt	3700	37 000
	Lääne-Siberi	Lääne-Siberis

A

14583

161407

A
14583
161407

A. PARTS — EUROOPA — OPIK GUMNAASIUMI II KL.

EUROOPA

TARTU ÆESTI KIRJASTUS

Rmk. 3.50